

İKTİSATTA VE İŞLETMEDE SEÇME KONULAR

EDİTÖR

PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK

YAZARLAR

PROF. DR. LEVENT KÖSEKAHYAOĞLU

PROF. DR. MEHMET DEMİR

PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK

PROF. DR. VEYSEL YILMAZ

DOÇ. DR. CEMİLE ÇETİN

DOÇ. DR. NİLGÜN ONGAN

DOÇ. DR. ÖZNUR ARSLAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ H. İŞİL ALKAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MESUT YÜCESAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP ÜLKER

DR. İBRAHİM DAĞLI

ARŞ. GÖR. DR. ZEYNEP İLHAN

ARŞ. GÖR. ASLI GÜNER

UZMAN FİKRİ SERHAD ÇOKAKLI

DOKTORA ÖĞRENCİSİ BUKET KIRCI ALTINKESKİ

DOKTORA ÖĞRENCİSİ SEMA BACAK

DOKTORA ÖĞRENCİSİ TUĞBA KANTARCI

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ HANDE ERTEN

İKSAD

Publishing House

İKTİSATTA VE İŞLETMEDE SEÇME KONULAR

EDİTÖR

PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK

YAZARLAR

PROF. DR. LEVENT KÖSEKAHYAOĞLU

PROF. DR. MEHMET DEMİR

PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK

PROF. DR. VEYSEL YILMAZ

DOÇ. DR. CEMİLE ÇETİN

DOÇ. DR. NİLGÜN ONGAN

DOÇ. DR. ÖZNUR ARSLAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ H. İŞİL ALKAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MESUT YÜCESAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP ÜLKER

DR. İBRAHİM DAĞLI

ARŞ. GÖR. DR. ZEYNEP İLHAN

ARŞ. GÖR. ASLI GÜNER

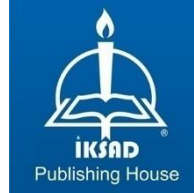
UZMAN FİKRİ SERHAD ÇOKAKLI

DOKTORA ÖĞRENCİSİ BUKET KIRCI ALTINKESKİ

DOKTORA ÖĞRENCİSİ SEMA BACAK

DOKTORA ÖĞRENCİSİ TUĞBA KANTARCI

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ HANDE ERTEN

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-7636-67-4
Cover Design: İbrahim KAYA
May / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK.....1

BÖLÜM 1

EKONOMİK BÜYÜME, ENFLASYON VE TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK TESTLERİ BAĞLAMINDA İNCELENEMESİ: BİR TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Doktora Öğrencisi Tuğba KANTARCI.....7

BÖLÜM 2

OECD ÜLKELERİNDE İNTERNET KULLANIMI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ELEKTRİK TÜKETİMİNE ETKİSİ: BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Doktora Öğrencisi Buket KIRCI ALTINKESKİ.....25

BÖLÜM 3

ENDÜSTRİ 4.0 VE TEKNO-EKONOMİK PARADİGMA DÖNÜŞÜMLERİ

Dr. İbrahim DAĞLI

Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU 45

BÖLÜM 4

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENFLASYON HEDEFLEMESİ REJİMİ UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN.....69

BÖLÜM 5

KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARI VE SMMM'LERİN BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Mehmet DEMİR

Doç. Dr. Öznur ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÜLKER

Doktora Öğrencisi Sema BACAĞI.....99

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER ve ORGANİZE SUÇLAR -BÖLGESEL DEĞERLENDİRME

Uzman Fikri Serhad ÇOKAKLI

Doç. Dr. Cemile ÇETİN.....143

BÖLÜM 7

CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ YANSIMALARI

Doç. Dr. Nilgün ONGAN.....185

BÖLÜM 8

AVRUPA MÜŞTERİ MEMNUNİYET MODELİYLE KARGO HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYETİN KİSMİ EN KÜÇÜK KARELER YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİYLE ARAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Veysel YILMAZ

Arş. Gör. Dr. Zeynep İLHAN

Arş. Gör. Aslı GÜNER.....213

BÖLÜM 9

KOOPERATİFÇİLİĞİN EKONOMİK KALKINMADAKİ GELİŞEN ROLÜ; TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Öğrencisi Hande ERTEN

Doktor Öğretim Üyesi H. Işıl ALKAN.....243

ÖNSÖZ

“İktisatta ve İşletmede Seçme Konular”, adlı bu kitap, İktisat literatüründe yaşanan gelişmelere teorik ve ampirik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda kitap, üniversitelerin farklı bölümlerinde, farklı üniversite ve kurumda çalışan araştırmacı-akademisyenlerin çalışmalarını bir araya toplamıştır. Kitap, dokuz (9) adet bölüm yazısından oluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde; yazarlar Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK ve Doktora Öğrencisi Tuğba KANTARCI, “Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve Tasarruf Arasındaki İlişkinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri Bağlamında İncelenmesi: Bir Türkiye Örneği” adlı çalışmalarında, enflasyon, ekonomik büyüme ve tasarruf arasındaki ilişkinin simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile 1974-2017 döneminde Türkiye için incelemiştir. Asimetrik nedensellik kapsamında elde edilen sonuç pozitif şoklar bağlamından enflasyondan ekonomik büyümeye doru tek yönlü bir nedensellikken, negatif şoklar açısından ekonomik büyümeden enflasyona doğru da tek yönlü bir nedensellik olduğu saptamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde; yazarlar Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK ve Doktora Öğrencisi Buket KIRCI ALTINKESKİ, “OECD Ülkelerinde İnternet Kullanımı ve Ekonomik Büyümenin Elektrik Tüketimine Etkisi: Bir Panel Veri Analizi” adlı çalışmalarında, 2000-2014 dönemi yıllık zaman serisi verilerini kullanarak seçilmiş OECD ülkeleri için Panel VAR yöntemiyle internet kullanımı ve ekonomik büyümenin elektrik tüketimi üzerindeki ilişkiyi incelemiştir. Bu amaca yönelik

olarak uygulanan Panel VAR analizi sonuçlarına göre internet kullanımından elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir

Üçüncü bölümde, yazarlar Dr. İbrahim DAĞLI ve Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU “Endüstri 4.0 ve Tekno-Ekonomik Paradigma Dönüşümleri” çalışması yer almaktadır. Yazarlar bu çalışmalarında; teknolojik yeniliklerde birlikte tekno-ekonomik paradigmalarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreci ele alınmıştır. Bu kapsamda Kondratieff, Schumpeter ve Tofler dalga teorileri ve bu teorilerden uyarlanan modern teknolojik yenilik dalgaları incelenmiştir. Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojileri, makine öğrenmesi, nesnelerin interneti, üç boyutlu yazıcılar, ileri malzeme teknolojileri, bulut teknolojileri, enerji depolama teknolojileri gibi birbiri ile doğrudan bağlantılı birçok teknolojinin önümüzdeki yüzyıla damga vurması beklenmektedir.

Yazar, Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN tarafından yazılan “Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Uygulamaları” adlı çalışma kitabımızın dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Yazar bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde örtük enflasyon hedeflemesi, açık enflasyon hedeflemesi ve esnek enflasyon hedeflemesi rejimlerinin uygulandığı yıllarda hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon oranlarına yer vermiştir. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde örtük, açık ve esnek enflasyon hedeflemesi uygulamalarının kullanıldığı üç farklı dönem içerisinde sadece örtük enflasyon döneminde başarılı sonuçların elde edildiği görülmektedir.

Beşinci bölüm, Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Doç. Dr. Öznur ARSLAN, Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÜLKER ve Doktora Öğrencisi Sema BACAĞ tarafından yazılmıştır. “Kripto Paraların Muhasebeleştirilme Esasları ve SMMM’lerin Blok Zincir Teknolojisine Yönelik Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma” adlı bu bölümde yazarlar, kripto paranın muhasebeleştirilmesi konusunda literatürdeki görüşlere yer vermişlerdir. Ardından muhasebe meslek mensuplarının kripto paralar hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için Sivas SMMM Odasına kayıtlı SMMM’ler üzerinde bir ampirik çalışma yapılmıştır. Elde edilen bulgular ve ileri sürülen görüş ve öneriler kripto paralar hakkındaki karmaşıklığın giderilmesinde ilgili otoriteler nezdinde farkındalık oluşturmaya da katkı sunacaktır.

Yazarlar, Uzman Fikri Serhad ÇOKAKLI ve Doç. Dr. Cemile ÇETİN, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Organize Suçlar -Bölgesel Değerlendirme” konulu altıncı bölüm yazılarında, ekonomik kriz dönemlerinde bireysel ve örgütsel olarak işlenen suç oranlarındaki artış ile kolluk kuvvetlerinin de farklı mücadele politikaları ürettiği dikkat çekmek amacıyla organize suç örgütlerinin ortaya çıkış nedenleri olarak siyasal nedenler, sosyo-ekonomik ve hukuki nedenlerin varlığı, ortaya çıkan hukuki ve siyasi boşlukların bu suç örgütlerince doldurulmaya çalışıldığı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ise özellikle ülke ekonomisi ve toplumun yapısı üzerinde de olumsuz etkileri fazla olan örgütsel suçlar gelecek yıllarda da bu suç tipi ile mücadeleyi zorunlu kılmaktadır

Yedinci bölüm, “Cinsiyet Eşitsizliğinin Çalışma Yaşamındaki Yansımaları” adlı çalışmasıyla yazar, Doç. Dr. Nilgün ONGAN, cinsiyetçi işbölümünün, kadınları büyük ölçüde işgücü dışında bırakan, dâhil olabilenler için de istihdama erişimden çalışma koşullarına kadar çalışma hakkı kapsamındaki tüm konularda eşitsiz sonuçlar doğurduğunu, dolayısıyla cinsiyetçi işbölümünün ortadan kalkması bakımından kadınların toplumsal üretime eşit koşullarda katılmasını sağlayacak istihdam politikaları ve kamusal bakım hizmetleri yanında cinsiyet rollerini ortadan kaldıracak tedbirlerin büyük önem taşıdığını belirtmiştir.

Sekizinci bölümde, “Avrupa Müşteri Memnuniyet Modeliyle Kargo Hizmetlerinden Memnuniyetin Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesiyle Araştırılması” başlıklı çalışmalarında yazarlar, Prof. Dr. Veysel YILMAZ, Arş. Gör. Dr. Zeynep İLHAN ve Arş. Gör. Aslı GÜNER, Eskişehir ilinde yaşayanların tercih ettikleri kargo şirketinin hizmet kalitesi ölçümüne yönelik müşteri memnuniyetini Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ECSI) aracılığıyla ortaya koymuşlardır. Elde edilen sonuçlar ışığında değerlendirildiğinde kargo şirketlerinin imajı ve teknik hizmet kalitesi iyileştikçe müşteri memnuniyetinin de artacağı söylenebilir.

Dokuzuncu bölümde, yazar Yüksek Lisans Öğrencisi Hande ERTEN ve Doktor Öğretim Üyesi H. Işıl ALKAN tarafından yazılan, “Kooperatifçiliğin Ekonomik Kalkınmadaki Gelişen Rolü; Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmada amaç dünyada ve Türkiye’de kooperatifçilik olgusunu irdelemek, ekonomik kalkınmada

kooperatifçiliğin gelişen rolünü incelemek ve böylelikle gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye’de kooperatifçiliğin geliştirilmesi için hayata geçirilmesi gereken politikaları günışığına çıkarmaktır. Sonuç olarak, ülkede kooperatif bilincinin oluşturulmasının oldukça önemli bir husus olduğu vurgulanmıştır. Ülkede kooperatifçilik bilincinin yükseltilmesiyle birlikte vatandaşların kooperatiflere olan dahiliyeti ve güveni artacak ve böylelikle pek çok ekonomik sorunun da üstesinden gelinebilecek sonucuna ulaşılmıştır.

Bu kitap, akademik anlamda titizlikle üzerinde durulmuş bilimsel analizler içermesi ekseninde ortalama meraklı bir okuyucu için, iktisat alanında bazı konuları mercek altına alma açısından yol göstericidir. **“İktisatta ve İşletmede Seçme Konular”** adlı bu kitabın, akademik dünyaya önemli bir katkı sağlaması ve iktisat ile ilgilenen bilim camiasına ve özellikle meraklı okuyucular için yararlı olması tek temennimdir. Son olarak önemle belirtmek isterim ki, kitapta yer alan bölüm yazılarıyla ilgili tüm akademik ve hukuki/yasal sorumluluk, tamamen yazarlarına aittir. Onun dışındaki her türlü teknik ve editöryal sorumluluğu, editör üstlenmektedir.

Editör

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Tekirdağ-2021

BÖLÜM 1

EKONOMİK BÜYÜME, ENFLASYON VE TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK TESTLERİ BAĞLAMINDA İNCELENEMESİ: BİR TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK¹
Doktora Öğrencisi Tuğba KANTARCI²

---

¹Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, salihozturk@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6851-951X.

²Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tubakantarci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2257-430X.

GİRİŞ

Birçok ülkede yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ve düşük enflasyon makroekonomik politikanın temel hedeflerindedir. Makroekonomide yaygın olarak kabul gören görüş, düşük enflasyonun ekonomik büyüme için şart olduğudur. Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki kesin ilişki konusundaki tartışmalar açık kalsa da, söz konusu ilişkinin varlığı ve niteliği konusu büyük ilgi ve tartışma konusu olmuştur (Munir ve Mansur, 2009). Farklı düşünce okulları, enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide farklı kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, yapısalcılar enflasyonun ekonomik büyüme için gerekli olduğuna inanmakta, ancak parasalcıların görüşüne göre ise enflasyon ekonomik büyümeye zarar verdiği varsayılmaktadır (Mallik ve Chowdhury, 2001).

1970’li yıllara kadar, enflasyonun önemli bir sorun olduğuna inanılmamıştır. Üstelik bu dönemde enflasyonun ekonomik büyümeye pozitif bir katkısı olduğu görüşü hakimdir. 1970’li yılların ortalarına kadar enflasyon ile büyüme arasında ilişki kapsamında ampirik bulguların olmaması da bu iddianın güçlenmesine sebep olmuştur. 1970’lerde birçok ülkeyi etkisi altına alan yüksek enflasyon süreçleri 1980’li yıllara gelindiğinde yaşanan söz konusu süreçler başta Latin Amerika ülkelerinde olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkede istikrarsızlıkların artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu durum ekonomilerin gelişimini negatif etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar enflasyon ve büyüme konusundaki görüşlerin değişime uğramasını beraberinde getirmiştir (Çetinbaş, 2003).

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkinin temel noktası enflasyonun ekonomik belirsizliğe ve değişkenliğe sebep olması olarak gösterilmektedir. Ayrıca enflasyon ulusal paranın değer kazanmasına neden olarak, kaynakların etkin dağılımını olumsuz etkilemesi gibi nedenlere yol açtığı varsayılmaktadır. Tüm bu sebepler yatırımların azalmasına neden olmakta ve dolayısıyla büyümeyi negatif etkilemektedir (Pyndick ve Solimano, 1993; Berber ve Artan, 2004).

Enflasyon, bir ekonominin gelir seviyesi ve dağılımını, faiz seviyesini, yatırımcıların ve tüketicilerin karar alma sürecini, beklentileri, üretim yapısını, istihdam seviyesini gibi birçok ekonomik büyüklüğü doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Enflasyon düzeyinin büyüklüğü, mevcut ülkenin yatırımları dolayısıyla ekonomik büyüme performansı ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bu bağlamda birçok merkez bankalarının nihai hedefi fiyat istikrarını sağlamaktır. Ancak fiyat istikrarının sağlanamadığı yüksek enflasyonun yaşandığı ekonomilerde ekonomik aktörler karar alma süreçlerinde büyük zorluklarla ve risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yüksek enflasyonun yaşandığı süreçlerde üreticiler ürettiği ürünlerin fiyatlarını belirlemekte; tüketiciler ise ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerde fiyat değişimlerini takip etmekte zorlanırlar. Bu durumda tüketiciler harcama yapma, üreticiler ise yatırımlar yapma konusunda endişeli ve isteksiz davranış sergilemektedir (Esen, 2018).

Bu çalışmanın amacı, enflasyon, ekonomik büyüme ve tasarruf arasındaki ilişkiyi 1974-2017 döneminde Türkiye için hem simetrik hem de Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testleri yardımıyla incelemektir. Çalışmanın giriş bölümünde enflasyon ve ekonomik büyümeye ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir. Ardından enflasyon, ekonomik büyüme ve tasarruf ilişkileri ile ilgili literatür ele alınacaktır. Son olarak ekonometrik model tanıtılarak, Türkiye için simetrik ve asimetrik nedensellik sonuçları açıklanacaktır.

LİTERATÜR TARAMA

Ekonomik büyüme, enflasyon ve tasarruf arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar aşağıda özet olarak verilmiştir.

Barro (1995), 1960-1990 yılları arasında 100 ülkeyi kapsayan veri setinde enflasyon ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre enflasyon oranı ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Ayrıca söz konusu ilişkinin doğrusal olduğu tespit edilmiştir.

Ghosh ve Phillips (1998), 1960–1996 yıllarını kapsayan dönemde 145 ülke için enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analiz tekniği yardımı ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre enflasyon ile büyüme ilişkinin nonlinear olduğu görülmektedir. Enflasyonun eşik değerinin %2,5 olduğu belirlenmiş söz konusu değer altında bir enflasyonun ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği saptanmıştır. Fakat bu değer üzerindeki enflasyon oranının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Gylfason ve Herbertsson (2001), 170 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeleri 1960-1992 yıllarını kapsayan dönem boyunca enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel regresyon yardımıyla incelemişlerdir. Bulgular %10 ile %20 olan enflasyon oranının ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini göstermektedir.

Mallik ve Chowdhury (2001), dört Güney Asya ülkesi (Bangladeş, Hindistan, Sri Lanka ve Pakistan) için enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki eş-bütünleşme ve hata düzeltme modelleri ile test etmişlerdir. Ayrı ayrı ele alınan ülkeler bağlamında elde edilen sonuç dört ülke için de benzerdir. GSYİH büyüme oranı ve enflasyon arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Berber ve Artan (2004), Türkiye'yi ele aldığı analiz kapsamında 1987:-2003:2 yıllarını kapsayan dönem boyunca enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Granger nedensellik analizi bağlamında incelemişlerdir. Sonuç, enflasyondaki %10 oranında bir artışın büyümeyi %1.9 oranında azalttığını göstermektedir. Granger nedensellik analizi kapsamında ise elde edilen sonuç enflasyondan büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğuna işaret etmektedir.

Terzi (2004), Türkiye için 1924-2002 yılları arasında enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi Hsiao Granger nedensellik analizi yardımıyla test etmiştir. Granger nedensellik sonucuna göre enflasyondan büyüme doğru tek yönlü ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yapraklı (2007), Türkiye'yi ele aldığı analiz kapsamında ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1987:1-2007:1 döneminde eş-bütünleşme ve Granger nedensellik analizi yardımıyla inlemiştir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde enflasyon ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediği saptanmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Chaturvedi vd. (2008), Güneydoğu ve Güney Asya ülkeleri için 1989-2003 yılları arasında iki aşamalı en küçük kareler yönetimini panel veri analizi kapsamında ekonomik büyüme, tasarruf oranı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi aştırmışlardır. Elde edilen bulgular tasarruf oranı ile büyüme arasındaki ilişki çift yönlü ve pozitif olduğu bulunmuştur. Enflasyonun büyüme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu ancak tasarruf oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Erbaykal ve Okuyan (2008), 1987Q1 2006Q2 yıllarına ilişkin verilerle Türkiye için enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme nedensellik testleri ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre enflasyon ve büyüme arasında uzun dönemli anlamlı ilişki bulunamamıştır. Ancak kısa dönemde söz konusu değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmış ve enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Abbott ve De Vita (2011), 1980-2004 yılları arasında 125 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülke grubu için farklı döviz kuru rejimlerinde enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Sonuç, ekonomik büyüme için enflasyon maliyetlerinin sadece gelişmekte olan ülke panelinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca esnek döviz kuru rejimlerini benimseyen gelişmekte olan ülkelerin sabit döviz kurlarını benimseyen ülkelere göre daha düşük bir büyüme yaşadığı saptanmıştır.

Kremer vd. (2013), 124 ülkeyi kapsayan bir veri setinde 1950-2004 yılları arasında dinamik panel eşik model yardımıyla ekonomik büyümenin enflasyon eşiklerini tahmin etmişlerdir. Sanayileşmiş ülkeler için %2, sanayileşmemiş ülkeler için ise %17'lik bir eşik tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu eşik altındaki korelasyonun önemsiz kaldığı görülmektedir.

Şentürk ve Akbaş (2014), 2005:01-2012:07 yıllarını kapsayan dönemde enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi bootstrap ve Toda Yamamoto nedensellik testleri yardımıyla analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyüme ve enflasyon ile işsizlik arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Bittencourt vd. (2015), 1980-2009 yılları arasında 15 Sahra Altı Afrika ülkesinde enflasyon oranlarının ekonomik büyümenin belirlenmesindeki rolünü panel zaman serisi analizleri yardımı ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, enflasyonun ekonomik büyümeye zararlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Sonuçlar,

enflasyonun Mundell-Tobin etkisini telafi ettiğini ve dolayısıyla toplumda ihtiyaç duyulan ekonomik aktiviteyi azalttığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca enflasyonun toplumda gelişme ve refahın ön şartı olan istikrarlı bir makroekonomik ortama elverişli kurumsal bir çerçevenin önemini azalttığını göstermektedir.

Algaeed (2016), 1985-2015 yıllarını kapsayan dönemde Suudi Arabistan için enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme ve nedensellik testleri ile incelemiştir. Bulgular enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin varlığına işaret etmektedir. Uzun dönemli nedensellik enflasyondan büyümeye doğru olduğunu göstermektedir. Ayrıca etki-tepki testine göre enflasyonun etkisine bağlı gelecekteki duyarlılığının 1.5 yıl sonra negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca büyümedeki bir şokun enflasyona 3.5 yıl sonra pozitif yönde etki yarattığı saptanmıştır.

Pata (2018), Türkiye için yaptığı analiz kapsamında tasarruf, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1983-2015 yıllarını kapsayan bir veri setiyle simetrik ve asimetrik nedensellik testleri yardımıyla incelemiştir. Simetrik nedensellik yöntemi olarak tercih edilen ARDL testi sonucunda enflasyonun ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde negatif tasarruflardaki artış ise her iki dönemde de pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Asimetrik nedensellik sonucuna göre enflasyon ve tasarruflardaki bir azalma ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte ve enflasyondaki bir azalma ise tasarrufları arttırıcı bir etkiye neden olduğu saptanmıştır.

2. EKONOMETRİK MODEL

Değişkenler arasında simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkilerinin varlığı araştırılmadan önce, serilerin bütünleşme derecelerinin saptanması önemlidir. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak ekonomik büyüme enflasyon ve tasarruf değişkenlerinin durağanlık sınamaları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile araştırılmıştır. Ardından değişkenlerin bütünleşme derecelerine göre simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkilerinin varlığı ve yönleri incelenecektir.

Verilerin kümülatif pozitif ve negatif değişikliklere dönüştürülme düşüncesi, Granger ve Yoon (2002), kaynaklı olmuştur. Ancak bu yaklaşımı gizli eşbütünleşme olarak adlandırdıkları eşbütünleşmeyi test etmek için kullanmışlardır. Hatemi-J (2012) ise çalışmalarını nedensellik analizine doğru genişletmiştir. Pozitif ve negatif şokların farklı nedensel etkilere sahip olması bakımından asimetrik nedensellik testi ile tespit edileceğini ileri sürmüştür. Aşağıda rassal yürüyüş adımı olarak tanımlanan iki y_{1t} ve y_{2t} değişkenleri arasındaki nedensel ilişki gösterilmektedir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}$$

(1)

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}$$

(2)

burada $t = 1, 2, \dots, T$, sabit terim olan y_{10} ve y_{20} başlangıç değerlerini ve ε_{1i} ve ε_{2i} beyaz gürültülü hata terimlerini ifade etmektedir. Pozitif ve negatif şoklar sırasıyla şu şekilde tanımlanır:

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0) \text{ ve } \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0).$$

Bu nedenle $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ olarak ifade edilir.

Buna bağlı olarak,

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$$

(3)

benzer şekilde

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

(4)

Son olarak, her bir değişkenin pozitif ve negatif şokları kümülatif bir

biçimde tanımlanabilir: $y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$ ve

$$y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

. Burada her pozitif ve negatif şokun, temel değişken üzerinde kalıcı bir etkisi olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bir sonraki adım, bu bileşenler arasındaki nedensel ilişkiyi test etmektir. Burada sadece pozitif kümülatif şoklar için oluşturulmuş vektör kullanılarak gerçekleştirilecektir. Pozitif şoklar için $y^+ = (y_1^+, y_2^+)$ VAR model tahmini aşağıdaki gibidir:

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+$$

(5)

y_t^+ 2×1 boyutlu değişkenler vektörü, v 2×1 boyutlu sabit terim vektörü

ve u_t^+ 2×1 boyutlu hata terimi vektörünü temsil etmektedir. A_r matrisi

2x2 boyutlu ve gecikme sayısı $e(r=1, \dots, p)$ için bir parametre matrisidir. Optimal gecikme sayısını seçmek için aşağıdaki bilgi kriteri kullanılmaktadır (Hatemi-J, 2012).

$$HJC = \ln(\det \hat{\Omega}_j) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right) \quad j = 0, \dots, p.$$

(6)

Denklemden $\hat{\Omega}_j$ varyans-kovaryans matrisinin en yüksek olabilirlik tahmincisi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca n değişken sayısı ve j gecikme sayısını ifade etmektedir. Çalışmada Hatemi-J (2003) tarafından önerilen model seçim kriteri göz önüne alınarak en uygun gecikme sayısı saptanmıştır. Asimetrik nedensellik testinde sıfır hipotez “değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindedir. Hipotez otoregresif katsayılar Wald kısıtlama testi yapılarak incelenmektedir (Yıldırım ve Çevik, 2017).

3. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada ele alınan değişkenler 1974-2017 dönemini kapsamakta ve değişkenler dünya bankasının resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye için enflasyon, ekonomik büyüme tasarruf değişkenlerinin simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkisine bakılması amaçlanmıştır. İlk olarak serilerin bütünleşme derecelerine karar verebilmek için incelemiş olan birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzy		Birinci Farklar	
	PP	ADF	PP	ADF
Büyüme	-0.9515	-0.9529	-7.0255***	-7.0255***
Enflasyon	-1.1016	-1.0272	-5.7270***	5.7537***
Tasarruflar	-0.6577	-0.7603	-8.4946***	-8.4656***

***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve % 10 önem düzeylerinde durağanlığı göstermektedir.

Birim kök testleri yapılarak elde edilen sonuçlara göre tüm seriler birinci farklarında bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Enflasyon değişkeni tüm ülkeler için durağan bulunmuş fakat serilerin bütünleşme dereceleri 1 olarak belirlenmektedir. Birim kök testleri sınamasında optimal gecikme uzunluğu olarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 2: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)	Kritik Değer (%10)
<i>Büyüme</i> →	0.030	1	7.586	4.114	2.932
<i>Enflasyon</i>	0.022	1	7.342	4.053	2.862
<i>Enflasyon</i> →					
<i>Büyüme</i>					
<i>Büyüme</i> ⁺	0.006	1	7.856	4.135	2.904
→ <i>Enflasyon</i> ⁺	3.764*	1	7.405	4.063	2.819
<i>Büyüme</i> ⁻	4.241*	1	12.323	4.796	2.789
→ <i>Enflasyon</i> ⁻	0.001	1	9.283	4.242	2.785
<i>Büyüme</i> ⁺	0.377	1	8.927	4.732	3.184
→ <i>Enflasyon</i> ⁻	0.220	1	7.360	4.045	2.783
<i>Büyüme</i> ⁻	0.054	1	8.416	4.361	2.833
→ <i>Enflasyon</i> ⁺	0.506	1	8.171	4.132	2.702

<i>Tasarruf</i> →	0.573	1	7.570	4.223	2.863
<i>Büyüme</i>	3.351	1	0.000	0.000	0.000
<i>Büyüme</i> →					
<i>Tasarruf</i>					
<i>Tasarruf</i> +	0.462	1	7.780	4.136	2.952
→ <i>Büyüme</i> +	2.019	1	8.182	4.420	3.071
<i>Tasarruf</i> -	0.329	1	10.418	4.547	2.802
→ <i>Büyüme</i> -	0.005	1	9.075	4.081	2.738
<i>Tasarruf</i> +	1.972	1	9.505	4.311	2.806
→ <i>Büyüme</i> -	2.504	1	7.800	4.120	2.867
<i>Tasarruf</i> -	0.139	1	7.737	4.125	2.827
→ <i>Büyüme</i> +	2.411	1	7.515	4.217	2.888
<i>Enflasyon</i> →	0.041	1	7.568	4.130	2.927
<i>Tasarruf</i>	1.462	1	7.925	4.143	2.938
<i>Tasarruf</i> →					
<i>Enflasyon</i>					
<i>Enflasyon</i> +	1.748	1	7.822	4.181	2.913
→ <i>Tasarruf</i> +	1.546	1	8.725	4.421	2.963
<i>Enflasyon</i> -	0.152	1	8.836	4.158	2.749
→ <i>Tasarruf</i> -	0.392	1	9.607	4.588	2.953
<i>Enflasyon</i> +	1.710	1	8.552	4.244	2.844
→ <i>Tasarruf</i> -	0.159	1	8.321	4.225	2.841
<i>Enflasyon</i> -	0.137	1	8.345	4.105	2.824
→ <i>Tasarruf</i> +	0.319	1	10.433	4.964	3.272

***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde nedenselliği göstermektedir.

Tablo 2’de Türkiye için simetrik ve asimetric nedensellik sonuçları yer almaktadır. İlk olarak enflasyon ve büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Büyüme ve enflasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bulunmazken, enflasyon ve büyüme arasında da bir nedensellik ilişkisi mevcut değildir. Büyümeden enflasyona doğru pozitif şoklar için bakıldığında herhangi bir asimetric nedensellik bulunmazken, enflasyondan büyümeye doğru %10 anlamlılık

seviyesinde bir nedensellik söz konusudur. Negatif şoklar açısından ele alındığında büyümeden enflasyona doğru %10 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik saptanmışken, enflasyondan büyümeye doğru ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Büyümedeki pozitif şoklardan enflasyondaki negatif şoklara doğru bir nedensellik saptanmazken, enflasyondaki negatif şoklardan enflasyondaki pozitif şoklara doğru da bir asimetric nedensellik mevcut değildir. Benzer şekilde enflasyondaki pozitif şoklardan büyümedeki negatif şoklara doğru nedensellik söz konusu değilken, büyümedeki negatif şoklardan enflasyondaki pozitif şoklara doğru da bir nedenselliğe rastlanmamıştır.

İkinci olarak tasarruf ve büyüme arasındaki ilişki hem simetrik hem de asimetric nedensellik bağlamında incelenmiş fakat hiçbir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Son olarak ise enflasyon ve tasarruf arasındaki ilişki incelenmiş ve elde edilen bulgular ikinci analizle benzerlik gösterirken değişkenler arasında herhangi bir nedensellik saptanmamıştır.

SONUÇ

Enflasyon ve büyüme arasındaki ilişki makroekonomi ve para politikasında ilgi gören önemli konulardan biri olmasının yanı sıra birçok iktisatçı tarafından da söz konusu ilişki kapsamlı olarak incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalar ele alındığında özellikle son zamanlarda yapılan çalışmaların enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği göstermektedir. Daha eski çalışmalar ise enflasyonun ekonomik büyümeyi desteklediğine dair vurgu

yapmaktadır. Bu nedenle enflasyon ve ekonomik büyüme arasında kesin bir ilişkiden söz edilememektedir.

Bu çalışmada enflasyon, ekonomik büyüme ve tasarruf arasındaki ilişkinin hem simetrik hem de asimetrik nedensellik analizi yardımıyla 1974-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye için incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak serilerin bütünleşme derecelerine bakabilmek için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış serilerin birinci farkları alındığında bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Ardından hem simetrik hem de Hatemi-J tarafından önerilen asimetrik nedensellik testleri seriler arasında ilişkinin varlığı ve yönü araştırılmıştır. Simetrik nedensellik sonuçlarına göre herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Asimetrik nedensellik bulgularına göre ilk olarak enflasyonda meydana gelen pozitif bir şok büyümedeki pozitif bir şokun nedeni olduğu göstermektedir. Diğer ifadeyle enflasyondaki bir artış büyümeyi arttırıcı bir etki yaratmaktadır. İkinci olarak elde edilen sonuç ise ekonomik büyümedeki negatif bir şok enflasyondaki negatif bir şokun nedenidir. Yani ekonomik büyümedeki azalış enflasyonu azaltıcı bir etkiye neden olmaktadır. Bu durumu ise şu şekilde yorumlayabiliriz. Enflasyonda meydana gelen artışlar servette azalışa sebep olabilmekte ve hanehalkı tasarruflarını arttırma yoluna gidebilmektedir. Tasarruflardaki artışlar faiz oranı kanalı aracılığıyla yatırımların artmasına yardımcı olacaktır. Böylece ekonomik büyümenin artması, diğer bir ifadeyle enflasyonun ekonomik büyümeye pozitif bir etki yaratması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbott, A., & De Vita, G. (2011). Revisiting the relationship between inflation and growth: A note on the role of exchange rate regimes. *Economic Issues*, 16(1), 37.
- Algaeed, A. H. (2016). The Relationship Between Inflation and Economic Growth: A Further Evidence. *Journal of World Economic Research*, 5(5), 65-71.
- Barro, R. J., (1995), "Inflation and Economic Growth", Bank of England Quarterly Bulletin, 35 (2), 407-443.
- Berber, M. ve Artan, S. (2004) "Türkiye'de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori-Literatür ve Uygulama", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 18(3-4), ss.103-117.
- Bittencourt, M., Van Eyden, R., & Seleteng, M. (2015). Inflation and Economic Growth: Evidence from the Southern African Development Community. *South African Journal of Economics*, 83(3), 411-424.
- Chaturvedi, V., Dholakia, R. H., & Kumar, B. (2008). Inter-relationship between economic growth, savings and inflation in Asia.
- Çetintaş, H. (2003). Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme. *SİYASAL/Journal of Political Sciences*, (28).
- Erbaykal, E., & Okuyan, H. A. (2008). Does inflation depress economic growth? Evidence from Turkey.
- Esen, Ö. (2018), Enflasyon. Editörler. Yıldırım, D. Ç., ve Çevik, E.İ. Bankacılık ve Finansal Kurumlar. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Ghosh, A., & Phillips, S. (1998). Warning: Inflation may be harmful to your growth. *Staff Papers*, 45(4), 672-710.
- Gylfason T. & Herbertsson T.T. (2001), Does inflation matter for growth?, 'Japan and the world economy', 13(4), 405-428.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Kremer, S., Bick, A., & Nautz, D. (2013). Inflation and growth: new evidence from a dynamic panel threshold analysis. *Empirical Economics*, 44(2), 861-878.

- Mallik, G., & Chowdhury, A. (2001). Inflation and economic growth: evidence from four south Asian countries. *Asia-Pacific Development Journal*, 8(1), 123-135.
- Munir Q. and Mansur K., (2009), "Non-Linearity between Inflation Rate and GDP Growth in Malaysia", *Economics Bulletin*, Vol. 29 no.3 pp. 1555-1569.
- Şentürk, M., & Akbaş, Y. E. (2014). İşsizlik-Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5820-5832.
- Pata, U. K. (2018). Türkiye’de Enflasyon, Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi. *Maliye Dergisi*, 174: 92-111.
- Pyndick, R. ve Solimano, A. (1993) “Economic Instability and Aggregate Investment”, *NBER Macroeconomics Annual*, 259-303.
- Terzi, H. (2004), “Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002)”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 1-17.
- Yapraklı, S. (2007). Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme Ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2).
- Yıldırım, D. Ç., & Çevik, E. İ. (2017). Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Testi. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 54 (652), 41-51.

BÖLÜM 2

OECD ÜLKELERİNDE İNTERNET KULLANIMI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ELEKTRİK TÜKETİMİNE ETKİSİ: BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK³
Doktora Öğrencisi Buket KIRCI ALTINKESKİ⁴

---

³Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, salihozturk@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6851-951X.

⁴Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, buketkirci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0188-7809.

GİRİŞ

Bilgi ve İletişim Teknolojileri, enerji ve ekonomik sistemler gibi küresel düzeydeki sistemler çeşitli etkilere sahiptir. Bu teknolojilerin hızlı kullanımı ve yaygınlaşması ile ekonomik büyümenin artması ve verimlilik artışından, yolsuzluğun azaltılmasına kadar çeşitli ekonomik sonuçlara etki etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kabul edilmesindeki en hızlı büyüme oranlarından bazıları, dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde bulunabilir. Örneğin, 2000-2010 yılları arasında, 100 kişi başına düşen mobil cep telefonu abonelikleri, dünyanın gelişmiş ülkelerinde % 107, bir bütün olarak dünya için % 187 ve gelişmekte olan ülkelere % 255 oranında artmıştır. 2000-2010 yılları arasında 100 kişi başına düşen internet kullanıcısı

gelişmiş ülkelere % 102, dünya için % 153 ve dünyadaki gelişmekte olan ülkelere % 235 artmıştır. 2002–2010 döneminde, internet erişimine sahip hanehalkı oranı, gelişmekte olan ülkeler için % 62, dünya için % 75 ve gelişmekte olan ülkelere için % 123 artmıştır.

Bilgi iletişim teknolojisi endüstrisi, bilgisayar, internet ve cep telefonlarının yaygınlaşması ile son 20 yılda çok hızlı bir şekilde büyüdü. Bir cep telefonu gibi tek bir ürünün fiili elektrik kullanımı büyük olmasa da, milyonlarca bilgi ve teknoloji cihazı kullanmanın elektrik talebindeki etkisi önemli olabilir. OECD ülkelerindeki ekonomiler, bilgi ve teknoloji kullanımının daha da genişlemesi için milyarlarca dolar değerinde fon tahsis etmektedir (The OECD Internet Outlook, 2013). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı, özellikle de

internet kullanımı, OECD ülkelerinin son 20 yılda ekonomideki görünümünü değiştirmektedir (Zhang, 2013).

1. LİTERATÜR TARAMASI

Tunali (2005), Avrupa Birliği ülkelerinde 1990-2012 dönemine ait bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile elektrik tüketimi üzerindeki etkisini incelemektedir. Ampirik analizin sonuçları, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının uzun vadede ilgilenilen ülkelerde elektrik tüketiminde artışa yol açtığını göstermektedir.

Cho ve diğerleri (2007) Güney Kore endüstrilerinde bilgi ve teknoloji kullanımı ile ilgili yatırımların ve enerji fiyatının elektrik tüketimine etkilerini incelemektedir. Bulgular, bilgi ve teknoloji yatırımının hizmet sektöründe ve nispeten daha fazla elektrik tüketen imalat sektörlerinde elektrik yoğunluğunu arttırdığını göstermektedir.

Ersoy (2012), çalışmasında ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak ortaya koymuştur. Çalışmada 1987-2007 döneminde OECD ülkeleri için birincil enerji tüketimi ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında eşbütünleşme ilişkisi aranmıştır. Söz konusu ekonometrik çalışma için panel veri seti kullanılmış, panel birim kök ve panel eşbütünleşme (koentegrasyon) testleri uygulanmıştır. Söz konusu sına sonucunda birincil enerji tüketimi ile gayri safi yurtiçi hasıla değişkenlerinin uzun dönemde eşbütünleşik oldukları sonucuna varılmıştır. Söz konusu ekonometrik sonuçlar ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında teorik olarak var olduğu kabul edilen ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Sadorsky (2012), gelişmekte olan 19 ÷lkede bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile elektrik tüketiimi üzerindeki etkisini incelediğinde ve bilgi iletişim teknolojileri kullanımı ile elektrik tüketiimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Saidi ve diğerleri (2015), 1990-2012 dönemine ait dinamik panel veri modeli kullanan 67 ÷lkeden oluşan panel için bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ve ekonomik büyümenin elektrik tüketimine etkisini araştırmaktadır. Elde edilen bulgular, bilgi ve internet kullanımının elektrik tüketiimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu gör÷lmektedir.

Akbaş ve şentürk (2013), çalışmalarında 9 MENA ÷lkesinde 1978-2009 yılları arasında elektrik tüketiimi ile GSYH arasında ilişkiyi analiz etmişlerdir. Eşbüt÷nleşme testleri sonucunda değişkenler arasında eşbüt÷nleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisini ortaya koyabilmek için kullanılan panel VECM modeli sonucunda hem kısa dönemde hem de uzun dönemde elektrik tüketimiyle GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ishida (2015), Japonya'da bilgi ve teknoloji kullanımı, enerji tüketiimi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek için 1980-2010 dönemine ait verilerle ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bilgi ve teknoloji kullanımları için yapılan yatırımların enerji tüketiminde ılımlı bir azalmaya katkıda bulunmasına karşın,

gayri safi yurtiçi hasıla artışına katkıda bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Ergün ve Polat (2015), 1980-2010 yılları arasında OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığı analiz etmişlerdir. Panel eşbütünleşme testleri sonucunda 30 OECD ülkesinde CO2 emisyonu, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve elektrik tüketimi arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) sonuçları 30 OECD ülkesinde kısa dönemde GSYH ile CO2 emisyonu arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve GSYH ile elektrik tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir

Afzal ve Gow (2016) 1990-2014 döneminde bilgi ve teknoloji kullanımının gelecekte gelişmiş konumunda olacağı tahmin edilen on bir ülke ekonomisi için elektrik tüketimine etkisini tahmin etmektedir. Dinamik panel veri modellerini kullanarak, internet bağlantıları, cep telefonları veya toplam ithalatın bilişim mallarının ithalat yüzdesi ölçüldüğü bilgi teknolojileri ile elektrik tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Üretimin elektrik yoğunluğu, iletişim cihazlarının yayılması ile azalırken, bilgisayar ve yazılım kullanımı ile artmıştır.

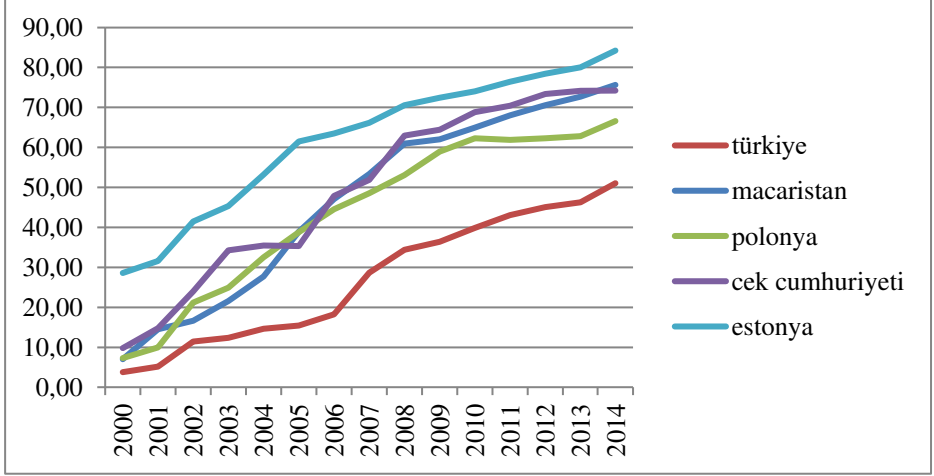
Salahuddin ve Alam (2016), 1985-2012 dönemi için OECD ülkeleri panel verilerini kullanarak bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımı ve ekonomik büyümenin elektrik tüketimi üzerindeki kısa ve uzun vadeli

etkilerini tahmin etmektedir. Sonuçlar hem bilgi ve teknoloji kullanımı hem de ekonomik büyümenin hem kısa hem de uzun vadede elektrik tüketimini teşvik ettiğini doğrulamaktadır. Nedensellik sonuçları, elektrik tüketiminin ekonomik büyümeye neden olduğunu göstermektedir. Hem mobil hem de internet kullanımı elektrik tüketimine ve ekonomik büyümeye neden olur.

Kaya ve diğerleri (2017), Türkiye’ de 1994-2014 dönemini kapsayan veriler ile elektrik kullanımı, GSYİH ile internet kullanımının ilişkisini aklamayı amaçlamaktadır. Bilgiye ulaşmadaki en hızlı yollarından biri olan internet kullanımının elektrik tüketimi üzerindeki etkileri ekonomik büyüme açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda eş bütünleşme için ARDL sınır ile değişkenler arasında hem uzun dönem hem de kısa dönemde bir ilişki bir ilişki olduğu saptanmıştır. Buna sonuçlara göre, internet kullanıcılarının sayısındaki artış ve GSYİH’ daki büyüme, Türkiye’de hem kısa vadede hem de uzun vadede elektrik kullanımı büyümesinde istatistiksel olarak önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tunalı ve Ulubaş (2017), alışmalarında G7 lkelerinin, elektrik enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2015 dönemi verileri kullanılarak analiz etmişlerdir. Bu amaçla, panel regresyon modelleri olan havuzlanmış en kk kareler (Pooled OLS), LR, LM, Score ve F testleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, elektrik enerjisi tüketimi, sermaye birikimi ve işgücünün ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

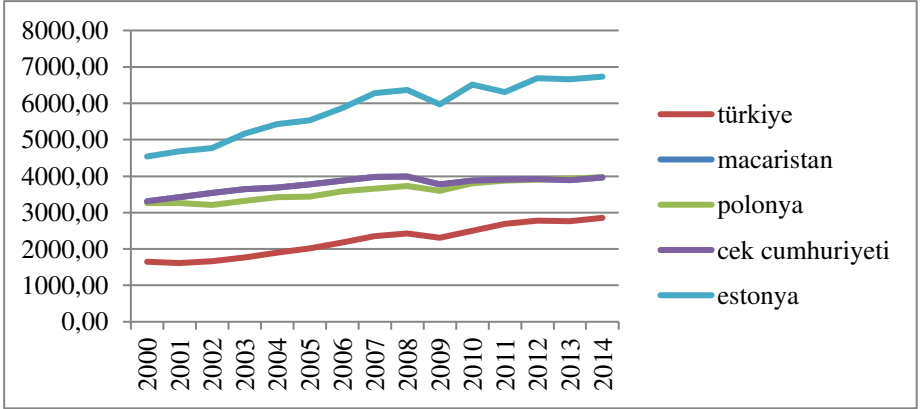
OECD Ülkelerinde Elektrik Tüketimi ve İnternet Kullanımı İçin Bir İnceleme

Grafik 1: Seçili OECD Ülkelerinde İnternet Kullan Bireylerin Yüzdesi

Kaynak: The World Development Indicators Database

Grafik 1, 2000-2014 dönemine ait istatistiksel verileri sunarak, seçili OECD ülkeleri için internet kullanan bireylerin yüzdesi özetlenmektedir. Yıllar itibariyle bireylerin internet kullanma yüzdeleri arttığı görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlarla birlikte bireylerin internet kullanımı yüzdeleri yıllar içinde arttığı görülmektedir.

Grafik 2: Seçili OECD Ülkeleri için Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi

Kaynak: The World Development Indicators Database

Grafik 2, 2000-2014 dönemine ait istatistiksel verileri sunarak, seçili OECD ülkeleri için kişi başına düşen elektrik tüketimi kilowatt saat cinsinden özetlenmektedir. Ülkelere göre kilowatt saat başına elektrik tüketimi hacim olarak ülkelere göre değişkenlik göstermekte olup, yıllar itibariyle ele alınan bütün ülkelerde tüketim artış göstermektedir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Veri seti 2000-2014 dönemine ait seçili OECD ülkelerinden Türkiye, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Estonya' yı kapsamaktadır. Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) Veritabanından elde edilen GSYİH (kişi başına), kilowatt saat cinsinden kişi başına düşen elektrik tüketimi ve kişilerin internet kullanımından oluşmaktadır.

2.1. Panel Veri Analizi

Zaman ve yatay kesit boyutuna sahip veriler ile oluşturulan veri setlerinin panel modelleri ile ekonomik ilişkileri tahmin etmek panel veri analizi olarak isimlendirilmektedir. Bu analizin en önemli özelliği hem yatay kesit hem de zaman boyutuna sahip olan serileri bir araya getirilmesine olanak sağlamasıdır. Genel olarak yatay kesit birim sayısı (N) dönem sayısından (T) fazla ise (N >T) olduğu ortaya çıkmaktadır. Panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T$$
 şeklinde yazılabilmektedir. Burada Y: bağımlı değişken, X_k ;bağımsız değişkenler,

α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimidir. i alt indisi birimleri (ülke, firma, birey gibi), t alt indisi ise zaman olarak ifade edilmektedir.

2.2. Geleneksel Olmayan Birim Kök Analizi

CADF testi (Pesaran, 2006) ile paneldeki tüm serilerin her bir yatay kesit birimi için ayrı ayrı birim kök testleri analiz edilmektedir. CADF testi, hem zaman yatay kesit boyutundan hem de yatay kesit boyutu zamandan büyük olduğunda (T > N, N >T) kullanılabilir. Elde edilen CADF test istatistiği ile CADF kritik tablo değeri karşılaştırılarak serilerin durağanlığı test edilir. . CADF testi aşağıdaki regresyon modeline dayanmaktadır;

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta y_{i,t-1} + e_{it}$$

2.3. Yatay Kesit Bağımlılığı (CD Test)

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu durumda yapılan analizlerdeki sonuçlar ciddi derecede etkilenmektedir (Breusch and Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Bundan dolayı analizden önce çalışılacak serilerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı test edilmektedir.

Seçili olan OECD ülkeleri için internet kullanımı, ekonomik büyümenin elektrik tüketiminin üzerindeki etkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. Panel veri analizi STATA kodlarından yararlanılarak STATA 13 paket programı ile analiz edilmiştir. Kullanılan ekonometrik yöntemlerin gereği olarak analiz süreci sırasıyla panel birim kök testleri, panel VAR modellerde kullanılan değişkenler arasındaki etkileşimin ortaya konulması amacıyla etki-tepki analizleri ve Granger nedensellik testlerine başvurulmuştur.

Tablo 1: CD Test Sonuçları

Değişken	CD Test İstatistiği	p değeri
GSYİH	10.93	0.000
Elektrik Tüketimi	11.33	0.000
İnternet Kullanımı	11.97	0.000

Geleneksel ya da geleneksel olmayan panel birim kök testlerinden hangisinin kullanılacağı kararı verilirken Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi (CD Test) uygulanmıştır. Boş hipotez yatay kesit bağımlılığının olmadığı durum % 1 önem düzeyinde GSYİH, elektrik tüketimi ve internet kullanımı zaman serileri için reddedilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için panel veri analizindeki durağan olmama durumu Pesaran (2007) panel birim kök testi ile saptanmıştır. CADF testi, serilerdeki birim kök varlığı durumunda geleneksel ADF testinin geliştirilmiş halidir.

Tablo 2: Geleneksel Olmayan Panel Birim Kök Testi Sonuçları

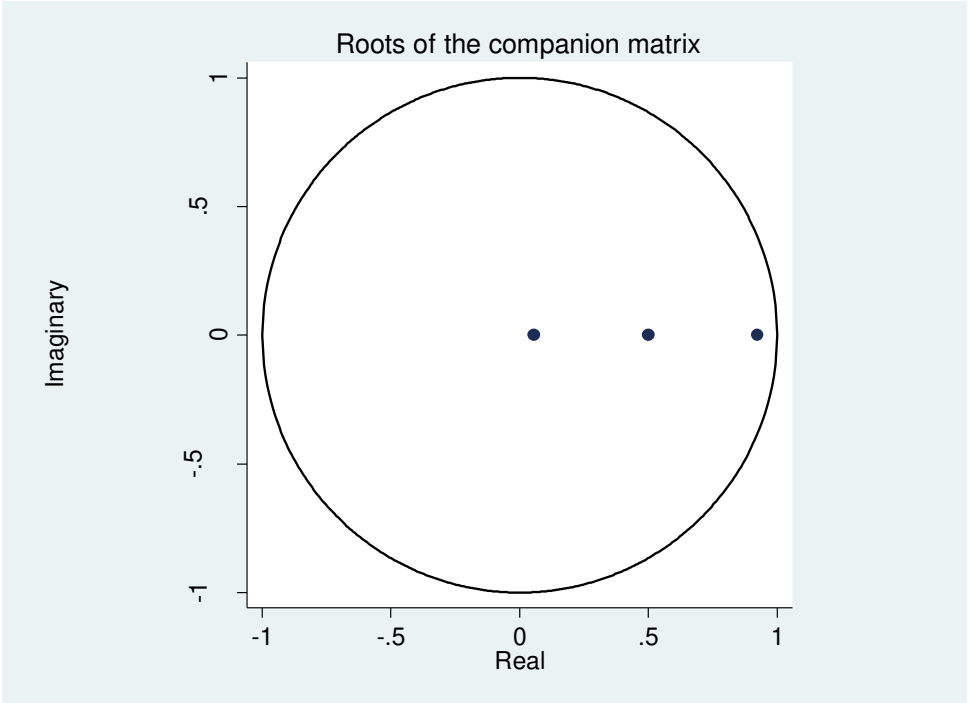
CADF Panel Birim Kök Testi		
Zaman Serisi	Test İstatistiği (t-bar)	p değeri
GSYİH	-1.561	0.620
Elektrik Tüketimi	-2.624	0.03*
İnternet Kullanımı	-2.253	0.133

Not: Test istatistiği, Pesaran (2007) yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) istatistiğidir. Ho: Zaman serisinde birim kök vardır. Gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre 1 olarak belirlenmiştir. (*) yıldız %5 önem düzeyindeki anlamlılığı göstermektedir.

Panel veri analizi öncesi serilerde tespit edilen yatay kesit bağımlılığı geleneksel panel birim kök testlerinin sonuçlarını saptıracağından dolayı uygulanan CADF panel birim kök testi sonuçlarına göre GSYİH ve internet kullanımı serileri birim kök içermektedir. Elektrik

tüketimi serisi için ise H_0 hipotezi % 5 önem düzeyinde reddildiği için birim kök içermediği tespit edilmiştir.

CD test sonuçlarına göre tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı var olduğu için geleneksel olmayan panel birim kök sonuçlarına göre panel veri analizi yapılmaya karar verilmiştir. Birim kök test sonuçlarına göre elektrik tüketimi dışındaki serilerin birinci farkları ile analize devam edilmiştir.

Şekil 1: Panel VAR Modeline Ait Karakteristik Köklerin Birim Çember Görünümü

Modelin karakteristik kökleri yardımıyla hesaplanan modülüslerin tamamı mutlak değerce birim değerden küçüktür ve birim çemberin içindedir ve bu durum modelin kararlı olduğunu ve durağanlık koşullarını yerine getirdiğini göstermektedir.

Tablo 3: Panel VAR Granger Nedensellik WALD Test Sonuçları

DGSYİH → DİİTERNET	DGSYİH → ELEKTRİK
0.661	0.929
DİİTERNET → DGSYİH	DİİTERNET → ELEKTRİK
0.639	0.015**
ELEKTRİK → DGSYİH	ELEKTRİK → DİİTERNET
0.724	0.690

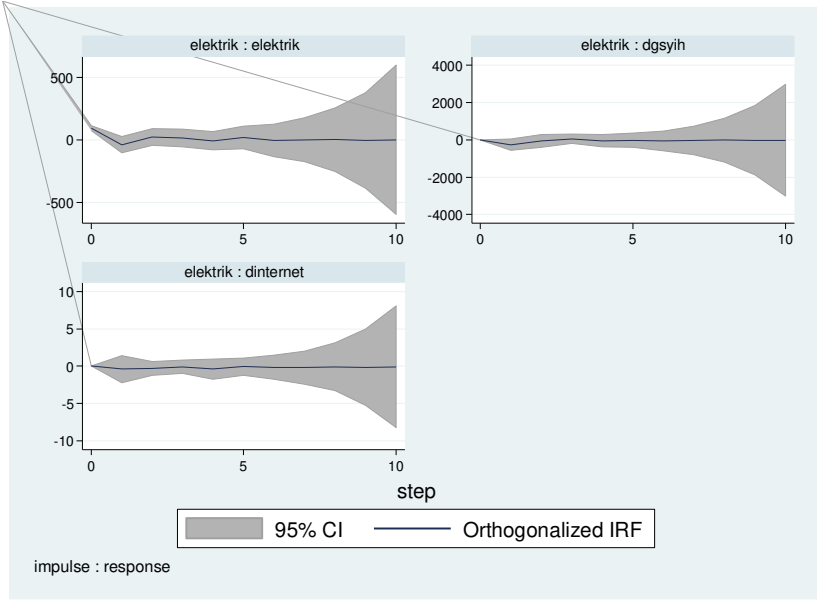
Not: H_0 : x değişkeni, y değişkeninin Granger nedeni değildir.

(*) % 10 anlam düzeyinde x değişkeni y'nin Granger nedenidir.

(**) % 5 anlam düzeyinde x değişkeni y'nin Granger nedenidir

(***) %1 anlam düzeyinde x değişkeni y'nin Granger nedenidir

Panel VAR modeline ait Granger nedensellik Wald test sonuçlarına göre internet kullanımından elektrik tüketimine doğru % 5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Şekil 2: Elektrik Tüketimi Şoklarının Etki Tepki Analizleri

Şekil 2 incelendiğinde ilk olarak elektrik tüketiminin elektrik tüketimine verdiği tepkiyi görülmektedir. Elektrik tüketiminin hata terimine bir birimlik rassal şok verildiğinde bu şoktan değişkenin kendisinin nasıl etkilendiğini ifade etmektedir. Sonuçlara göre; elektrik tüketimine bir birimlik şok verildiğinde meydana gelecek rassal şokun, elektrik tüketimi üzerinde pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Etki-tepki analiz sonuçlarına göre; elektrik tüketimine verilen şokun internet kullanımı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Elektrik kullanımının artması yönünde verilen bir şokun bir değişim yaratmadığı görülmektedir.

Etkiler özetle değerlendirildiğinde, araştırma kapsamında ele alınan ülkelerde internet kullanımı ve GSYİH elektrik tüketimi üzerinde

istatistiksel olarak anlamlı ve kalıcı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bilgi iletişim teknolojisi endüstrisi, bilgisayar, internet ve cep telefonlarının yaygınlaşması ile son 20 yılda çok hızlı bir şekilde büyüdü. Bir cep telefonu gibi tek bir ürünün fiili elektrik kullanımı büyük olmasa da, milyonlarca bilgi ve teknoloji cihazı kullanmanın elektrik talebindeki etkisi önemli olabilir. OECD ülkelerindeki ekonomiler, bilgi ve teknoloji kullanımının daha da genişlemesi için milyarlarca dolar değerinde fon tahsis etmektedir. OECD ülkeleri aynı zamanda teknolojik alt yapı çalışmalarına önem verdiği için teknolojik gelişmişlik seviyeleri de yüksektir. Bu gelişmişlik seviyesinin göstergesi olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerin ışığında bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı, özellikle de internet kullanımı, OECD ülkelerinin son 20 yılda ekonomideki görünümünü değiştirmektedir. Bu bağlamda özellikle internet kullanımındaki artış dolaylı olarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği söylenebilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, özellikle de internet kullanımının artması OECD ülkelerindeki ekonomik görünümü de değiştirmektedir. Özellikle son 20 yılda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların artmasıyla, internet kullanımı artmış ve bu durum elektrik tüketiminin artmasına bununla beraber aynı zamanda ekonomik büyüme üzerinde de etkili olmuştur.

İnternet bilgiye erişim yoluyla ekonomik büyümeye hizmet edebilecek en önemli araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. GSYİH ve internet kullanımındaki artışlar elektrik tüketimini artırmaktır. Çalışmamızda 2000-2014 dönemine yıllık verileri kullanarak seçilmiş OECD ülkeleri için Panel VAR yöntemiyle elde ettiğimiz sonuçlara göre internet kullanımından elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki internet kullanımı arttıkça elektrik tüketiminin de arttığı sonucuna varılmıştır. Teorik olarak da bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile elektrik tüketimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlar ile teorik beklenti de birbiri ile uyushmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afzal, M.N.I., Gow, J. (2016), Electricity consumption and information and communication technology in the next eleven emerging economies. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6, 381-388.
- Akbaş, Y., & Şentürk, M. (2013). MENA Ülkelerinde Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (41), 45-67.
- Cho, Y., Lee, J., Kim, T. (2007), The impact of ICT investment and energy price on industrial electricity demand: Dynamic growth model approach. *Energy Policy*, 35(1), 4730-4738.
- Ersoy, A. Y. (2012). OECD ülkelerinde ekonomik büyüme odaklı enerji tüketiminin ekonometrik modeli. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 339-356.
- Ergün, S., & Polat, M. A. (2015). OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 115-141.
- Ishida, H. (2015), The effect of ICT development on economic growth and energy consumption in Japan. *Telematics and Informatics*, 32, 79-88.
- Kaya, M. Veysel, Bayram Veli Doyar, and Fatih Demir. "The Effects of Internet Usage and GDP on Electricity Consumption: The Case of Turkey." *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24.1 (2017): 185-198.
- Pesaran, M. Hashem. "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence." *Journal of applied econometrics* 22.2 (2007): 265-312.
- Pesaran, M. Hashem. "General diagnostic tests for cross section dependence in panels." (2004).
- Sadorsky, P. (2012), Information communication technology and electricity consumption in emerging economies. *Energy Policy*, 48, 130-135.
- Saidi, K., Toumi, H., Zaidi, S. (2015), Impact of information communication technology and economic growth on the electricity consumption: Empirical

evidence from 67 countries. *Journal of the Knowledge Economy*. DOI: 10.1007/s13132-015-0276-1.

Salahuddin, M. ve Alam K. (2016), "Information and Communication Technology, Electricity Consumption, and Economic Growth in OECD Countries: A Panel Data Analysis", *Electrical Power and Energy Systems*, 76, 185-193.

The OECD Internet Outlook, 2013.

Tunali, C.B. (2005), The effect of information and communication technology on energy consumption in the European union countries. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7, 54-60.

Tunali, H., & ULUBAŞ, M. A. (2017). Elektrik enerjisi tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G7 ülkeleri üzerine bir uygulama (1970-2015). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 1-13.

Zhang, T., 2013. Income disparity and digital divide: The Internet Consumption Model and cross-country empirical research, *Telecommunications Policy*, 37, 515-529.

BÖLÜM 3

ENDÜSTRİ 4.0 VE TEKNO-EKONOMİK PARADİGMA DÖNÜŞÜMLERİ^{5 6}

Dr. İbrahim DAĞLI⁷
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU⁸

---

⁵ Bu Çalışma 12-13 Mart 2021 tarihinde İzmir’de düzenlenen 3. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi’nde “Is This Time Different? Techno-Economic Paradigms and Industry 4.0” başlığı ile özet bildiri olarak sunulmuştur.

⁶ Bu çalışma Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU danışmanlığında tamamlanan “Emek Piyasalarında Dönüşüm: Teknolojik Yeniliğin İstihdam ve İşsizlik Üzerindeki Etkileri” başlıklı İbrahim DAĞLI’ya ait doktora tezinden türetilmiştir.

⁷ mribrahimdagli@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8199-821X.

⁸ Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Isparta, Türkiye, leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5466-5396.

GİRİŞ

Teknolojik değişimin etkileri hakkındaki tartışmalar Birinci Sanayi Devrimi'nin yaşandığı 1800'lü yıllardan itibaren süregelmektedir. Günümüzde ise Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) ile birlikte bu değişimin diğerlerinden farklı olduğu veya olacağı tartışılmaktadır. Endüstri 4.0'la birlikte yaşamımıza giren teknolojiler, yayılma hızı, etki alanları ve diğer teknolojilerle oluşturduğu entegrasyon nedeniyle teknolojinin etkilerine karşı endişeyi arttırmaktadır. Yapay zekâ, makine öğrenmesi, üç boyutlu yazıcılar, nesnelerin interneti, bulut teknolojileri, büyük veri analizi, nanoteknoloji, biyoteknoloji ve malzeme teknolojilerindeki çığır açıcı icatlar teknolojiyi hiç olmadığı kadar gündelik hayatın içinde hissettirmektedir.

Bu çalışmada değişen teknolojiyle birlikte tekno-ekonomik paradigmalarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreci içerik analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Nitel bir çalışma olan bu bölümde Kondratieff, Schumpeter ve Tofler dalga teorileri ve bu teorilerden uyarlanan modern teknolojik yenilik dalgaları incelenmiştir. Teknolojik yenilik dalgaları ve bu bağlamda yaşanan tekno-ekonomik paradigma dönüşümleri birinci sanayi devriminden dördüncü sanayi devrimine kadar yaşanan teknolojik devrimler ışığında tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır.

1. Dalgalar Teorisi ve Tekno-Ekonomik Paradigma Kavramı

Thomas Samuel Kuhn, paradigmaları, *“Bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin*

eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar.” olarak tanımlamıştır (Kuhn, 1982: 64). Kuhn’a (1982: 81-82) göre paradigmaların iki temel özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler:

“Her birinin temsil ettiği başarı ya da ilerleme, rakip bilimsel etkinlik tarzlarına bağlanmış olanları çevrelerinden koparıp kendilerine çekecek kadar yeni ve benzersizdir. Aynı zamanda da çeşitli birçok sorunun çözümünü, yeniden oluşacak bir topluluğun ilerideki çabalarına bırakacak kadar açık uçlu yani daha da yeni gelişmelere açıktır.”

Dosi’ye (1982:152) göre teknolojik paradigma, *“Bir bakış açısı, bir dizi prosedür, ilgili sorunların bir tanımı ve bunların çözümü ile ilgili özel bilgidir.”* Perez’ göre (2010:194) ise tekno-ekonomik paradigma, *“Yeni teknolojilerin yayıldıkça kullanılmasıyla ifade edilen, ekonomideki etkilerini çoğaltan ve nihayetinde sosyo-kurumsal yapıların organize edilme biçimini de değiştirendir.”*

Perez’e (2003) göre teknolojik bir devrim, *“Ekonominin bütün dokusunda bir karışıklığa yol açabilen ve uzun vadeli bir kalkınma dalgasını tetikleyebilen yeni ve dinamik teknolojilerin, ürünlerin ve endüstrilerin güçlü ve oldukça görünür bir kümesi”* olarak tanımlanmaktadır. 1971’de Intel’in ilk mikroişlemcisini piyasaya sürmesi ve 1908’de Henry Ford’un içten yanmalı benzinli bir motora sahip Model-T otomobilinin seri üretimine geçilmesi, tam da böyle bir tanıma çok uygun ve tarihin akışını değiştiren geliştirmeler olmuştur. Transistörlerin küçülmeye başlaması bilgi ve iletişim teknolojilerinin fitilini ateşlemiştir ve bilgisayar teknolojilerinde birçok yeniliğin

önünü açmıştır. Benzer şekilde Ford otomobillerinin seri üretim bantları ise üretim teknolojilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Bilgi teknolojinin temelinde yer almaktadır ve bilgiyi diğer unsurlardan farklı kılan onun rakipsiz bir mal olmasıdır (Mokyr, 2005:1119-21). Teknolojik gelişmelerin toplumda yarattığı sosyo-ekonomik etkilerine ilk defa Kondratieff tarafından vurgu yapılmıştır (Sümer, 2007:7). Kondratieff tarafından 1926'da ortaya atılan Uzun Dalgalar Kuramı 40-60 yıllık dönemleri ele almaktadır. Daha çok Joseph Schumpeter'in 1930'da bu kuramı tekrar ele almasıyla ünlenen Uzun Dalgalar Kuramı (Göktürk, 2015:33), 1780 sonrasında yaşanan yaklaşık 140 yıllık dönemi üç uzun dalga olarak ele almaktadır (bk. Tablo 1). Schumpeter (1939) de Kondratieff'le benzer şekilde üç uzun dalga kuramı ele almıştır.

Tablo 1. Kondratieff Uzun Dalgaları

Birinci Uzun Dalga: Yükseliş Dönemi (1790-1810/17)
Düşüş Dönemi (1810/17-1844/51)
İkinci Uzun Dalga: Yükseliş Dönemi (1844/51-1870/75)
Düşüş Dönemi (1870/75-1890/96)
Üçüncü Uzun Dalga: Yükseliş Dönemi (1890/96-1914/20)
Düşüş Dönemi (1920 (Muhtemel))

Kaynak: Kondratieff, 1979: 535

Kondratieff ve onu takip eden Schumpeter uzun dalgalar kuramı yıllar sonra dahi çeşitli modifikasyonlar yapılarak kullanılmaya devam etmiştir. Geliştirilmiş uzun dalgalar kuramı versiyonlarında genel

olarak beş dönem üzerinde durulmuştur. Bu dönemler (Smihula, 2010:59):

1. Kömür ve buhar çağı (1780-1840),
2. Demiryolları ve seri üretim çağı (1840-1890),
3. Elektrik çağı (1890-1940),
4. Elektronik ve mikro-elektronik çağı (1940-80),
5. Bilgi ve telekomünikasyon çağ (1980-).

1790'larda önde gelen sektörler tekstil ve metalürji, temel teknoloji buhar gücüdür. 1850'lerde demiryolu altyapı projeleri ön planda olmuştur ve 1890 sonlarında üretimde elektriğin kullanılmaya başlanması, otomobil üretimi ve kimya sektöründe yaşanan değişimler döneme damgasını vurmuştur (Van Duijn, 1977: 563).

Freeman ve Louça (2001) Kondratieff ve Schumpeter tarafından ele alınan uzun dalgalar kuramını modifiye ederek teknolojik yenilik dalgalarını beş dönem halinde ele almıştır (bk. Tablo 2).

Tablo 2. Freeman ve Louça Uzun Dalgalar Modifikasyonu

Tarih Aralığı	Dönem	Lider Sektörler
1780-1848	Endüstrinin suyla çalışan mekanizasyonu	Pamuk eğirme, demir ürünler, su çarkları, kumaş beyazlatma
1848-1895	Endüstrinin buharla çalışan mekanizasyonu	Demiryolları ve demiryolları ekipmanı, buharlı motorlar, takım tezgâhları, alkali endüstrisi
1895-1940	Sanayi, ulaşım ve evlerin elektrifikasyonu	Elektrikli aletler, ağır mühendislik, ağır kimya, ünleri
1941-1973	Ulaşım, sivil hayat ve savaşın motorizasyonu	Otomobiller, kamyonlar, traktörler, tanklar, dizel motorlar, uçaklar, rafineriler
1973-	Ekonominin bilgisayarlaştırılması	Bilgisayarlar, yazılım, telekomünikasyon, donanım, biyoteknoloji

Kaynak: Freeman ve Louça, 2001: 141

Dalga kuramı ile bilinen Toffler (1980) ise bu dönemleri üç dalga olarak ele almıştır. Toffler'e göre üç uzun dalga, tarım aşaması, sanayi aşaması ve 1980 sonrası aşamalarıdır. Nefiodow ve Nefiodow (2014) 1980 sonrası dönem içinde bir tahminde bulunarak altıncı dalganın sağlık alanındaki devrimleri kapsayacağına inanmaktadır. Smihula (2010) ise altıncı dalgaya biyomedikal-ve hidrojen devriminin damga vuracağını tahmin etmiştir (bk. Tablo 3).

Tablo 3. Teknolojik Yenilik Dalgaları

Tarih Aralığı	Dönem	Lider Sektörler
1600-1780	Finansal-tarım devrimi dalgası	Finans, tarım, ticaret
1780-1880	Sanayi Devrimi Dalgası	Tekstil, demir, kömür, demiryolu
1880-1940	Teknik Devrim Dalgası	Kimya, elektroteknik, makine
1940-1985	Bilimsel-teknik devrim dalgası	Havacılık, nükleer, astronotik sentetik maddeler, petrol
1985-2015	Bilgi ve telekomünikasyon devrimi dalgası	Telekomünikasyon, sibernetik, bilişim, internet
2015-2035	Biyomedikal-hidrojen devrimi (varsayımsal)	Nanoteknoloji, biyomedikal bilimler, transhümanizm, biyoteknoloji, ilaç endüstrisi, alternatif yakıtlar, robotik.

Kaynak: Smihula, 2010

Altıncı dalganın hangi alanda yaşanacağı veya hangi icat veya icatların bu dalgayı tetikleyeceği ile ilgili araştırmacılar tarafından yapılmış daha farklı tahminler de mevcuttur. Örneğin, Moody ve Nogrady (2010) altıncı dalganın kaynak verimliliği ve temiz teknoloji olacağını tahmin etmektedir. Perez (2006) 1971 sonrasında yaşanan gelişmeleri Bilgi ve İletişim Teknolojileri Çağı olarak kabul etmektedir (bk. Tablo 4). Teknoloji devrimlerinin merkezlerinin ABD

ve İngiltere olduğu görülmektedir. Teknolojinin yayılma etkisinin merkezden dışarıya doğru ve belirli bir zaman aralığında geliştiği göz önüne alındığında bu iki ülke teknolojik kalkınma sürecinde avantajlı görülmektedir (Perez, 2003:10).

Tablo 4. Teknolojik Devrimler ve Tekno-Ekonomik Paradigmalar

Başlangıç Yılı	Orijin	Teknolojik Devrim	Yeni Teknolojiler
1771	İngiltere	Sanayi Devrimi	Makinelî pamuk endüstrisi Dövme demir Makineleşme
1829	İngiltere	Buhar ve Demiryolu Çağı	Buharla çalışan motor ve makineler Demir ve kömür madencililiği Demiryolu yapımı Demiryolu taşıtları üretimi Birçok endüstride buhar gücünün kullanımı
1875	ABD ve Almanya'nın İngiltere'yi geçmesi	Çelik, Elektrik ve Ağır Mühendislik Çağı	Ucuz çelik (özellikle Bessemer) Çelik gemiler buhar motorunun gelişimi Ağır kimya ve inşaat mühendisliği Elektrikli aletler endüstrisi Bakır ve kablolar Konserve ve şişelenmiş yiyecekler Kâğıt ve ambalaj
1908	ABD	Petrol, Otomobil ve Seri Üretim Çağı	Seri üretilen otomobiller Ucuz petrol ve petrol yakıtları Petrokimyasallar (sentetikler) İçten yanmalı motorlar Elektrikli ev aletleri Soğutulmuş ve dondurulmuş gıdalar
1971	ABD	Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Bilgi devrimi: Ucuz mikroelektronik. Bilgisayarlar, yazılım Telekomünikasyon Kontrol aletleri Bilgisayar destekli biyoteknoloji ve yeni malzemeler

Kaynak: Perez, 2006: 35

Tarih boyunca yaşanan teknolojik dalgalar bir sonraki teknoloji devriminin çıkış noktası ile ilgili en önemli ipucu kaynaklarıdır. Şöyle ki her teknolojik dalgaın getirdiği büyük zenginlik yaratma potansiyeli, yeni teknolojilerin, endüstrilerin ve altyapıların, ekonominin geri kalanını modernize edebilen bir dizi genel teknoloji

ve organizasyonel ilkelerle birleşiminden kaynaklanmaktadır (Perez, 2006:34). Bu açıdan bakıldığında biyoteknoloji, biyoelektronik ve nanoteknoloji sıradaki teknolojik dalganın çıkış noktası olarak önemli adaylardır. Bu teknolojiler 19. yüzyıl sonundaki petrol endüstrisi ve otomobile ya da tüplü-TV, radar ve telekomünikasyonla 1940'lar ve 1950'lerdeki elektroniğe eş değer bir aşamada görünmektedirler (Perez, 2003:34; 2006:13).

2. Sanayi Devrimleri

Sanayi devrimlerinde yapılan makro icatlar beraberinde birçok alt unsuru tetiklemiştir. Mokry'e (2018) göre Sanayi Devrimi, teknolojik olarak mikro icatlarda hızlanmaya yol açan bir makro icat kümelenmesidir. Sanayi Devrimlerinin başlangıcı genel olarak 1700'lü yılların sonu ve 1800'lü yılların başları olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi, büyüme hızının aniden fırlamasını sağlayan makroekonomik bir olay olmaktan ziyade sonunda büyümenin kaçınılmaz olduğu bir olaylar zinciridir (Mokyr, 1992: 83). McCloskey (1981) bu dönemleri "Gelişim Çağı" olarak adlandırmaktadır.

Sanayi devrimi, üretimde buhar gücünün kullanılması ile birlikte ilk fitili İngiltere'de ateşlenen ve birçok alanda farklı icatları tetikleyen yeni bir dönemi ifade etmektedir. 18. yy.da başlayan Birinci Sanayi Devrimi teknolojik üretimde kullanılmasıyla fabrikalaşma anlamında yeni bir dönemi başlatmıştır. Sanayi devrimi sonrasında buhar gücünün yeni icat edilen makinelerde kullanılması ise üretimde teknik olarak büyük bir ivme artışı sağlamıştır. Buhar gücü farklı sektörlerde

de yeniliğin önünü açmıştır. Örneğin, buhar gücüyle trenler demiryolu ulaşımını geliştirmiş ve demiryolu altyapı çalışmaları başlamıştır. Teknolojinin üretimde kullanılması verimlilikte önemli bir artış sağlamıştır ve teknolojinin ekonomik kalkınmaya etkileri bu dönemde görülmeye başlanmıştır. 18. yy. ilk dönemlerinde Batı Avrupa’da, ekonomik büyümede teknoloji sayesinde elde edilen verimlilik artışının etkileri görülmüştür (Mokyr, 2005:1132). (Başlıca icatlar için bk. Tablo 5)

Tablo 5. Sanayi Devrimindeki Başlıca İcatlar

Tarih	İcat	Mucit	Tarih	İcat	Mucit
1709	Kok kömür yapımı	A.Darby	1813	Kaya delme makinesi	R.Trevithick
1720	Çelik dökümü	A.Reamur	1815	Madenci lambası	H.Davy
1740	Çelik dökümü	B.Huntsman	1844	Cevher konveyörü	J.Buddle
1750	Demir çeliğin karbon oranında muhtevasının keşfi	O.Bergman	1850ler	Buhar kompresör	W.Barlett
1761	Hava silindirleri	J.Smeaton	1863	Kömür kesme makineleri	T.Harisson
1774	Buhar makineleri için dökme-demir silindir imali	J.Wilkinson	1886	Alüminyumun elektrolizle üretimi	T.Heroult M.Hall
1783-4	Dövme-yuvarlamada tekniği geliştirilmesi	H.Cort C.Polhem	1887	Altın çıkarmada siyanid projesi	J.MacArthur
1780ler	Buhar çekiçleri	J.Wilkinson	1890lar	Flotasyon tekniği	Çeşitli
1800	Yüksek basınçlı yoğunluksuz buhar makinesi	R.Trevithick	1903	Paslanmaz çelik	Çeşitli

Kaynak: Türkcan, 2011:189

Teknolojik yenilikler sonrası yaşanan hızlı büyüme döneminde tekstil ve demir sanayisi ilk gelişen sektörler olmuştur. Artan verimlilik fiyatlara da yansımıştır ve maliyet düşüşü fiyatları da indirmiştir.

Maliyetlerin azalması ihracatta karşılaştırmalı üstünlüğü getirmiştir ve İngiltere tekstilde lider konuma yükselmiştir (Freeman ve Soote, 1997:39-48). (Tekstil alanındaki başlıca icatlar için bk. Tablo 6)

Tablo 6. Tekstil Alanındaki İcatlar

Tarih	İcat	Mucit	Ülke	İcadın Etkisi
1733	Uçan mekik	Jonh Kay	İng.	Daha geniş ve hızlı, elle kumaş dokuma
1733	Bobin iplik ma.	Wyatt&Paul	İng.	Keten iplik yerine sağlam atkı ipliği üretimi
1764	Spinning Jenny	J.Hargreaves	İng.	Çok sayıda eğirme kasnağını birleştirdi
1769	İplik tezgahının suyla çalışması	R.Arkwright	İng.	Bobin mak.su gücü uygulanınca üretim miktarı arttı
1779	Eğiren katır	S.Crompton	İng.	Jenny ile su tezgahlarının en iyi teknik niteliklerini birleştiren kaliteli iplik
1785	Mekanik dokuma	E.Cartwright	İng.	Esas gelişmesi 1802'den sonraya kalan mekanik tezgâh emeği ikame etti ve üretimi hızlandırıp fabrikaya yol açtı.
1802	Jakarlı dokuma	J.Jacquard	İng.	Renkli ipliklerle resimli kumaş dokuma
1825	Mekanik iplik tezgâhı	R.Roberts		Katırın mekanik biçimi, iplik üretimi arttı.

Kaynak: Türkcän, 2011: 198

1709'da Darby tarafından cevherin kok kömürüyle ergitilerek demir üretilmesi sanayide yeni bir ara mal dönemini başlatmıştır. Bu gelişme sonrası demir üretimi artmış sanayide kullanımı yaygınlaşmıştır. Artan üretimle birlikte demirin fiyatı da azalmıştır. (Mokyr, 2018:234). Savery'in 1698'de buharla çalışan su pompası, Newcomen'in 1712'de atmosferik basınçla çalışan buhar makinesi, James Watt'ın ilk dairesel hareketi sağlayan makinesi madencilik sektöründe önemli bir gelişme sağlamıştır.

18. yy. altyapı, kanal, köprü ve paralı yolların hızla çoğaldığı bir dönem olmuştur. 1840'larda büyük bir demiryolu ağı çığırını başlatmış ve İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya'da binlerce km

demiryolu ağı kurulmuştur (Freeman ve Louça, 2001:193). Bessemer'in çelik üretimi; gemi, tren ve araç üretimine yeni ivme kazandırmıştır. 19. yy. sonlarında yıldızı parlayan sektörler; çelik, elektrik, petrokimya, ağır kimya ve ilaç sanayisi olmuştur. Ağır kimya sanayisinde sentetik boyaların yanı sıra suni gübre ve tarımsal ilaçlar üretilmeye başlanmıştır.

19. yy. sonuna doğru elektrik enerjisi ile çalışan makineler üretimde yeni bir alternatif oluşturmuştur. 1866'da benzinli motorlar ve takiben içten yanmalı dizel motorlar kullanılmaya başlanmış ve 1878'de Edison ilk ampülü yapmıştır (Doğan, 2010:203). Richard Arkwright'ın 1770'lerde yüzlerce işçinin çalıştığı tekstil makineleri dizisi, modern anlamda ilk fabrikaların kuruluşuna işaret ederken Henry Ford'un 1920'lerde kurduğu otomobil montaj hattı fabrikalaşma kavramını daha da ileriye taşımıştır (McClellan III ve Dorn, 2006:333).

Rostow'un ünlü kuramı "kalkınmanın merhaleleri"nin kalkış aşamasının tamamlanarak olgunluk aşamasına geçiş için öngördüğü şart, yatırımların milli gelir içindeki payının %10'a ulaşmasıdır. İngiltere kalkış aşamasını 1783-1802 yılları arasında tamamlayarak olgunluğa geçiş aşamasına geçen ilk ülke olmuştur (1960:37-38).

Sanayi Devrimi'ni daha önceki gelişmelerden farklı kılan, bu dönemde yaşanan teknolojik değişimin sürekliliğidir. Özellikle 1820'den sonra bu sürekliliğin meyveleri alınmış ve milli hasılda belirgin artışlar gözlenmiştir. Başka bir deyişle, atılımı sağlayan 1760'ların ve 1770'lerin ilk icatları değil, daha önceki teknolojik

atılımları takip eden 1820'den sonraki gelişmelerdir. Fizik, kimya ve mühendislik bilimlerindeki önemli gelişmelerin birçoğu da Sanayi Devrimi'nin ana hamlesinden sonra meydana gelmiştir (Mokyr, 2000:506).

Mokyr'e (2000) göre Sanayi Devrimi'nden önce teknolojinin epistemik temelini genişleten ve insanların yararlı bilgiye daha kolay erişmesini mümkün kılan 'bilgi devrimi' gibi bir şey vardı. Sanayi devrimlerinin gelişimi kısaca şu ana hatlarda gelişmektedir: (bk. Şekil 1)

Şekil 1. Sanayi Devrimleri Şeması (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

- Su ve buhar gücünden faydalanan makinelerin icat edildiği, kömür ve demirin üretimde yaygın olarak kullanıldığı dönem Birinci Sanayi Devrimi,
- Birinci Sanayi Devriminden sonra çeliğin üretimde ve elektrik enerjisinin makinelerde kullanılmaya başlandığı, içten yanmalı motorların çoğaldığı ve seri üretim bantlarının yaygınlaşmaya başladığı dönem İkinci Sanayi Devrimi,

- Üretimde otomasyonun sağlandığı, yarıiletkenlerin, kişisel bilgisayarların ve internetin ön plana çıktığı dönem Üçüncü Sanayi Devrimi olarak anılmaktadır.
- Ağırlıklı olarak Endüstri 4.0 kavramıyla ayrı bir dönem olarak tartışmaların alevlendiği ve literatürde hala dönemsel tartışmaların sürdüğü Dördüncü Sanayi Devrimi ise bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

3. Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi)

Sanayi sonrası değişen ve gelişen toplum yapısı bilgi toplumu, ağ toplumu, enformasyon toplumu, postendüstriyalizm, sanayi sonrası toplum gibi isimlerle adlandırılmıştır. Sanayi toplumlarının oluşmasında buhar makinesi ve içten yanmalı motorların oynadığı devrim niteliğindeki rolü, bilgi toplumunun oluşumunda enformasyon ve iletişim teknolojileri üstlenmiştir (Savuk, 2014:63). Bilgi toplumuna geçiş sürecinde üretim faktörlerinde ve yönetim fonksiyonlarında yaşanan değişim sonucunda sosyal sermayenin önemi artmakta ve emeğin zihinsel gücü ve yaratıcılığı ön plana çıkmaktadır (Tiryakioğlu, 2008:3-8). Ayrıca sanayi sonrası toplumda hizmet sektörünün ön plana çıktığı ve ekonomide imalat sektörünün önüne geçtiği bir dönem yaşanmıştır.

Braman (1993), iletişimin elektrifikasyonunu enformasyon çağının başlangıcı, II. Dünya Savaşı'nın sonrasını da enformasyon toplumunun ikinci çağı olarak değerlendirmektedir. Literatürde yaygın olarak 1990'lar olarak kabul edilen enformasyon çağının üçüncü dönemi için üç önemli gelişme söz konusudur: Bilişim ve iletişim

sistemlerinin birbiri içine geçmesi, küreselleşmesi ve diğer toplumsal ve ekonomik sistemlerle içe içe geçmesidir (Başaran Özdemir, 2016:423). Freeman ve Soote'ye (1997: 378) göre enformasyon teknolojileri, “Schumpeter’in art arda gelen ‘yaratıcı tahrip fırtınaları’nın en son tayfunudur.”

Aşağıda sıralanan ve enformasyon devriminin çekirdeğini oluşturan 1970 dönemi icat ve teknolojik gelişmelerin önemli bir çoğunluğu ABD merkezlidir. Silikon Vadisi merkezli girişimcilik ve yenilik çalışmaları bu icatların ABD’de ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Cisco, Oracle, Yahoo, Ebay gibi birçok yenilikçi şirket Silikon Vadisi’nde ortaya çıkmıştır.

Castells (1996) de 1970’lerde yaşanan bu gelişmelerin teknolojik bölünmedeki rolüne vurgu yapmaktadır. 1970’lerin teknolojik gelişmeleri üç temel alanda yoğunlaşmaktadır: Mikro-elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon (51). Castells, 1970 dönemindeki temel gelişmeleri şu şekilde sıralamaktadır:

- 1970 Optik fiberin geliştirilmesi,
- 1970 Günümüz internetini ortaya çıkaracak elektronik iletişim ağının kurulması,
- 1971 Mikro-elektronikğin temeli olan mikroişlemcilerin icadı,
- 1971 Ağ içerisinde karşılıklı olarak iletişimi sağlayan e-postanın icadı,
- 1973 Kişisel bilgisayarlara yönelik yazılım programı matrisi,

- 1973 Farklı tip ağların birbirine bağlanmasını sağlayan bağlantı protokolünün (TCP/IP) icadı,
- 1975 Mikrobilgisayarların icadı,
- 1975 Ticari olarak VCR makinelerini üretilmeye başlanması,
- 1977 Ticari başarıyı yakalayan ilk bilgisayarın (Apple II) yaygınlaşması,
- 1977 Microsoft'un işletim sistemleri üretmeye başlaması.

Son on yılda teknolojinin etkisiyle yaşam şekillerimiz büyük bir değişime uğramış ve bu dönemde önemli paradigma değişimleri yaşanmıştır. Endüstri 4.0 kavramı ilk kez 2011 yılında Almanya'da Hannover Fuarı'nda gündeme gelmiştir. 2016 yılında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda ise ana tema olarak “*Dördüncü Sanayi Devrimi'nde Ustalaşmak*” başlığı seçilmiştir. Bu toplantıdan sonra dünya genelinde kavrama olan ilgi daha fazla artmıştır.

ABD merkezli MGI (2015) şirketi Endüstri 4.0'ı şöyle tanımlamıştır: “*Neredeyse tüm ürün bileşenlerinde ve üretim ekipmanlarında yerleşik sensörler, her yerde bulunan siber fiziksel sistemler ve tüm ilgili verilerin analizi ile üretim sektörünün dijitalleşmesi.*” Banger'e (2018:325) göre ise Endüstri 4.0, “*Bilişim ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, otomasyon, veri toplama, analiz etme ve değerlendirme ile üretim teknolojilerindeki yeni yaklaşımların bütünselliğini ifade eder. Bilişim, iletişim, ağ ve internet teknolojilerinin üretim süreçlerini yoğun biçimde etkilemesi ve dönüştürmesi ile ortaya çıkan yeni bir durumdur.*”

Endüstri 4.0, internet, sensörler, yapay zekâ ve makine öğrenmesi ile karakterize edilmektedir (Schwab, 2016:16). Özdoğan'a (2017:31-37) göre ise internet ve nesnelerin interneti, siber devrim için vazgeçilmez unsurlardır. Tüm yeni teknolojilerin ortak özelliği, dijitalleşme ve enformasyon teknolojisinin gücünü kaldıraç olarak kullanmasıdır (Schwab, 2016: 23). Lang'a (2016) göre enerji tüm sanayi devrimlerinin merkezinde yer almaktadır. Endüstri 4.0'da etkili olan dört temel yıkıcı teknoloji (MGI, 2015:7-11):

- *Veri, hesaplama gücü ve bağlantı (ör. Nesnelerin interneti, büyük veri, bulut);*
- *Analitik ve zekâ (ör. Bilgi çalışmasının dijitalleşmesi ve otomasyonu, ileri analiz);*
- *İnsan-makine etkileşimi (ör. Dokunmatik arayüzler ve artırılmış gerçeklik);*
- *Dijitalden fiziksele dönüştürme (ör. Gelişmiş robotik, eklemeli imalat, enerji depolama ve 3D baskı) olarak sıralanmıştır.*

Endüstri 3.0, makinelerin ve süreçlerin otomasyonu ile özdeşleşmiştir. Endüstri 4.0 ise fiziksel varlıkların dijitalleştirilmesine ve mevcut sistemlere entegrasyonuna odaklanmaktadır (PWC, 2016:6). Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojileri dijital sistemler üzerinde yükselerek güç kazanmıştır (Schwab, 2018:40).

Özdoğan'a (2017:30) göre Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte otomasyon süreci daha “akıllı” hale gelmiştir. Endüstri 4.0 imalat sanayisinde akıllı fabrikalar ve bu fabrikalardaki siber-fiziksel

sistemler karakterize edilmektedir. 3 boyutlu yazıcılar gibi Endüstri 4.0 teknolojileri sayesinde müşteriye özel üretim maliyetinde yaşanan düşüş, üretim teknolojilerinde farklı bir dönemi başlatmıştır.

Endüstri 4.0'ın bir diğer önemli özelliği, teknolojilerin bir araya gelerek daha güçlü hale gelmesi ve yenilik üretmesidir (Schwab, 2018:43). Örneği endüstriyel robotlar, yapay zekâ, makine öğrenmesi, sensör teknolojileri, internet, bilgisayar teknolojileri gibi bir çok yeni teknolojinin bir arada kullanılması ile daha verimli ve işlevsel hale gelmektedir.

Dördüncü Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeniliklerden olumlu yönde faydalanmak ve bu etkileri doğru şekillendirmek için John Hagel'in *yakından bakma-uzaktan bakma* (zoom-in ve zoom-out) stratejisi yararlı olacaktır. Yakından bakma, belirli teknolojilerin özellik ve aksamalarını anlamak; uzaktan bakma, teknolojileri birbirine bağlayan modellere ve bizi etkileme şekillerine odaklanmak başka bir deyişle teknolojilere değil sistemlere odaklanmaktır (Schwab, 2018:38). Büyük resmi görerek sistemlere odaklanmak için dört temel dinamik dikkate alınmalıdır (Schwab, 2018:50):

- *Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojileri dijital sistemleri önemli ölçüde dönüştürür ve kapsamını genişletir,*
- *Katlanarak ölçeklenirler, fiziksel olarak ortaya çıkar ve yaşamlarımızın içine yerleşirler,*
- *Bir araya gelip inovasyonlar üretmeleri, bu teknolojilerin bozucu gücünü artırır,*

- *Benzer yararlar ve zorluklar ortaya çıkarırlar.*

SONUÇ

Teknolojinin yaşamımızdaki artan rolü her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Yapay zekâ, üç boyutlu yazıcılar, nesnelerin interneti, makine öğrenmesi, büyük veri, bulut teknolojileri ve taşınabilir internet gibi teknolojiler gündelik hayatımızla iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışmada teknolojik yeniliklerde birlikte tekno-ekonomik paradigmalarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreci ele alınmıştır. Bu kapsamda Kondratieff, Schumpeter ve Tofler dalga teorileri ve bu teorilerden uyarlanan modern teknolojik yenilik dalgaları incelenmiştir.

Geliştirilmiş dalgalar kuramlarında genel olarak beş dönem üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu dönemler: Kömür ve buhar çağı (1780-1840), Demiryolları ve seri üretim çağı (1840-1890), Elektrik çağı (1890-1940), Elektronik ve mikro-elektronik çağı (1940-80) ve Bilgi ve telekomünikasyon çağ (1980-) olmuştur.

Çalışmanın devamında sanayi devrimleri tarihi bir perspektiften ele alınmaktadır. Su ve buhar gücünden faydalanan makinelerin icat edildiği, kömür ve demirin üretimde yaygın olarak kullanıldığı dönem Birinci Sanayi Devrimi; Birinci Sanayi Devriminden sonra çeliğin üretimde ve elektrik enerjisinin makinelerde kullanılmaya başlandığı, içten yanmalı motorların çoğaldığı ve seri üretim bantlarının yaygınlaşmaya başladığı dönem İkinci Sanayi Devrimi; Üretimde otomasyonun sağlandığı, yarıiletkenlerin, kişisel bilgisayarların ve

internetin ön plana çıktığı dönem Üçüncü Sanayi Devrimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Endüstri 4.0 olarak bilinen ve içinde bulunduğumuz dönem ise Dördüncü Sanayi Devrimi olarak kabul edilmektedir. Son sanayi devriminin en önemli özelliği, teknolojilerin bir araya gelerek daha güçlü hale gelmesidir. Yapay zekâ teknolojileri, makine öğrenmesi, nesnelerin interneti, üç boyutlu yazıcılar, ileri malzeme teknolojileri, bulut teknolojileri, enerji depolama teknolojileri gibi birbiri ile doğrudan bağlantılı birçok teknolojinin önümüzdeki yüzyıla damga vurması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Banger, G., (2018), *Endüstri 4.0 Uygulama ve Dönüşüm Rehberi*, Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Başaran Özdemir, F., (2016), *Bilgi ve İletişim Sektörü*, İ.S. Akçomak, E. Erdil, M.T. Pamukçu ve M. Tiryakioğlu (Ed.), *Bilim, Teknoloji ve Yenilik içinde* (409-438). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Braman, S., (1993), “Harmonization of System: The Third Stage of Information Society”, *Journal of Communication*, 43 (3), pp. 133-140.
- Castells, M., (1996), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, Cilt:1 (Ağ Toplumunun Yükselişi), 2.Baskı (2008), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M., (2010), *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara: Anı Yayınları.
- Dosi, G., (1982), “Technological Paradigms and Technological Trajectories: A Suggested Interpretation of the Determinants and Directions of Technical Change”, *Research Policy*, 11(3), pp. 147-162.
- Freeman, C.-Louça, F., (2001), *As Time Goes by: The Information Revolution and the Industrial Revolutions in Historical Perspective*, New York: Oxford University Press.
- Freeman, C.-Soete, L., (1997), *Yenilik İktisadı* (Çev.Ergün Türkcan), 2003, Ankara: TÜBİTAK.
- Göktürk, M.G., (2015), “Teknolojinin İşsizlik ve İstihdam Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği” *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Nevşehir.
- Kondratieff, N. D., (1979), “The Long Waves in Economic Life”, *Review (Fernand Braudel Center)*, 2 (4), pp. 519-562.
- Kuhn, T. S., (1982), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev. Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Lang, M., (2016), *From Industry 4.0 to Energy 4.0: Future Business Models and Legal Relations*, Digitalisierung in der Energiewirtschaft XX, Jahrestagung Institut für Berg-und Energierecht.

- McClellan III, J.E.-Dorn, H., (2006), *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji* (Çev. Haydar Yalçın), Ankara: Arkadaş Yayınları.
- McCloskey, D. N., (1981), *The Industrial Revolution 1780-1860: A Survey*, in *The Economic History of Britain Since 1700*, Vol. 1, R. Floud and D. N. McCloskey (ed.), pp. 103-127.
- MGI (2015), *Industry 4.0 How to Navigate Digitization of the Manufacturing Sector*, McKinsey Digital.
- Mokyr, J., (1992), *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford University Press.
- Mokyr, J., (2000), “The Industrial Revolution and the Netherlands: Why did it not happen?”, *De Economist*, 148(4), pp. 503-520.
- Mokyr, J., (2005), *Long-Term Economic Growth and the History of Technology*, in *Handbook of economic growth* (Vol. 1), Elsevier, pp. 1113-1180.
- Mokyr, J., (2018), *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective*, Routledge.
- Moody, J. B.-Nogrady, B., (2010), *The Sixth Wave: How to Succeed in a Resource-limited World*, Sydney: ReadHowYouWant.
- Nefiodow L.-Nefiodow S. (2014), *The Sixth Kondratieff. The New Long Wave of the Global Economy*, Amazon.
- Özdoğan, O., (2017), *Endüstri 4.0: Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları*, 2019, İstanbul: Pusula Yayınları.
- Perez, C., (2003), *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
- Perez, C., (2006), *Re-Specialization and the Deployment of the Ict Paradigm-An Essay on the Present Challenges of Globalization*, in *The Future of the Information Society in Europe: Contributions to Debate* by R Compano et.al., Institute for Prospective Technological Studies.
- Perez, C., (2010), “Technological Revolutions and Techno-Economic Paradigms”, *Cambridge Journal of Economics*, 34(1), pp. 185-202.

- PWC (2016), *Industry 4.0: Building the Digital Enterprise*, PricewaterhouseCoopers, April 2016.
- Rostow, W. W., (1960), *The Stages of Economic Growth*, Cambridge: University Press.
- Savuk, F., (2014), “Teknolojinin Emek Kullanımı Üzerindeki Etkisi ve Teknoloji-İşsizlik İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya.
- Schumpeter, J.A., (1939), *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process* (Ed.Rendigs Fels), 1964, New York and London: McGraw-Hill.
- Schwab, K., (2016), *Dördüncü Sanayi Devrimi* (Çev. Z. Dicleli), 2018, İstanbul: Optimist Kitap.
- Schwab, K., (2018), *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek* (Çev. N. Özata), 2019, İstanbul: Optimist Kitap.
- Smihula, D., (2010), “Waves of Technological Innovations and the End of the Information Revolution”, *Journal of Economics and International Finance*, 2(4), pp. 58-67.
- Sümer, B., (2007), “Bilgi Toplumuna Dönüşüm Sürecinin Avrupa Birliği ve Türkiye’de İstihdam Yaratmaya Etkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, İzmir.
- Tiryakioğlu, M., (2008), “Emeğin Bilgi ile Dönüşümü”, *İktisat Dergisi*, 494 (495), ss. 91-96.
- Toffler, A., (1980), *The Third Wave*, New York: Bantam Books.
- Türkcan, E., (2011), *Teknoloji Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Van Duijn, J. J., (1977), “The Long Wave in Economic Life”, *De Economist*, 125(4), pp. 544-576.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENFLASYON HEDEFLEMESİ REJİMİ UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN⁹

---

⁹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lapseki Meslek Yüksekokulu, Finans–Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Çanakkale, Türkiye, mesutyucesan@comu.edu.tr, [https:// orcid.org/ 0000-0001-9893-5020](https://orcid.org/0000-0001-9893-5020).

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamı için enflasyon uzun yıllardır süre gelen bir makro ekonomik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle enflasyon ülke ekonomisinde karar alma mercilerinde bulunan yöneticiler ve politika yapıcılar tarafından yakından takip edilen ekonomik göstergelerden birisidir. Enflasyon; ekonomik terimler sözlüğünde fiyatlar genel düzeyinin sürekli biçimde ve önemli oranlarda artması ve buna bağlı olarak paranın satın alma gücünü yitirmesi ifadeleri ile tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1999: 160). Ülke ekonomilerinde fiyat istikrarının sağlanması arzu edilen ekonomik büyümenin elde edilebilmesi için bir ön şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir ülkede fiyat istikrarının sağlanmış olması ekonomik faaliyetlerde bulunan birimlerin geleceğe yönelik kararlar alırken fiyatlar genel seviyesindeki farklılıklardan etkilenmediğini ifade etmektedir. Daha basit bir ifade ile fiyat istikrarı enflasyonun tüm iktisadi birimlerin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken göz ardı edebilecekleri kadar düşük bir seviyede olması anlamına gelmektedir. Aksi durumda fiyatlar genel seviyesindeki yükselişler süreklilik kazanıp artış oranları iktisadi birimlerin geleceğe yönelik kararlarının etkileyebilecek boyutlara ulaşır ise söz konusu ekonomide fiyat istikrarının var olmadığı anlamına gelmektedir. Fiyat istikrarının sağlanamadığı ülke ekonomilerinde enflasyon çözülmesi gereken bir makro ekonomik sorun olarak kabul edilmektedir. Enflasyonun probleminin ülke ekonomileri açısından ortaya çıkardığı belirsizlikler, riskler ve

maliyetler ekonomi yönetimlerinin öncelikli olarak enflasyonla mücadeleye yönelmelerine yol açmıştır (Cinel, 2018: 87).

Enflasyon tarihsel olarak çok eski dönemlerden itibaren tanımlanan bir kavram olmasına rağmen küresel anlamda 1970'ler sonrasında yaşanan stagflasyon krizi ile önemini artırmıştır. Yaşanan petrol krizi sonrasında dünya genelinde enflasyonun artması ve tekrar kriz öncesi seviyelerine inmemesi nedeni ile enflasyon ile mücadele için politika arayışlarının başlamasına neden olmuştur. Ulusal merkez bankalarının enflasyon sorunu ile mücadele için diğer bir ifade ile fiyat istikrarını sağlayabilmek için farklı zaman dilimlerinde farklı para politikaları kullandığı görülmektedir. Parasal büyüklüklerin, döviz kurlarının ve faiz oranlarının enflasyon ile mücadelede en sık kullanılan politika araçları olduğu bilinmektedir. Ancak 1970'li yıllar sonrası yaşanan petrol krizi ile enflasyon oranlarında meydana gelen yükselişin söz konusu para politikaları ile ortadan kaldırılamaması nedeni ile yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. İlk kez Yeni Zelanda Merkez Bankası tarafından 1990 yılında kullanılan enflasyon hedeflemesi rejimi bu arayışların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında Dünya genelinde Merkez Bankalarının sadece fiyat istikrarını hedeflemeleri durumunda milli gelir düzeyinin potansiyel milli gelir düzeyine yakın gerçekleşeceği ve finansal istikrarın da kendiliğinden sağlanacağı yönündeki hâkim görüşün gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Son yıllarda merkez bankalarının çok daha aktif görevler üstlenmesi gerektiği konusunda vurgular yapılmaktadır (Dağlaroğlu, 2020: 228).

Bu çalışmada konu bütünlüğünü ve teorik alt yapıyı sağlıklı şekilde aktarabilmek için öncelikle enflasyon hedeflemesi rejimi kavramı ve teorik çerçevesi özetlenecektir. İlerleyen bölümlerde Türkiye ekonomisinde örtük enflasyon hedeflemesi, açık enflasyon hedeflemesi ve esnek enflasyon hedeflemesi rejimlerinin uygulandığı yıllarda hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon oranlarına yer verilecektir. Son olarak da enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye ekonomisi özelinde ele alındığı seçilmiş çalışmalar ile ilgili literatür özetlenecektir.

1. ENFLASYON HEDEFLEMESİ REJİMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Fiyat istikrarının sağlanmadığı yüksek enflasyonun ekonomik büyüme, yatırımlar, finansmana ulaşım maliyetleri, sermaye piyasaları ve gelir dağılımında adalet gibi gelişmekte olan ülkeler açısından hayati derecede önem arz eden bazı makro ekonomik göstergeler üzerinde yarattığı olumsuzluklar ilgili literatür ve ülke deneyimleri ile açık ve net şekilde görülebilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2019). Tarihsel süreç içerisinde fiyat istikrarını sağlayabilmek için kullanılan politikaları üç başlıkta ele almak mümkündür. Bu politikalar sırası ile parasal hedefleme, döviz kuru hedeflemesi ve son olarak enflasyon hedeflemesidir. Parasal hedefleme politikalarının temelinde klasik miktar kuramı varsayımı gereği para arzındaki değişimlerin doğrudan fiyatlar genel seviyesini etkilemesi temeline dayanmaktadır. Döviz kuru hedeflemesi ise en basit tanımı ile ulusal paranın bir başka ülkenin para birimine sabitlenmesidir. Bu politikada yabancı ülke seçilirken düşük enflasyon yaşayan bir ülke olması önem arz

etmektedir (Karanfil ve Eroğlu; 2019). Enflasyon hedeflemesi politikası ise göreceli olarak daha yeni ve 25 yıldan uzun bir süredir popüleritesini koruyan bir politika türüdür.

1970’li yıllarda Petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ile başlayan küresel enflasyonist süreç, ülke ekonomilerinde karar alma mercilerini enflasyon sorununa çözüm arayışlarına itmiştir. Söz konusu dönemde yüksek enflasyonun yarattığı istikrarsız durum beraberinde işsizlik problemini de ortaya çıkarmıştır. Enflasyon hedeflemesi öncesinde Merkez Bankaları diğer bir ifade ile ekonomi politika yapıcılarını geleneksel olarak tanımlayabileceğimiz parasal büyüklükler ya da döviz kuru oranları gibi temel hedefler üzerinden politika oluşturmaktaydı. Parasal büyüklükler ve döviz kurları üzerinden uygulanan politikaların başarısız olması nedeni ile alternatif para politikası arayışları hız kazanmış ve enflasyon hedeflemesi politikası da böyle bir dönemde ortaya çıkmıştır. İlk kez Yeni Zelanda Merkez Bankası tarafından 1989 yılında uygulamaya konulan ve mevcut yüksek enflasyon oranlarını azaltmada oldukça başarılı olan enflasyon hedefleme politikaları ilerleyen yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan diğer dünya ülkeleri tarafından da uygulanmaya başlamıştır.

Enflasyon hedeflemesi politikalarını diğer enflasyon ile mücadelede kullanılan döviz kuru ve parasal büyüklükler gibi uygulamalardan ayıran temel de iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki yurt içinde merkez bankaları bir ya da birden fazla dönemi kapsayacak şekilde enflasyon hedefini rakamsal olarak tahmin etmekte, kamuoyuna açıklamakta ve belirlediği hedeflere ulaşılabilmesi durumunda ad

şeffaf ve açık bir şekilde hesap verebilme sorumluluğu bulunmaktadır. Diğer önemli farklılık ise enflasyon hedeflemesi uygulamalarında alınan kararların cari yani mevcut dönem enflasyonunu değil gelecekteki enflasyonu belirleme ve kontrol etme amacı içermektedir (Takım 2011: 25).

Enflasyon hedeflemesi stratejisi parasal otoritelerin ulaşmayı hedefledikleri sayısal bir enflasyon oranını kamuoyuna ilan etmesi olarak tanımlanmaktadır (Mishken ve Posen, 1997: 10). Enflasyon hedeflemesi olarak adlandırılan bu para politikası rejiminde, merkez bankalarının para politikası açısından fiyat istikrarını baz alarak bir hedef enflasyon düzeyini ilan etmesi ve para politikası araçlarının belirlenen bu hedeflere ulaşılmasına yönelik kullanılacağını kamuoyuna taahhüt etmesi olarak tanımlanmaktadır (Yalçınkaya ve Yazgan, 2019: 26). Enflasyon hedeflemesi rejiminde öne çıkan politika aracı etkin bir iletişim kanalı ile ekonomide beklentilerin yönetilmesidir. Türkiye ve diğer yüksek enflasyon problemi yaşayan ülkelerde hane halkı ve iş dünyası beklentilerini enflasyon göstergesini baz alarak oluştururlar. Bu nedenle var olan yüksek enflasyon oranı süreklilik kazanarak kalıcı bir problem haline dönüşmektedir. Enflasyon hedeflemesi rejimi ile geleceğe yönelik bir enflasyon hedefi belirleyerek beklentileri yönlendirmektedir (Parasız, 2010: 93).

Enflasyon hedeflemesi tüm dünyada genel geçer kabul gören ve ulusal merkez bankaları tarafından uygulanan bir politika haline gelmiştir. Ancak özellikle 2008 küresel finans krizi sonrasında

enflasyon hedeflemesinin sahip olduğu güvenilir politika olma özelliğinin sorgulanmaya başladığını da göz ardı etmemek gerekir. Bu görüşü savunan düşünürler merkez bankalarının uyguladıkları genişletici para politikalarının küresel finans krizinin temel nedeni olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. (Doğan ve Akbakay; 2016).

1.1. Enflasyon Hedeflemesi Rejimin Ön Şartları

2008 küresel finans krizinden sonra sorgulanır hale gelse de enflasyon hedeflemesi politikası 1990'lardan itibaren birçok dünya ülkesi tarafından kullanılan bir politika olmuştur. Temelinde fiyat istikrarını sağlama amacı bulunan enflasyon hedeflemesi politikasının net bir tanımını yapmak oldukça güç olsa da alandaki çalışmaların ortak olarak kabul ettiği üzere, doğrudan doğruya enflasyon oranının hedeflendiği ve parasal büyüklükler ve döviz kurlarına bağlı politikalara kıyasla daha modern bir politika şeklinde tanımlanabilir.

Enflasyon Hedefleme Politikası ilk olarak 1989 yılında Yeniz Zelanda Merkez Bankası tarafından uygulanmasının ardından dünya genelinde birçok merkez bankası tarafından benimsen bir politika haline gelmiştir. Enflasyon hedeflemesi rejiminin hayata geçirilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için bazı ön koşullar mevcuttur (TCMB:2006);

➤ *Fiyat İstikrarı Amacına Sıkı Bir Bağlılık*

Enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan merkez bankalarının temel amaçlarının fiyat istikrarını sağlanması olmak zorundadır. Merkez Bankalarının enflasyon hedefleri ile bir uyuşmazlık yaratmadığı takdirde başka hedefler belirlemesi mümkündür.

➤ ***Bağımsız, Hesap Verebilir ve Güvenilir Bir Merkez Bankası***

Merkez bankalarının bağımsızlığı içerisinde amaç bağımsızlığı, hedef bağımsızlığı, araç bağımsızlığı ve finansal bağımsızlık gibi unsurları bulunduran çok boyutlu bir kavramdır. Merkez bankasının fiyat istikrarını sağlamak için belirlediği enflasyon hedefine ulaşmak için kullanacağı araçları bağımsız bir şekilde belirleyebilmesi; yani en azından araç bağımsızlığına sahip olması gerekmektedir. Enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan bir merkez bankasının kamuya kredi vererek hükümetin açıklarını finanse etmek gibi enflasyon hedefi ile çelişen görevlerinin olmaması gerekir.

➤ ***Güçlü ve Gelişmiş Finansal Piyasalar***

Merkez bankasının fiyat istikrarını sağlayabilmek için almış olduğu faiz kararlarının enflasyon oranlarını istenilen düzeyde etkileyebilmesi için sağlıklı çalışan bir finansal sistemin, gelişmiş bir bankacılık sektörünün ve güçlü sermaye ve döviz piyasalarının var olması gerekir. Bu ön şartlar sağlanmadığı takdirde faiz kararlı fiyat istikrarını istenilen düzeyde etkilemeyecektir.

➤ ***Düşük Mali Baskınlık***

Mali baskınlık kavramı para politikasının etkisiz kaldığı durumu ifade etmektedir. Bu durumun temelinde süreklilik arz eden büyük boyutlardaki kamu açıklarıdır. Hükümetler bütçe açıklarını finansal piyasalardan borçlanma yolu ile karşılamak isteyeceklerdir. Bu durumda sahip olunan kaynakların büyük bir kısmı hükümete aktarılırken fon ihtiyacı olan özel sektöre yeteri kadar kaynak kullandırılmayacaktır. Bu durumda aktarım mekanizmasının faizler

genel düzeyi ve kredi piyasası kanalları doğrudan, beklentiler kanalı ise dolaylı olarak etkinliklerini kaybettikleri için para politikası, talep ve enflasyon üzerinde istenildiği düzeyde etki yaratamayacaktır. Söz konusu nedenlerden dolayı enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanabilmesi için mali disiplin ve mali baskınlığın düşük olması gerekmektedir (TCMB, 2006).

➤ *Teknik Alt Yapının Sağlanması*

Merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi rejimi ile başarıya ulaşabilmeleri için sağlıklı ve güçlü bir veri akışına, geniş ve kapsamlı bir bilgi setine sahip olmalıdır. Geleceğe yönelik beklentilerini oluştururken sahip oldukları bu verilerden doğru çıkarımlar yapmalarını sağlayacak tahmin modellerini geliştirmeleri gerekmektedir.

1.2. Enflasyon Hedeflemesi Uygulamalarının Avantajları ve Dezavantajları

Enflasyon hedeflemesi uygulamaları küresel ölçekte başarı kazanmış bir politika olarak kısa sürede diğer ülke merkez bankaları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Enflasyon hedeflemesi uygulamalarının en önemli avantajlarından birisi ekonomi yönetiminin şeffaflığını ve hesap verilebilirliğini artırmasıdır. Bu pozitif etki aynı zamanda merkez bankalarının güvenilirlik düzeyinin de artmasına neden olacaktır. Ayrıca enflasyon hedeflemesi uygulamalarının temelinde kamuoyuyla açık şekilde paylaşılan bir enflasyon büyüklüğünün açıklanması bu politikanın alternatif para politikalarına kıyasla daha anlaşılabilir bir politika olmasını sağlamaktadır (Turan, 2010). Ülke

ekonomisi açısından enflasyon hedeflemesi uygulamalarının zaman tutarsızlığı problemini diğer bir ifade ile genişletici para politikalarının uygulanması yönünde merkez bankalarına yapılan baskının ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Ayrıca enflasyon hedeflemesi stratejisi para politikası açısından nominal bir çapa görevi üstlenerek uzun dönem hedefi olan fiyat istikrarına ulaşılmasını kolaylaştıracaktır (Demirhan, 2002: 24). Söz konusu avantajları nedeni ile uygulama alanının genişleten enflasyon hedeflemesi rejimi birçok ülkede fiyat istikrarının sağlanmasına ve ekonomik büyüme düzeylerinin artırılmasını sağlamıştır.

Enflasyon hedeflemesi uygulamalarının başarıya ulaştığı görüşünün yanı sıra söz konusu politikanın ortaya çıkaracağı olumsuzlukları dile getiren birçok iktisat düşünürü bulunmaktadır. İktisat yazınında enflasyon hedeflemesi politikasının dezavantajları olarak yer alan bu görüşlere göre çok katı yorumlandığı takdirde enflasyon hedeflemesi uygulamalarının politika yapıcılara çok az hareket alanı bırakması diğer bir ifade ile para politikasının esnekliğinde bir azalma yaşanacağını vurgulamaktadır (Kara ve Orak, 2008: 6). Bu görüşün tam tersi olarak enflasyon hedeflemesi uygulamalarının karar alıcılar ve politika yapıcılar için çok büyük bir hareket sağladığını ve bu nedenle izlenebilecek aşırı genişletici para politikaları nedeni ile fiyat istikrarının sağlanamayacağı da vurgulanmaktadır. Ancak Mishkin vd (2000) bu tür sorunların ülke koşullarını dikkate alarak planlanan bir enflasyon hedeflemesi stratejisi ile ortadan kaldırılacağı görüşünü savunmaktadırlar. Ancak özellikle 2008 Küresel Finans Krizi sonrası

dönemden başlayarak son yaşanan Covid-19 salgını ile merkez bankalarının fiyat istikrarı haricinde de görevler üstlenmesi gerektiği yönündeki görüşler çoğalmaktadır.

1.3. Literatür Özeti

Enflasyon hedeflemesi uygulamaları geleneksel para politikalarının aksine oldukça güncel bir uygulamadır. İktisat yazınında enflasyon hedeflemesi uygulamalarının araştırıldığı çalışmalar genellikle herhangi bir ülkenin enflasyon hedeflemesi rejimi uygulaması sonrası ve öncesindeki makro ekonomik değişkenleri ele alarak ya da enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler ve uygulamayan ülkeleri karşılaştırarak yapıldığı görülmektedir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon hedeflemesi uygulamalarının ortaya çıkardığı sonuçları karşılaştıran birçok çalışmada bulunmaktadır. Bu doğrultuda literatür aktarılırken Türkiye ekonomisi özelinde yapılmış çalışmalar ağırlıkta olmakla birlikte diğer karşılaştırmalı analizlere dayanan çalışmalara da yer verilecektir.

Enflasyon hedeflemesi uygulamalarının ortaya çıkardığı sonuçlar hakkında iktisat literatürü incelendiğinde özellikle bazı çalışmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalara örnek olarak Bernanke ve diğ. (1999), Mishkin ve Schmidt-Hebbel (2002; 2007), Allen ve diğ. (2006), Mishkin (2006) ve Johnson (2002) gösterilebilir. Söz konusu çalışmaların ulaştıkları sonuçları genel hatları özetlemek gerekir ise enflasyon hedeflemesi stratejisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin lehine sonuçlar yarattığı daha basit bir ifade ile enflasyon hedeflemesi uygulamalarının pozitif sonuçlar yarattığı

vurgulanmaktadır (Takım, 2011: 24). İlgili literatüre ilişkin daha güncel çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmektedir;

Özkurt (2016) çalışmasında Türkiye ekonomisi özelinde enflasyon hedeflemesi politikasını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Ekonometrik analizde GMM yönteminin kullanıldığı çalışmada enflasyon hedeflemesi politikaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve en büyük etkinin enflasyonun gecikmeli değeri ve enflasyonist beklentiler değişkenlerine ait olduğu tespit edilmiştir.

İğdeli ve Sever (2017) çalışmalarında seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında enflasyon hedeflemesi uygulamalarının sonuçları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre enflasyon hedeflemesi politikalarının ele alınan tüm ülkelerde ekonomik performans üzerinde olumlu katkı sağladığı aktarılmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerdeki pozitif katkının gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek boyutlarda olduğu aktarılmıştır.

Durmuş (2018), çalışmasında Türkiye ekonomisinde örtük enflasyon hedeflemesi rejiminin kullanıldığı (2002-2005) ve açık enflasyon hedeflemesinin uygulandığı (2006-2017) arasındaki ekonomik performansı karşılaştırmış ve örtük enflasyon uygulamalarının ekonomik performans açısından daha başarılı sonuçlar ortaya çıkardığı vurgulanmıştır.

Öztürk ve Usanmaz (2018), çalışmalarında Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamalarını çoklu regrasyon analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre açık enflasyon

hedeflemesi döneminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Karakaya (2020), çalışmasında seçilmiş OECD ülkeleri üzerinde enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulamalarını karşılatırmış ve sonuç olarak Yeniz Zelanda, Kanada ve İngiltere ekonomileri üzerinde söz konusu politikaların başarıya ulaştığı ancak Türkiye ekonomisi için ise beklenen hedefe ulaşamadığı değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENFLASYON HEDEFLEMESİ UYGULAMALARI

Türkiye ekonomisi tarihinde yüksek enflasyon probleminin ilk kez İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşandığı görülmektedir. 1942 yılında enflasyon %66 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde enflasyonun yapısal ve süreklilik arz eden bir sorun haline gelmesi ise küresel gelişmelere paralellik gösterecek şekilde 1970’li yıllar sonrasında yaşanan Petrol Krizi ile gündeme gelmiştir. Dünya genelinde uygulamaya konulan ve birçok ülkede başarılı sonuçların elde edilmesini sağlayan enflasyon hedeflemesi rejimine Türkiye ekonomisinde ilk defa 1999 yılında Uluslararası Para Fonu “IMF” ile yürütülen görüşmelerde değinilmiştir. IMF’ye sunulan niyet mektubunun Para ve Kur Politikaları başlığı altında 2000, 2001 ve 2002 yılları için sırası ile %25, %12 ve %7 enflasyon hedefleri belirtilmiştir (Karahana,2005:36). Şubat 2001 krizi sonrasında yaşanan ekonomik sorunlar ve enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanabilmesi için sağlanması gereken ön koşulların yeterince var olmaması nedeni ile Türkiye ekonomisi 2002 yılında bir ara politika

olarak örtülü enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş yapmıştır. 2002-2006 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi politikasının başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle TCMB açıklaması ile 2006 yılı sonrasında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir. 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında yaşanan gelişmeler ile dünya genelinde merkez bankalarının üstlenmesi gereken görevlerin ve enflasyon hedeflemesi rejiminin sorgulanmaya başlaması ile Türkiye ekonomisinde de esnek enflasyon hedeflemesi rejimine geçildiği görülmektedir. Daha basit bir kronolojik sıralama ile açıklamak gerekirse Türkiye ekonomisinde 2002 yılında başlayan örtük enflasyon hedeflemesi rejimi yerini 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi rejimine bırakmış ve 2008 Küresel Finans krizi sonrasında da esnek enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsendiği görülmektedir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle ortaya çıkardığı sonuçları araştıran çalışmalara yer verilecektir. Daha sonra Türkiye ekonomisi özelinde örtük, açık ve esnek enflasyon hedeflemesinin uygulandığı zaman aralıklarına ilişkin seçilmiş makro ekonomik göstergeler özetlenerek dönemler arası karşılaştırma yapılacaktır.

2.1 Örtük Enflasyon Hedeflemesi Dönemi (2002-2005)

Türkiye süreklilik arz eden yüksek enflasyon problemi ile uzun yıllar farklı politikalar ve çok sayıda istikrar programları uygulayarak mücadele etmeye çalışmıştır. Son olarak IMF tarafından da desteklenen kur çapası yöntemini kullanmıştır. Söz konusu dönemde TCMB Türk lirasını 1 ABD Doları ve 0,77 Euro bileşenlerinden

oluşan bir sepete endekslemiş ancak Kasım 2000 krizi ile birlikte reel kurlar artmış ve kur çapası politikasına olan güven azalmıştır. Bu nedenle kur çapasına dayalı politikalar terk edilmiştir (Öztürk ve Usanmaz, 2013: 347). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası para politikası alanında yaşanan güncel gelişmelere paralel olarak 2000 yılından itibaren temel amacının enflasyon hedeflemesi rejimine geçmek olduğunu kamuoyuna açıklamıştır. Ancak söz konusu dönemde yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar enflasyon hedefi rejimine geçişi 2002 yılına kadar ertelemiştir (TCMB, 2006). Türkiye ekonomisi tarihindeki en büyük kriz olan 2001 Krizi sonrasında kronik bir sorun halinde olan enflasyon ile mücadele etmek amacı ile enflasyon hedeflemesi uygulamalarına başlama kararı almıştır. Ancak önceki bölümlerde aktarıldığı gibi enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanabilmesi için ülke ekonomisinin sağlaması gereken ön koşulların söz konusu tarihte henüz sağlanamamış olması nedeni ile örtük enflasyon hedeflemesi uygulaması tercih edilmiştir. Örtük enflasyon hedeflemesi aslında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş için bir ara dönem olarak kullanılmıştır. 2002-2005 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi uygulamalarının sonuçları başta hedeflenen enflasyon ve gerçekleşen enflasyon değerleri olmak üzere seçilmiş bazı makro ekonomik göstergeler “GSYH Büyüme Oranı, Yıllık Ortalama A.B.D dolar Kuru ve TCMB Politika Faiz Oranları” aşağıdaki Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: Örtük Enflasyon Hedeflemesi Dönemi Göstergeleri (2002-2005)

YILLAR	ENF HEDEFLenen	ENF GERÇEKLEŞEN	GSYH BÜYÜME %	ORT. DOLAR KURU \$/TL	ORT. FAİZ %
2002	35	29,7	6,4	1,5058	44
2003	20	18,4	5,6	1,4931	26
2004	12	9,3	9,6	1,4223	18
2005	8	7,7	9,0	1,3408	13,5

Kaynak: TCMB, TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden tarafımızca hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 1’de açıkça görüldüğü gibi 2002 yılı itibari ile başlayan süreçte hedeflenen enflasyon rakamlarının altında enflasyon düzeyleri elde edilmiştir. Uygulanan örtük enflasyon hedeflemesinin başarısı sadece enflasyon göstergelerinden değil ayrıca büyüme, kur ve faiz kanallarında da kendisini hissettirmiştir. 2002-2005 dönemleri arasında milli gelir büyüme %9 düzeylerine çıkmış, TCMB politika faizi %44’lerden %13,5’lere kadar gerilemiştir. Söz konusu göstergeler ışığında küresel anlamda ülke deneyimlerine paralel olarak Türkiye ekonomisinde de enflasyon hedeflemesi uygulamalarının başarılı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Örtük enflasyon hedeflemesi dönemi Türkiye açısından önemli bir deneyim olmuş ve elde edilen başarılı sonuçlar doğrultusunda ekonomik birimler tarafından uygulanan para politikalarına ve TCMB’ ye olan güveni artırmıştır.

2.2. Açık Enflasyon Hedeflemesi Dönemi (2006-2012)

Türkiye doğrudan enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş yapmak yerine bir ara geçiş dönemi olarak örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamış ve oldukça hızlı ve başarılı sonuçlar elde etmiştir. Özellikle 2001 Krizi sonrası dönemde elde edilen bu başarı TCMB'ye ve para politikalarına olan güven ortamını artırmış ve ekonomide karar alma mercilerinin elini güçlendirmiştir. Bu gelişmeler ışığında TCMB 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimini geçildiğini kamuoyuna duyurmuştur. Aşağıdaki Tablo 2'de açık enflasyon hedeflemesi stratejisinin benimsendiği döneme ilişkin hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon büyüklükleri ve seçilmiş makro ekonomik göstergeler özetlenmektedir;

Tablo 2: Açık Enflasyon Hedeflemesi Dönemi Ekonomik Göstergeler (2005-2012)

YILLAR	ENF HEDEFLENEN	ENF GERÇEKLEŞEN	GSYH BÜYÜME %	ORT. DOLAR KURU \$/TL	ORT. FAİZ %
2006	5	9,7	7,1	1,4311	17,50
2007	4	8,4	5,0	1,3015	15,75
2008	4	10,1	0,8	1,2929	15,00
2009	7,5	6,5	-4,7	1,5471	6,50
2010	6,5	6,4	8,5	1,5004	6,50

Kaynak: TCMB, TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden tarafımızca hazırlanmıştır.

Türkiye ekonomisi 2006 yılında açık enflasyon rejimine geçmiştir ve bu tarihte dünya genelinde Türkiye ile birlikte toplam 24 ülkenin resmi olarak enflasyon hedeflemesi uygulamaları kullandığı görülmektedir. TCMB 2006 yılı ve sonrasındaki 2 yıl için 2 puanlık hata bandı içerisinde sırası ile %5, %4 ve %4 seviyelerinde nokta

enflasyon hedeflemesi belirlemiştir. Ancak dünya ekonomisi genelinde gelişmekte olan ülkelerin aleyhine yaşanan gelişmeler ve Türk lirasının değerinde yaşanan ani düşüşler nedeni ile enflasyon TCMB tarafından ilan edilen seviyelerin oldukça üstünde gerçekleşmiştir (Öztürk vd, 2018). Özellikle 2008 Küresel Finans Krizinin yaratmış olduğu olumsuz etkilerin ilerleyen yıllarda hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon arasındaki farkın açılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. 2007 yılının son çeyreğinde ABD Ekonomisinin en büyük 4. Yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın iflası ile başlayarak önce Avrupa ülkelerinde borç krizlerine sonra da dünya genelinde ulusal ekonomilerin resesyona girmesine yol açan finansal kriz Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Ancak yukarıdaki Tablo 1'den de açıkça görülebildiği gibi enflasyon hedeflemesi stratejisi açısından 2009 ve 2010 yıllarında hedeflenen enflasyon seviyesinin altında gerçekleşen bir enflasyon seviyesinin yakalandığı görülmektedir. Bu durum tek başına uygulanan politikaların başarıya ulaştığı anlamı taşımamaktadır. Çünkü söz konusu dönemde 2008 küresel finans krizinin dünya genelinde yarattığı daralma kendisini fiyatlar genel seviyesinde de hissettirmiştir. 2009 yılında milli gelir büyüme oranına bakıldığında negatif olarak -4,7 gibi bir daralmanın yaşandığı görülmektedir (Çelik, 2018: 139). Daha açık bir ifade ile yaşanan küresel krizin açık enflasyon hedeflemesi uygulamalarının başarıya ulaşmasını engelleyen önemli gelişmelerden birisi olarak görülmektedir. 2010 yılında %6,5 hedeflenen enflasyon oranına çok yakın şekilde %6,4 gerçekleşen enflasyon düzeyi oluşmuştur.

2.3. Esnek Enflasyon Hedeflemesi Dönemi (2011-2020)

İlk defa 1989 yılında Yeni Zelanda tarafından uygulandığı günden 2008 Küresel Finans Krizinin yarattığı olumsuz konjoktüre kadar enflasyon hedeflemesi rejimi bir çok dünya ülkesi tarafından kullanılmış ve ülke ekonomileri açısından pozitif sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. Ancak 2008 krizi sonrasındaki dönemde genel geçer kabul gören bu politikanın eksiklikleri gündeme taşınmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de güncel para politikası arayışlarına hız verilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan ve kamuoyuyla paylaşılan yıllık para ve kur politikası yayınlarında açıkça belirttiği gibi 2010 yılı sonrasında Türkiye fiyat istikrarından ödün vermeden günün gereken koşullarına uygun finansal istikrarı da içerecek şekilde yeni bir para politikası uygulamasına geçmiştir. Bu yeni dönemin farklılıkları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir (TCMB; 2013).

Tablo 3: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikası Değişikliği

PARA POL.	ESKİ YAKLAŞIM	YENİ YAKLAŞIM
AMAÇLAR	Fiyat İstikrarı	Fiyat İstikrarı Finansal İstikrar
ARAÇLAR	Politika Faizi	Yapısal Araçlar Konjoktürel Araçlar “Politika Faizi, Likitide Yönetimi, Faiz Koridoru”

Kaynak: TCMB 2013 Yılı Para ve Kur Politikası Raporu, s.12.

Yukarıdaki tablo 3’te vurgulandığı gibi TCMB 2008 krizi sonrası yaşanan gelişmeler nedeni ile örtük ve açık enflasyon hedeflemesi rejiminde olduğu gibi tek ve nihai amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu şeklindeki politikasını değiştirerek fiyat istikrarının yanında finansal istikrarında öncelikler arasında yer alacağı yeni para politikası uygulamalarına başlamıştır. Bu yeni politika araçlarından en önemlileri faiz koridoru ve Rezerv Opsiyon Mekanizmasıdır (ROM). Kullanılan yeni araçlar ve para politikasında finansal istikrar vurgusu ile birlikte 2011 yılı ve sonrasında +/- 2 hata payı ile %5 enflasyon hedeflemesi belirlenmiş ve kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde gerçekleşen enflasyon oranları ve seçilmiş makro ekonomik göstergeler aşağıdaki Tablo 4’te özetlenmektedir;

Tablo 4: Esnek Enflasyon Hedeflemesi Dönemi Ekonomik Göstergeler (2012-2019)

YILLAR	ENF HEDEFLenen	ENF GERÇEKLEŞEN	GSYH BÜYÜME %	ORT. DOLAR KURU \$/TL	ORT. FAİZ %
2011	5,5	10,4	11,1	1,6700	5,75
2012	5	6,2	4,8	1,7925	5,50
2013	5	7,4	8,5	1,9013	4,50
2014	5	8,2	5,2	2,1879	8,25
2015	5	8,8	6,1	2,720	7,50
2016	5	8,5	3,2	2,0212	7,50
2017	5	11,92	7,4	3,6477	8,00
2018	5	20,30	2,6	4,8134	8,00
2019	5	11,84	2,3	5,6826	24,00
2020	5	14,60	3,5	7,0234	

Kaynak: TCMB, TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden tarafımızca hazırlanmıştır.

2010 Yılında ilan edilen politika değişikliği sonrasındaki dönemde hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon arasındaki fark sürekli negatif ve artan oranlarda seyretmiştir. Söz konusu dönemde milli gelir büyüme oranlarının da süreklilik arz etmediği ve TCMB politika faizlerinin ciddi şekilde artış gösterdiği görülmektedir. 2011 ve 2019 yılları arasında döviz kurlarının sürekli yukarı yönlü hareket etmesi beraberinde finansal istikrar sorununda yaşandığını göstermektedir. Özellikle 2017 yılı sonrası dönemde enflasyonun tekrar çift haneli rakamlara yükselmesinin altında yatan temel sebeplerden birisi döviz kurlarında yaşana artışlar ve beraberinde ithal edilen ürünlerin ve üretiminde ithal girdi kullanılan ürünlerin fiyatlarında yaşanan artışlardır. Diğer bir önemli neden ise son dönemde Türkiye ekonomisi özelinde gıda fiyatlarında yaşana yükselmeler olarak gösterilmektedir. TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi belirlenirken Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanıldığı için gıda fiyatlarındaki artışlar doğrudan doğruya hedeften sapmanın nedenleri arasında yer almaktadır. Bu temel sebeplerin yanında TCMB'nin kredibilitesinde düşüğe neden olan merkez bankası bağımsızlığı tartışmaları enflasyonist bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak küresel ölçekte yaşanan iktisadi ve toplumsal olayların da eklenmesi ile Enflasyon probleminin Türkiye ekonomisinde çözüm aranan temel problem haline geldiği görülmektedir.

2008 Küresel Finans krizi sonrasında ABD ve Çin arasında başlayan ve diğer dünya ülkelerinin de dış ticarete korumacı politikalar

uygulaması ile dünya genelinde olumsuz etkileri hissedilen Küresel Ticaret Savaşları küresel ekonomik sistemi negatif yönde etkilemiştir. Daha sonra 2019 yılı sonlarına doğru başlayan Covid-19 salgınının yarattığı iktisadi ve toplumsal bunalım ile birlikte değerlendirildiğinde ekonomi politikalarının ülke dışında yaşanan gelişmelerden oldukça açık şekilde etkilendiği görülmektedir. Türkiye ekonomisi özelinde son dönemlerde yaşanan bu enflasyonist süreç değerlendirilirken söz konusu küresel gelişmelerin etkileri göz ardı edilemeyecek kadar büyük boyutlardadır. Mevcut enflasyonist süreç ile mücadele için TCMB ve ilgili karar alma mercileri yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayışların en net ve güncel örneği olarak 11. Kalkınma Planı, Enflasyon ile Mücadele Özel İhtisas Raporu'nda yer alan politika önerileri gösterilebilir. Enflasyon ile mücadele özel ihtisas raporunun içerisinde yer alan aşağıdaki ifade enflasyon hedefinin gerçekçi olarak belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır;

“Küresel finansal krizin etkilerinin yaşandığı iki yıl dışında TCMB'nin son dönemde enflasyon hedefinin çok uzağında kaldığı görülmektedir. Mevcut koşullarda TCMB'nin 2018-2020 arası için resmi hedefi olan yüzde 5 yıllık TÜFE artış hızına inilemeyeceği de açıktır. Bu durumda TCMB'nin orta dönemde yüzde 5'e yakınsayacak şekilde yeni ve gerçekçi bir enflasyon hedefi patikası açıklaması ve bu hedeflerin Orta Vadeli Programda yer alarak diğer politikalar tarafından etkin bir şekilde desteklenmesi bir politika önerisi olarak düşünülebilir.”

Enflasyon ile mücadele ihtisas raporunda da açıkça dile getirildiği gibi önümüzdeki dönemde Türkiye ekonomisinde enflasyonist sürecin devam edeceği yönündeki beklentiler güç kazanmaktadır. Bu nedenle enflasyon probleminin minimize edilmesi için atılması gereken adımlar başta TCMB olmak üzere diğer karar alma mercileri tarafından hızlı bir şekilde hayata geçirilmelidir. Enflasyon ile mücadele raporunda ortaya atılan başlıca politika önerileri aşağıdaki başlıklar altında özetlenmektedir;

- Enflasyonla Mücadelenin Benimsenmesi ve Toplumsal Mutabakat,
- Enflasyondaki Ataletin Kırılması ve Beklenti Yönetimi
- Gerçekçi Bir Enflasyon Hedefi ile Fiyat İstikrarını Sağlayacak Çok Yıllı Bir Strateji
- Enflasyonun Kur Hareketlerine Duyarlılığının Azaltılması
- Kamu Fiyatları ve Vergilerin Enflasyonla Mücadeleye Destek Olması,
- Gıda Fiyatlarının Kontrol Altına Alınması

Yukarıdaki politika önerilerinin ilk üç başlığı toplumun tüm kesimlerini içine alacak şekilde gerçekçi bir enflasyon hedefinin belirlenerek beklentilerin yönetilmesini önermektedir. Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde elde edilen başarının son dönemlerde yaşanan enflasyonist süreçte tekrar sağlanamamasının diğer nedenleri olarak döviz kurları, vergiler ve gıda fiyatlarındaki değişimler olarak gösterilmektedir.

SONUÇ

1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi sonrasında enflasyon problemi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamı için önemli bir makro ekonomik sorun olarak gündeme gelmiştir. Küresel ölçekte yaşanan bu enflasyonist süreç ile mücadelede kullanılan geleneksel para politikaları uygulamalarının etkinliğinin sorgulanmaya başlaması ile alternatif politika arayışları hız kazanmıştır. Bu arayışlar doğrultusunda ilk defa 1989 yılında Yeni Zelanda merkez bankası tarafından kullanılan Enflasyon Hedeflemesi Rejimi ortaya çıkmıştır. İlk uygulanmaya başladığı 1989 yılından 2008 Küresel Finans Krizinin yaşandığı yıllara kadar birçok ülke merkez bankası tarafından kullanılan ve başarılı sonuçlar veren bu yeni politika özellikle 2008 Krizi sonrasında sorgulanmaya başlamıştır.

Türkiye ekonomisi özelinde Enflasyon hedeflemesi rejiminin Şubat 2001 krizi sonrasında uygulanmaya başladığı görülmektedir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için ülke ekonomilerinin sağlaması gereken ön koşulların 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinde mevcut olmaması nedeni ile TCMB bir geçiş dönemi olarak 2002 yılında örtük enflasyon hedeflemesi uygulamalarına başlamıştır. 2002 ve 2006 yılları arasında uygulana örtük enflasyon hedeflemesi politikaları sonucunda enflasyon 1970’li yıllardan sonra ilk defa %10 seviyelerinin altına indirilmiştir. Söz konusu dönemde gerçekleşen enflasyon oranlarının sürekli olarak hedeflenen enflasyonun altında oluşması uygulanan politikanın başarılı olduğunu göstermektedir.

Örtük enflasyon hedeflemesi ile elde edilen tecrübe ve ekonomik başarılar sonucunda TCMB 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi uygulamalarına başlamıştır. Ancak 2006 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkeler aleyhine yaşanan küresel gelişmeler ve 2008 yılında yaşanan Küresel Finans Krizi ile birlikte TCMB'nin enflasyon hedeflerini tutturamadığı görülmektedir. 2007,2008 ve 2009 yıllarında hedeflenen enflasyonun oldukça üzerinde gerçekleşen enflasyon düzeyleri görülmüş ve 2009 yılında enflasyon tekrar çift haneli rakamların üzerine çıkmıştır.

Küresel anlamda genel geçer kabul gören bir para politikası olarak uygulanan enflasyon hedeflemesi rejimi 2008 Küresel Finans Krizi sonrasındaki dönemde sorgulanmaya başlamış ve bu gelişmelere paralel olarak TCMB 2010 yılının sonlarına doğru yeni para politikası uygulamalarına geçiş yapacağını kamuoyuna duyurmuştur. Diğer bir ifade ile 2002-2006 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi, 2006-2011 yılları arasında açık enflasyon hedeflemesi uygulamalarına başvuran TCMB 2010 yılı sonrasında esnek enflasyon hedeflemesi olarak tanımlanabilecek olan bir politika değişikliğine başvurmuştur. TCMB nihai amaç olarak fiyat istikrarının yanında finansal istikrarı da koyarak yeni para politikası araçlarının etkin kullanımı ile faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 2011 yılı ve sonrasında hedeflenen gör5'lik enflasyon oranının yakalanamadığı görülmektedir. 2017,2018 ve 2019 yıllarında enflasyonun çift haneli rakamlara ulaştığı hatta 2018 yılında %20 seviyelerinin dahi üzerinde bir enflasyonun yaşandığı görülmektedir. Dolayısı ile Türkiye

ekonomisinde örtük, açık ve esnek enflasyon hedeflemesi uygulamalarının kullanıldığı üç farklı dönem içerisinde sadece örtük enflasyon döneminde başarılı sonuçların elde edildiği görülmektedir.

Elde edilen sonuçlar dönemsel olarak kıyaslanırken yurt içi ve yurt dışı gelişmeleri göz ardı etmek hatalı kıyaslamalar yapılmasına neden olacaktır. Bu nedenle özellikle 2008 Küresel Finans Krizi, ABD ve Çin arasında başlayan ve dünya geneline yayılan Küresel Ticaret Savaşları ve son olarak iktisadi ve toplumsal bir kriz haline gelen Covid-19 salgınının yarattığı olumsuzluklar göz ardı edilmemelidir. Örtük enflasyon hedeflemesi uygulamalarının göreceli olarak başarılı olmasının ardından uygulana diğer enflasyon ile mücadele politikalarının ilerleyen dönemlerde başarılı sonuçlar vermesi için TCMB'nin 11. Kalkınma planına ek olarak hazırlanan enflasyon ile mücadele özel ihtisas raporunda yer alan politika önerilerine yer vermesi ve daha gerçekçi enflasyon hedeflerinin belirlenerek kamuoyuna ilan edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bernanke, B. S., Laubach, T., Mishkin, F. S. ve Posen, A. S. (1999), *Inflation Targeting: Lessons from the International Experience*, Princeton University Press.
- Cinel, A. E. (2018), Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:2. ss. 85-98.
- Çelik, T. (2018), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Enflasyon ile İmtihanı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt: 5, Sayı: 11, ss. 133-141.
- Dağlaroğlu, T. (2020), Esnek Enflasyon Hedeflemesinden Enflasyon Tahmini Hedeflemesi Rejimine Geçiş: Türkiye Deneyimi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/1 (2020) 225-248.
- Demirhan, E. (2002), Para Politikasının Değişen Yüzü: Enflasyon Hedeflemesi, *Türkiye Bankalar Birliği*, Yayın No:231, İstanbul.
- Doğan, B. B ve Akbakay, Z. (2016), Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ile Fiyat İstikrarının Sağlanması, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 629-642.
- Durmuş, H (2018). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi: Örtük Enflasyon ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, ss.181 – 201.
- Ermişoğlu, E. (2011), Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Türkiye’deki Başarısının Değerlendirilmesi, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*.
- İğdeli, A ve Sever, A. (2016), Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ve Ekonomik Performans: Ülkeler Arası Mukayeseli Bir Analiz, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 36, ss. 116-137.
- Johnson, D. (2002). The Effect of Inflation Targeting on the Behaviour of Expected Inflation : Evidence from an 11 Country Panel. *Journal of Monetary Economics* (49), 1522-1538.

- Kara, H. A ve Orak, M (2008), Enflasyon Hedeflemesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 02.01.2021, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6d56677c-1a8e-4a26-a4be-e4935b9a8533/>
- Karakaya, H.B. (2020). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi ve Seçili OECD Üyesi Ülkelerde Uygulanışı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 23-33.
- Mishkin, F. S. (2000). Inflation Targeting in Emerging-Market Countries, *The American Economic Review*, 90/2, ss. 105-109.
- Mishkin, F. S. ve Schmidt-Hebbel, K. (2007), Monetary Policy under Inflation Targeting: An Introduction, Central Bank of Chile.
- Mishkin, F. S. ve Posen S. A. (1997). Inflation Targeting: Lessons From Four Countries, Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review, Volume:3, Number:3, ss. 1-13.
- Özkurt, C, İ (2016). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Politikasını Etkileyen Etmenler; Ekonometrik Bir Analiz, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 35, ss. 431-453.
- Öztürk, S. ve Usanmaz, D. (2018). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulama Sürecinin Analizi: 2002-2016 Yılları Örneklemini, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11/4, 93-105.
- Parasız, İ. (2010), Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi, (Edit: Coşar, N ve Bildirici M), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ekin Yayınevi, ss: 57-73.
- Seyidoğlu, H. (1999). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, 2. Baskı Güzem Can Yayınları.
- Turan, Z. (2010), Enflasyon Hedeflenmesi ve Enflasyon Politikalarının Uygulanma Sonuçları, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:13, Sayı: 150, Erişim Tarihi: 14.01.2021, <https://www.mevzuatdergisi.com/2010/06a/02.htm>.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, Enflasyonla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Erişim Tarihi: 10.01.2021;

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/>

OnbirinciKalkinmaPlani.pdf.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2006), Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Kitapçığı, Erişim Tarihi: 16.10.2020, [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-619f6b3c1d6b/EnflasyonHedeflemesiRejimi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-619f6b3c1d6b-nndrZmH)

[619f6b3c1d6b/EnflasyonHedeflemesiRejimi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-619f6b3c1d6b-nndrZmH](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-619f6b3c1d6b/EnflasyonHedeflemesiRejimi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-07d5ced0-3f5c-4fa8-bd23-619f6b3c1d6b-nndrZmH).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2008), Enflasyon Raporu IV, Erişim Tarihi: 07.01.2021, [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330/enf-](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330/enf-ekim2008.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330-m3fBaLA)

[ekim2008.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330-m3fBaLA](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330/enf-ekim2008.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-266628f8-a502-4239-a468-19b6b2bf7330-m3fBaLA)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Enflasyon Hedefleri, Erişim Tarihi: 10.02.2021,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Te mel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri>.

Yalçınkaya, Ö ve Yazgan, Ş. (2019), Taylor Kuralı Kapsamında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikası Tepkilerinin Belirlenmesi: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Analizi (2002: Q1-2019Q:2), Akdeniz İİBF Dergisi, 20/1, ss. 35-65.

BÖLÜM 5

KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARI VE SMMM'LERİN BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Prof. Dr. Mehmet DEMİR²
Doç. Dr. Öznur ARSLAN³
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÜLKER⁴
Doktora Öğrencisi Sema BACAĞ⁵

---

¹ Bu çalışmanın, sadece teorik kısmı özet olarak, 26 Aralık 2020 tarihinde, Anadolu 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuştur.

² Sivas Cumhuriyet Ü., İ.İ.B.F, Finans ve Bankacılık Bölümü, Sivas, Türkiye, mehmet_demir01@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-1796-7974

³ Sivas Cumhuriyet Ü., Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Sivas, Türkiye, oznurkul@cumhuriyet.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5973-9107

⁴ Sivas Cumhuriyet Ü., İ.İ.B.F, Finans ve Bankacılık Bölümü, Sivas, Türkiye, yulker@hotmail.com – ORCID ID: 0000-0002-3070-0521

⁵ Sivas Cumhuriyet Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe, Finans ve Bankacılık ABD, Sivas, Türkiye, sema452@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-3130-5117

GİRİŞ

Teknolojinin gelişimiyle birlikte değişen insan ihtiyaçları, ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetler için kullanılan finansal araçları farklılaştırmıştır. Ticari faaliyetlerin konusu değişerek genişledikçe ödeme sistemleri de ona uyarlanarak şekillenmiştir. Mal ve hizmetlerin mubadele edilmesinde kullanılan takas yönteminden, paranın evrimi dijital ve sanal paralara doğru yol almıştır. Dijital para sistemiyle geleneksel finans anlayışı değişmiş ve sistemin ilk çıktısını kripto paralar (cryptocurrency) oluşturmuştur.

Kripto para birimleri, matematiksel formüller kullanılarak bilgisayar ağları üzerinde üretilmektedir. Teknolojideki ilerlemeler ve e-ticaretin yaygınlaşması ile kripto paraların kullanımında da artış yaşanmaktadır. 2008 Finansal krizinin ardından merkez bankaları ve finans kurumlarına duyulan güvenin sarsılmasıyla beraber kripto paralar gündemden dışmemiş ve kullanımı her geçen gün artarak yoğunluk kazanmıştır. Kripto paralarla alım satım işlemi yapılabileceği gibi harcama yapmak da mümkün hale gelmiştir (<http://www.itobiad.com/>). Günümüzde 1.000'e yakın kripto para birimi bulunmaktadır. En bilinenleri; Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin ve Dash şeklinindedir (Eren vd., 2020: 1341). Fakat bunların en önemlisi ve sistemin temelini oluşturan kripto para birimi Bitcoin (BTC)'dir. Bitcoin para birimi 2009 yılında üretilmiş ilk kripto paradır ve o günden beri artan oranda ekonomik faaliyetlere konu olmaktadır.

Kripto para birimlerinden olan Bitcoin'in 100.000'den fazla ticari kurumca kullanıldığı hatta dünya çapında aralarında Microsoft, GAP,

Subway, LOT Polonya Havayolları, Expedia gibi büyük kurumlarında yer aldığı görülmektedir (Şahin, 2018: 899). Fakat kripto para sistemi alışılmışın dışında merkezi bir otoriteden bağımsız, internet üzerinden alınıp satılabilmektedir. Kripto para birimlerinin maliyetleri çok az olmakla birlikte kamu denetiminden geçmemektedirler. Sanal, dijital, e-para gibi isimlerle de ifade edilen kripto paralar, gerçek ve tüzel kişiler tarafından sanal piyasalarda yasal otorite olmaksızın kullanılmaktadır. Bu konuda gerek ülkeler ve gerekse uluslararası düzeydeki tartışmalar yerini yasal düzenleme ve uygulamalara bırakmaktadır. Ancak ülkelerdeki para otoriteleri kripto paraların genellikle ödeme aracı olarak kullanılmaması yönünde çeşitli kararlar almaktadırlar.

Kripto paralara ilişkin yasal bir düzenlemenin yapılmamış olması ve diğer varlık unsurlarından farklılık göstermesi onların nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Fakat henüz kripto paralarla yapılan işlemlerin muhasebe kayıtlarında nasıl yer alacağına ilişkin belirgin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, konu iki açıdan incelenmiştir. Öncelikle, kripto paranın muhasebeleştirilmesi konusunda literatürdeki görüşlere yer verilmiştir. Böylelikle kripto paraların hesap planı içerisinde nasıl (stok, finansal araç, maddi olmayan duran varlık veya nakit) kaydedilmesi gerektiği belirsizliğinin giderilmesine ve konu ile ilgili otoriteler nezdinde bu karmaşıklığın ortadan kaldırılması noktasında farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. Ardından muhasebe meslek

mensuplarının kripto paralara yönelik düşüncelerini ve bu paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusundaki görüşlerini belirlemek için Sivas ilinde bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

1. KRİPTO PARA VE BLOCKCHAIN TEKNOLOJİSİ

Ticaret ve alış-verişin vazgeçilmezi olan para, insan hayatına etkide bulunan önemli buluşlardandır. Para “evrensel olarak kabul edilen ve kişiler arasında değişim aracı işlevini üstlenen, değer biriktirme aracı olarak” tanımlanabilir (Parasız, 2007: 44). Ekonomistler parayı “mal ve hizmet veya borçların geri ödenmesinde kullanılan genel kabul görmüş varlıklar” olarak tanımlamaktadır. Kripto para ise “bir takım özel şifreleme metotlarıyla korunan matematik temelli bir algoritması olan belli bir merkezi bulunmayan göndereni belli olmayan dağıtımı için bir çeşit dijital imza ve anahtarlara ihtiyaç duyulan dönüştürülebilir para birimini” ifade etmektedir (Yumuşaker, 2019:1010). Kripto paraların madeni veya kâğıt paralar gibi devlet itibarına dayalı bir değeri söz konusu değildir. Kripto paraların itibarı veya değeri, kullanıcılar tarafından onu bir değiş-tokuş aracı veya emtia gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise kripto paraların değerinin yalnızca piyasadaki arz ve talep koşullarına göre şekillendiğini göstermektedir.

Kripto para birimlerinin teorik açıdan temelini Wei Dai tarafından 1998 yılında “B-Money” adlı yazıyla ortaya konulduğu bilinmektedir. 2008 yılında Satoshi Nakamoto ele aldığı “Bitcoin: Eşten-Eşe Nakit Ödeme Sistemi” adlı bir makale ile Bitcoin detaylarıyla anlatılarak günümüz kripto para birimlerinin doğuşuna öncülük etmiştir. İlgili

makalede kripto para, “küresel kriz ortamları hükümetlere ve bankalara olan güveni kırdığı ve finansal istikrarsızlıklara yol açtığı bu güveni tekrardan tesis edecek olan şeyin ise; herhangi bir istekli tarafın, güvenilir üçüncü bir tarafa ihtiyaç duymadan doğrudan doğruya kendi aralarında işlem yapmalarına izin veren, güven yerine şifreleme deliline dayanan dijital bir sistemin varlığı olarak” gösterilmiştir (www.bitcoin.org).

Kripto paranın üretimi ve yönetiminde ise, dijital paraya ilişkin işlemlerin blockchain denilen küresel hesap defteri rol oynamaktadır. Blok zincir “Blockchain” yeni dönemin teknolojisi daha doğrusu kripto paranın yazılımsal mimari yapısıdır. Blok zinciri, “şifrelenmiş işlem takibi sağlayan, tüm para alışverişlerinin kaydının tutulduğu, yüksek güvenlik özelliklerine ve şifreleme yöntemlerine sahip bir sistemdir”. Blok zinciri, “tüm işlemlerin geçmiş ve gelecek kayıtlarını içeren herkese açık, şeffaf, sıralı, dağınık ve zaman damgalı, dijital, küresel bir hesap defteri şeklinde” tanımlanabilir (Çarkacıoğlu, 2016: 42). Daha özet olarak, “sanal bir para birimi söz konusu olduğunda Blockchain, sanal para birimiyle ilgili tüm işlemlerin sayısal bir kayıt tutucusu olarak kullanılan pek çok uygulamadan biridir”. Bir Blockchain, kriptografi olarak bağlantılı veri blokları zincirinden oluşur. Bloklar, kriptografi karmaları kullanarak bir sırayla zincirlenir. Bir karma, belirli bir mesaj veya belgeden türetilmiş bir uzunluk numarasıdır. Her blok üç ana bileşenden oluşur (Leon vd, 2017: 289):

1. Kriptografi (Kimlik Yönetimi): Gerçekleşen bütün transfer ve işlemlerin kayıt altına alındığı bölümdür. Anonim kullanıcıların hesap

cüzdanı ve hesapların kullanımını sağlayan şifreli anahtarları vardır. Kullanıcı dışında hiçbir şekilde bu anahtar şifresinin başkası tarafından kırılması veya kullanması söz konusu değildir.

2. Ağ (Veri Kaydı İçin): Bütün süreçte belli bir ağ ile verilen bilgisayarlarda muhafaza edilmesine imkân tanır. Bu ağ yapısı herkese açık ve ücretsizdir.

3. Blok Zincir Protokolü (İşlemin Gerçekleştiği Zemin): Kripto paraların alt yapı mekanizması olan bu zincir, yazılım temelli olup, kriptografiden çalışma şartları yönünden destek almaktadır.

Blockchain teknolojisi; günümüzde merkezi olmayan para birimlerinin oluşturulmasından, sözleşmelerin yapılmasına hatta bankacılık işlemlerinin gerçekleştirilmesine kadar sağlık, iletişim gibi birçok sektörde yerini almaktadır. Son zamanlarda devletler, vatandaşlarının isteklerini göz önünde bulundurmak amacıyla söz konusu teknolojiye yararlanmaktadır. Devletler, yapacakları işleri sanal bir platformda kamuoyu oylamasına sunmakta ve demokratik bir katılım hizmete sunarak insan faktörünün müdahalelerini bertaraf etmektedir (Özbaş, 2019: 93).

1.1. Kripto Paraların Genel Özellikleri

Kripto para; “Türk lirası, Dolar, Euro veya altın gibi fiziksel bir karşılığı olmayan ve hiçbir yönetime veya kuruluşa bağlı olmadan, kriptografi bilimini kullanarak kendi kontrolünü ortaya koyan ve güvenliğini sağlayan sanal platformlarda yer alan bir para birimidir”

(Günay ve Kargı, 2018:2). Kripto paranın özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kızıl, 2019: 181-182):

- *Güvenlik:* Geliştirilmiş şifreleme teknikleri ile işlemlerin değiştirilmesine imkân vermemesi ve gerçek bilgilerin korunmasına yardımcı olmasıdır.
- *Anonimlik:* İşlemlerin gizli kalması konusunda birden çok güvence sağlamakta olup verilere sadece ilgili kişilerin ulaşmasına imkân tanır.
- *Taşınabilirlik:* Kripto paranın sanal platformda kolay bir şekilde transfer edilebilirliğini ve fiziksel ortamdaki bağımsızlığını ifade eder.
- *İki yönlülük:* Kripto paranın sanal platformda kart kullanılmaksızın eşler arası bir sistem ile ödemelerin gerçekleşmesidir.
- *Çevrimdışı yeteneklilik:* Ödeme ve tahsilat gibi işlemlerin üçüncü kişiler tarafından bir kontrole bağlı olmaksızın yapılabilmesidir.
- *Sonsuz süre:* Kripto paranın tahrip edilmesi veya değiştirilmesinin mümkün olmadığını dolayısıyla sürekli tedavülde kalmasını ifade eder.
- *Geniş kabul edilebilirlik:* Kripto paranın büyük ticaret bölgeleri tarafından kabul edilmesi, tanınmasıdır.
- *Kullanıcı dostu:* Alıcı ve satıcı tarafından kolay erişilebilmesi ve şeffaf olmasıdır.

1.2 Kripto Paraların Fayda ve Zararları

Kripto para kullanımı birçok bakımdan fayda sağlayacağı gibi sosyal ve ekonomik açılardan zararları da söz konusudur (Tüfek, 2017: 21). Genel olarak kripto paraların taşıdıkları özelliklerinden hareketle kullanıcılarına sağladıkları faydalar şöyle sıralanabilir (Karaçalı, 2019:24):

- Kripto paralar merkezi bir otoriteye bağlı olmadığı için küresel boyutta yatırımcıların kolayca erişebileceği bir mekanizmadır.
- Kripto paraların takası madeni veya kâğıt paraların takasına göre maliyet açısından daha düşüktür.
- Ödemeler birkaç saniye içinde alıcıya yapılabilir, bunun için sadece ödemelerin yapılacağı kişi ve kurumların cüzdan adreslerinin bilinmesi kâfidir.
- Kripto paralar, işletmelerin ödemeleri almaları için Blockchain sistemiyle beklemeksizin aracı olmadan birkaç saniye içerisinde el değiştirebilir
- Kripto para kullanıcısının izni olmaksızın varlık miktarlarının, para takaslarının kullanıcılar tarafından bilinmesi mümkün değildir.
- Söz konusu kripto para sistemi içerisinde gerçekleşen ödemeler ve işlemler çok az tutarda komisyon ödemeyi gerektirmektedir. Bu komisyon ücretleri sistemdeki işlem kayıtlarını tutan kişilere (Miner) dağıtılır.
- Kişisel veriler, veri gizliliğini koruyan satıcılardan alınamaz.

Kripto paraların en büyük faydası kuşkusuz ekonomik darboğazda olan ülkelerde finansal özgürlük alanı oluşturmalarıdır. Mesela Venezüella para birimi, yaşadığı yüksek enflasyon sebebiyle çok fazla değer kaybetmiş bu durumun üstesinden gelebilmek için halk kendi para birimlerinden uzaklaşarak kripto para birimlerine yönelmiştir. Günümüzde Venezüella kendi kripto para birimine sahiptir ve bu sayede dış ülkelere yapmış olduğu petrol ihracatını artırarak ülkenin ekonomik değer kaybını engellemeye gayret göstermektedir (www.aljazeera.com).

2014 yılında Yunanistan'da ortaya çıkan kriz sonucunda insanlar temel besin ihtiyaçlarını dahi alamaz duruma gelmiştir. Yunanistan hükümeti bu kriz karşısında çalışanların ücretlerini ödeyemez duruma gelince halk kripto paralar ile alışveriş yapmak zorunda kalmıştır (www.teknoyo.com).

Kripto paraların faydaları yanında ülke ekonomisine zararları da söz konusudur. Bu zararların çoğu kripto paraların var olan sisteme karşı aykırı düzenlemelerinin olmasından ve ülkelerin para politikalarına taban tabana zıt hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Kripto paraların söz konusu zararları şöyledir:

- Kripto para arzının kısıtlı olması durumunda, kredi faizlerini ödeyecek başka kripto paralar mevcut olamayacağından kripto paraların kredi aracı olması pek de mümkün değildir (Sönmez, 2014: 1-14).
- Kripto paraların yasal bir dayanağının olmaması, Blok zinciri teknolojisinin yeteri kadar bilinmemesi ve bu teknolojinin

kullanılması için gerekli alt yapının yetersiz kalması gibi sebeplerden dolayı kripto para kullanımı fazla yaygınlaşmamıştır (Kaplanhan, 2018: 112).

- Kripto paralara, devlet ve borsa kurumları tarafından güvence verilmemesi onu risklerle karşı karşıya bırakmış ve kripto paranın alış ve satışında fiyat artış ve düşüşleri yaşatarak paranın kırılganlığını yükseltmiştir (Szczepeński, 2014: 1-9).
- Kripto para otoriter güçler tarafından denetim altında olmadığı için ani kayıplara karşı savunmasız haldedir (Sönmez, 2014: 1-14).
- Kripto paraların herhangi bir hukuki zemininin olmaması onu yasa dışı faaliyetlere açık hale getirmektedir. Mesela, kara para aklama, terör örgütlerinin finanse edilmesinde, uyuşturucunun ve silah kaçakçılığının artmasında kullanılabilir (Kaya, 2018: 15).

Kripto paraların kullanılmasının, ülke para biriminin terkedileceği ve bu durumun ise ülke onuruna zarar verebileceği düşünceleriyle devletler kripto paralara mesafeli yaklaşmaktadır. Ayrıca kripto paraların arzının ve kontrolünün sağlanması konularında da hükümetlerin çekinceleri vardır (Yalçınar, 2012: 17-20).

2. KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLER

Türkiye’de kripto paraların hangi standart kapsamında değerlendirileceğine ve kripto paralarla gerçekleştirilen işlemlerin güvencesine ilişkin herhangi bir yasal düzenleme mevcut değildir.

Mevcut yasalar ve muhasebe standartlarıyla kripto paranın tanımını ve kullanım alanlarını belirlemek pek de mümkün görünmemektedir. Hatta mevcut muhasebe standartları kripto parayı bir para birimi olarak değil de daha çok para yerine kullanılabilir bir araç olarak değerlendirmektedir (Şahin, 2018: 911).

Kripto paranın işlem sürecinde değer artış veya azalışlarını görmek ancak muhasebe bilimi aracılığıyla tutulan kayıtlarla mümkün olmaktadır. Muhasebe biliminin söz konusu paralara ilişkin işlemlerin güvenliğini sağlama gibi bir zorunluluğu yoktur. Fakat, muhasebe her zaman olduğu gibi kripto paralarda da işletme bilgi kullanıcılarına doğru, tarafsız bilgileri vermek durumundadır. Bu sebeple kripto paralar kayıt altına alınmalıdır (Rainborn ve Sivitanides, 2015: 25-34).

Kripto paraların hukuki durumu, kaydedilmesi, sınıflandırılması, değerlemesi ve mali tablolarda sunumu gibi konular tartışmalıdır. Literatürde kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesinde çeşitli görüşler vardır. Kripto paraların;

- Nakit ve nakit benzeri bir ödeme aracı olarak mı değerlendirileceği,
- Stok olarak mı değerlendirileceği,
- Finansal araç olarak mı değerlendirileceği ve
- Satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak mı değerlendirileceği yönünde tartışmalar söz konusudur.

Bu çalışmada öncelikle kripto paralar, Tek Düzen Muhasebe Sistemi (TDMS), Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal

Raporlama Standartları (TFRS) kapsamında değerlendirilerek kıyaslama yapılmış daha sonra da literatürdeki çalışmalara ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Bu kapsamda yukarıda sayılan muhasebeleştirilme seçenekleri ilgili TDMS ve TMS/ TFRS'nin hükümleri ile birlikte ele alınmış ve literatürde yapılmış çalışmalar aşağıda başlıklar halinde incelenmiştir.

2.1. Nakit ve Nakit Benzeri Olduğu Yönündeki Görüşler

TDMS'de nakit ve nakit benzerleri kavramı kullanılmamaktadır. Bu kavramın karşılığı olarak hazır değerler kavramı kullanılmaktadır. Hazır Değerler, 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde; “nakit olarak elde veya bankada bulunan varlıklar ile istenildiği zaman değer kaybına uğramadan paraya çevirme imkânı bulunan varlıkları (menkul kıymetler hariç) kapsar” şeklinde tanımlanmaktadır. Hazır değer kavramı Türkiye Muhasebe Standartları ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarında geçmemektedir. Bu kavram karşılığında nakit ve nakit benzerleri kavramı kullanılmıştır. Nakit ve nakit benzerleri kavramı Nakit Akış Tablolarına İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı'nda (TMS 7); “İşletmedeki nakit ile vadesiz mevduatı ve tutarı belirli bir nakde kolayca çevrilebilen kısa vadeli ve yüksek likiditeye sahip ve değerindeki değişim riski önemsiz olan yatırımlar” şeklinde tanımlanmıştır. TDMS'ye göre nakit kavramının tanımına kasa ve bankadaki paralar girmektedir. TMS'ye göre nakit kavramının tanımına kasa ve bankadaki vadesiz mevduat girmektedir. Kasadaki para açısından TDMS ile TMS 7 arasında anlayış farkı yoktur.

Literatürde de bu yönde görüşler mevcuttur. Nitekim Serçemeli (2018), çalışmasında kripto paraların tamamen bir para olarak değerlendirebileceğini ve bu işlemler sonucu karşılığı alınan kripto paraların “100 KASA” hesabında izlenebileceğini vurgulamıştır. BDDK’nın ve TCMB’nin Bitcoin’i para olarak kabul etmediği dikkate alınırsa, yapılan işlemlerin takibinde mevcut hesap planı içerisinde kullanılabilecek diğer hesap ise “108 Diğer Hazır Değerler” hesabıdır (Doğan vd., 2018: 32).

Ateş (2016) ve Doğan vd., (2018) çalışmalarında, Bitcoin borsasından satın alınması sonucunda edinilen kripto paraların, yabancı para olarak değerlendirilebileceğini ve diğer yabancı paralar gibi “100 KASA” ana hesabının altında “Bitcoin Kasası” şeklinde bir yardımcı hesapta kayda alınabileceğini savunmuşlardır. Dizkırıcı ve Gökğöz (2018) de benzer şekilde halihazırda birçok işletmenin kripto paralar ile satış, ödeme ve tahsilat yaptığını belirterek; kripto paraların bir yabancı para olarak değerlendirilip işlem tarihindeki kuru üzerinden Türk Lirası’na çevrilerek kayıt altına alınmasının uygun olacağı görüşünü savunmuşlardır. Ayrıca Doğan vd., (2018) çalışmalarında, bu hesapta takip edilen Bitcoin’lerin elden çıkarıldığında alış değeri ile alacaklandırılmasını; elden çıkarma değerinin ise o günkü kur üzerinden hesaplanmasını ve aradaki farkın duruma göre “646 Kambiyo Kârları” veya “656 Kambiyo Zararları” hesaplarında izlenmesini savunmuşlardır.

Yalçın (2019) çalışmasında, kripto paraların 100 KASA hesabının yerine Hazır Değerler grubu içerisinde bulunan boş bir hesapta da

mesela “104 Bitcoin Hesabı” adıyla takip edilebileceğini belirtmiştir. Ülkemizde yabancı para borsası bulunmamakta Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan kurlar dikkate alınmaktadır. Söz konusu bakanlığın dönem sonunda kripto paraya ilişkin kur değerini de ilan ederek bu kripto paranın değerlendirilmesi sorununun çözüleceği söylenebilir.

Kripto paraların muhasebeleştirilmesi açısından kayıt ve değerlendirilmesiyle ilgili aşağıda açıklayıcı bir örneğe yer verilmiştir.

Örnek: Firmanın 2019 yılı Kripto para hareketleri aşağıdaki gibidir:

05.03.2019		Borç	Alacak
108 DİĞER HAZIR DEĞERLER 108.01 Kripto Paralar 108.01.01 Bitcoin		430.000	
	102 BANKALAR		430.000

1. 05.03.2019 tarihinde hesabındaki nakit fazlasını değerlendirmek amacıyla 10 Bitcoin satın alıp (1 Bitcoin = 43.000 TL) ödeme transferini banka hesabından yapmıştır.
2. İşletme 03.04.2019 tarihinde 5 Bitcoin TL'ye çevirmiştir (1 Bitcoin = 41.000 TL).

03.04.2019		Borç	Alacak
102 BANKALAR 656 KAMBİYO ZAR.		205.000 10.000	
	108 DİĞ. HAZIR DEĞERLER 108.01 Kripto Paralar 108.01.01 Bitcoin		215.000

3. 31.12.2019 tarihi itibarıyla elindeki 5 Bitcoin değerleme işlemine tabi tutmuştur (1 Bitcoin = 48.000 TL).

31.12.2019		Borç	Alacak
108 DİĞ. HAZİR DEĞERLER 108.01 Kripto Paralar 108.01.01 Bitcoin Kur Farkı = 5 Bitcoin x (48.000 – 43.000) =25.000	646 KAMBİYO KARL.	25.000	25.000

2.2. Menkul Kıymet Olduğu Yönündeki Görüşler

1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğine göre menkul kıymetler “faiz geliri elde etmek ve kâr payı sağlamak veya fiyat değişmelerinden yararlanarak kar elde etmek amacıyla belirli bir süre elde tutulmak üzere alınan hisse senedi, tahvil, hazine bonosu, yatırım fonu katılma belgesi, kar-zarar ortaklığı belgesi, gelir ortaklığı senedi gibi kıymetler” şeklinde tanımlanmıştır. Belirtilen amaçlara yönelik olarak edinilen ve belirli bir süre elde tutulan kısa vadeli menkul kıymet yatırımları tekdüzen hesap planında, 11 no.lu Menkul Kıymetler hesap grubu içerisinde takip edilir.

Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına göre ise menkul kıymetler finansal durum tablosunda 11 No’lu Finansal Varlıklar hesap grubu içerisinde yer almaktadır. Finansal Araçlar: Sunuma İlişkin Türkiye Muhasebe Standardında finansal varlık, “bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da öz kaynağa dayalı finansal aracında artışa neden olan herhangi bir sözleşme” şeklinde açıklanmıştır (TMS 32, md. 11). Kripto paralar; sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülük getirmemekte, işletmelerin öz kaynağı şeklinde el değiştirmemekte ve işletmeler arasında değişim söz konusu olduğunda önceki işletmeyle ilişkisi tamamen bitmektedir.

Bu bakış açısına göre kripto paranın muhasebe standartları yönünden finansal varlık olarak değerlendirilmesi kısıtlanmıştır.

Literatürde, kripto paraların kripto borsalarında işlem görmeleri onların menkul kıymet olarak değerlendirilmesi ve ticarete konu olan finansal varlık olarak tanımlanması gerektiğini savunan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Brière vd., (2013) çalışmalarında Bitcoin’i yatırım aracı olarak incelemişlerdir. Kripto paralar yatırım olarak değerlendirildiğinde denetim ve muhasebe kontrolü sağlanamadığı için bu noktada uzun vadede değer düşüklüğü ölçümünün 3, 6 ve 12 aylık dönemler ile izlenmesi önerilmektedir.

Kızıl (2019), Akiz (2019), Doğan vd. (2018) çalışmalarında kripto paranın bir yatırım aracı veya menkul kıymet olarak kabul edilmesi halinde, kripto para alımı ve satışı olduğunda alış bedeli ile “118 Diğer Menkul Kıymetler” hesabının “Kripto Para Yatırımları” yardımcı hesabında takip edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumunda; satış fiyatı ile alış fiyatı arasındaki fark olumlu ise “645 Menkul Kıymet Satış Kârları”, olumsuz ise “655 Menkul Kıymet Satış Zararları” hesaplarında izlenmesi gerektiğini önermişlerdir. Bu bakış açısına yönelik bir örnek aşağıda gösterilmiştir.

Örnek:

1. 03.04.2019 tarihinde (A) A.Ş. kısa vadeli fiyat hareketliliğinden faydalanmak amacıyla banka aracılığıyla 150.000,00 TL’ye 3 Bitcoin satın almıştır.

		03.04.2019	Borç	Alacak
118 DİĞ. MEN. KIYMETLER			150.000	
118.01 Bitcoin		102 BANKALAR		150.000

2. Şirket almış olduğu 3 Bitcoinini 30.04.2019 tarihinde 250.000,00

TL'ye banka aracılığı ile satmıştır.

		30.04.2019	Borç	Alacak
102 BANKALAR			250.000	
		118 DİĞ. MEN. KIYM.		150.000
		118.01 Bitcoin		
		645 MEN. KIY. SAT. K..		100.000

2.3. Stok Olduğu Yönündeki Görüşler

1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğine göre stoklar; “işletmenin satmak, üretimde kullanmak veya tüketmek amacıyla edindiği, ilk madde ve malzeme, yarı mamul, mamul, ticari mal, yan ürün, artık ve hurda gibi bir yıldan az bir sürede kullanılacak olan veya bir yıl içerisinde nakde çevrilebileceği düşünülen varlıklardan” oluşur.

TMS 2 Stoklar Standardında stoklar; “işin normal akışı içinde, olağan işletme faaliyetleri kapsamında satılmak için elde tutulan, satılmak üzere üretilmekte olan veya üretim süreci ya da hizmet sunumunda kullanılacak ilk madde ve malzemeler şeklinde bulunan varlıklar olarak” tanımlanmaktadır (TMS 2, md. A6, B6, C6).

Tanımda geçen;

- a. “Satılmak için üretilen” ifadesiyle kripto paraların bazılarının üretilmemesinden ve bazılarının ise sınırlı sayıda üretilmesinden dolayı,
- b. “Üretim ya da hizmet esnasında kullanılacak ilk madde ve malzeme olması” ifadesiyle kripto paraların herhangi bir ürünün veya hizmetin ilk madde ve malzemesi olmamasından dolayı,
- c. “İşletmelerin olağan faaliyetleri çerçevesinde satılmak amacıyla bulundurulmuş” ifadesiyle de kripto parayı kullanan işletmelerin esas faaliyetlerinin kripto para ticareti olmamasından dolayı, kripto paraların stok olarak tanımlanmasında çelişkiler bulunmaktadır.

Kripto paraların stok olarak kabul edilmesi gerektiği yönündeki görüşler literatürde mevcuttur. Nitekim Doğan vd., (2018), Serçemeli, (2018), Ateş (2017), Kızıl (2019), Yüksel (2020) çalışmalarında, Bitcoin ve altcoinlerin “157 Diğer Stoklar” hesabına bağlı bir alt hesapta takip edilmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, kripto paraların gümrüksüz olarak aktife girmesinin KDV sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağını, kripto paralar için vergi sorumlusu sıfatıyla KDV hesaplanması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Kripto paraların elden çıkarılmasında ise duruma bağlı olarak “600 Yurtiçi Satışlar” ya da “601 Yurtdışı Satışlar” hesabı ve ilgili KDV hesaplarının kullanılması gerektiğini öngörmüşlerdir. Dönem sonunda envanter işlemi için ise “623 Diğer Satışların Maliyeti” hesabında takip edilmesi gerektiğini

vurgulamışlardır. Aşağıda konuyla ilgili açıklayıcı bir örneğe yer verilmiştir.

Örnek:

1. (Z) A.Ş. 25.05.2019 tarihinde bedelini banka hesabından ödeyerek 30.000,00 TL'ye 5 adet Bitcoin satın almıştır (KDV ihmal edilmiştir).

25.05.2019		Borç	Alacak
157 DİĞER STOKLAR 157.05 Bitcoinler	102 BANKALAR	30.000	30.000

2. Şirket almış olduğu Bitcoinlerin tamamını 20.06.2019 tarihinde Banka aracılığıyla 50.000 TL'ye satmıştır (KDV ihmal edilmiştir).

20.06.2019		Borç	Alacak
102 BANKALAR HESABI	600 YURTIÇİ SATIŞLAR	50.000	50.000
20.06.2019		Borç	Alacak
623 DİĞER SAT. MAL.	157 DİĞER STOKLAR 157.05 Bitcoinler	30.000	30.000

2.4. Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlık Olduğu Yönündeki Görüşler

Satış amaçlı duran varlıkların muhasebeleştirilmesi konusunda mevcut TDMS'de herhangi bir düzenleme bulunmamakla beraber mevcut kanunlarda da kripto para kullanımına ilişkin fikir verebilecek bir durum söz konusu değildir. Bu sebeple kripto paraların satış amaçlı duran varlık olarak değerlendirilmesi hususuna sadece TMS açısından değinilecektir.

TMS açısından maddi duran varlıklar, “mal veya hizmet üretimi veya arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere elde tutulan ve bir dönemden daha fazla kullanımı öngörülen, fiziki kalemlerdir” şeklinde ifade edilmiştir (TMS 16, md. A6, B6). “*Varlıkların maddi duran varlık olarak işlem görebilmesi için fiziki yapı unsuruna sahip olması, muhasebeye konu edilebilir olması, işletmenin satmak üzere değil ürün ve hizmet üretiminde veya yönetsel faaliyetlerde ya da kiralama faaliyetlerinde kullanması ve bir yıldan daha uzun süreli ömre sahip olması gerekmektedir*” (Sevilengül, 2000: 426-450).

Şahin (2018), Akiz (2019), Serçemeli (2018), Kızıl (2019) çalışmalarında, kripto paraların, fiziki bir varlığa sahip olmaması sebebiyle maddi duran varlık kapsamında değerlendirilemeyeceği için kripto para birimlerinin satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak muhasebeleştirilemeyeceğini savunmuşlardır. Aynı zamanda kripto paralar için bir ömür biçilemediği için amortismanına tabi olamayacağını da vurgulamışlardır.

2.5. Maddi Olmayan Duran Varlık Olduğu Yönünde Görüşler

MSUGT’ne göre maddi olmayan duran varlıklar; “herhangi bir fiziksel varlığı bulunmayan ve işletmenin belli bir şekilde yararlandığı veya yararlanmayı beklediği aktifleştirilen giderler ile belli koşullar altında hukuken himaye gören haklar ve şerefîyeleri” ifade etmektedir. Kripto paraların fiziki bir varlığının olmaması sebebiyle maddi olmayan duran varlık kapsamında değerlendirilmesi doğru olacaktır. Ancak sadece fiziksel bir yapının yanında anlamsal olarak da bu

sınıflandırmaya dâhil olması için kapsamlı bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

TMS-38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardı ise maddi olmayan duran varlıkları; “geçmişteki bazı olayların sonucu olarak işletme tarafından kontrol edilen ve işletmeye gelecekte yarar sağlaması beklenen kaynaklar olarak” ifade etmektedir. Standart, parasal varlığın tanımını “elde tutulan para ile sabit ya da belirlenebilir tutarda bir para cinsinden elde edilecek varlıklar şeklinde belirterek maddi olmayan duran varlığı aynı zamanda fiziksel ve parasal niteliği olmayan varlık şeklinde de” belirtmektedir (TMS 38, md. 8). Kripto para kullanıcılarının kripto paralar üzerinde tam yetkiye haiz olmaları TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlık standardındaki varlık tanımına uyduğunu göstermektedir. Yine söz konusu standartta “gelecekte fayda sağlanmasının beklenmesi” ifadesiyle kripto paraların özellikleri bütünleşmektedir. Nitekim kripto para kullanıcıları gelecekte söz konusu varlıkları istediği gibi nakde dönüştürebilecek veya bu paralarla mal ve hizmet satın alabilecektir. Fakat kripto paraların belli bir yaşam sürelerinin olmamasından kaynaklı söz konusu standart çerçevesinde kripto paralar için amortisman ayrılamaz (Karaçalı, 2019: 65-67).

Şahin (2018) çalışmasında TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardında geçen tanımların kripto paraları kapsadığını savunmaktadır. Söz konusu çalışmada bir varlık olarak kripto paralar, standartta belirtilen gelecekte fayda sağlamalarının beklenilmesi ve belirlenebilirlik kriterini karşılayabildikleri için maddi olmayan duran

varlık sınıflandırılması içinde ele alınmıştır. Ayrıca kripto paralar muhasebeleştirilirken maliyet bedelinin esas alınmasını, dönem sonunda yeniden değerlemeye tabi tutulmasını, yeniden değerlendirme sonucunda ortaya çıkabilecek artış veya azalışların diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilerek öz kaynakta biriktirilmesini savunmuştur.

Kripto paraların belirlenmiş bir yaşam döngüsünden bahsedilemeyeceği için standart çerçevesinde amortisman tabii tutulmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Ancak ilgili çalışmada kripto paraların, maddi olmayan duran varlıklar grubu içerisinde hangi hesapta takip edilmesi gerektiğine ilişkin bir görüş belirtilmemiştir.

Gül (2020) ve Karaçalı (2019) çalışmalarında, kripto varlıkların belirlenebilir tutarda bir para cinsinden kripto para borsalarında alınıp satılabileceğini, hatta artan oranda ticarete konu olabileceğini vurgulamışlardır. Ayrıca kripto paraların istenildiği anda ekleme ve daha da önemlisi, çıkarma yapılabileceğini de vurgulamışlardır.

16 Nisan 2021 tarih ve 31456 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Ödemelerde Kripto Paraların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik”in 3/1 maddesinde şu hüküm yer almaktadır:

“Bu Yönetmeliğin uygulanmasında kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıkları ifade eder”

Bu hükümden hareketle TCMB'nin kripto paraları gayri maddi (maddi olmayan) varlık olarak belirlediği söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojisine yönelik bilgiler özet halinde aşağıdadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara yönelik düşüncelerini ve bu paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusundaki görüşlerini belirlemektir.

Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

H1: Meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre kripto paralara yönelik düşüncelerde ve bu paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunda anlamlı fark vardır.

H2: Meslek mensuplarının eğitim seviyelerine göre kripto paralara yönelik düşüncelerde ve bu paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunda anlamlı fark vardır.

H3: Meslek mensuplarının mesleki deneyimlerine göre kripto paralara yönelik düşüncelerde ve bu paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunda anlamlı fark vardır.

3.2. Araştırmanın Modeli, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için veri toplama aracı olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Anket formu, yazarların bilgilerinden,

konu ile ilgili literatürden ve daha önce yapılmış bir çalışmadan (www2.deloitte.com) faydalanılarak düzenlenmiştir.

Ayrıca ön test amacıyla meslek mensupları ile görüşülmüş ve anket formundaki ifadelerin araştırma amacıyla uyumu hakkındaki görüşleri alınmıştır.

Anket formu 3 bölümden ve toplam 44 soru/ifadeden oluşmaktadır. İlk bölüm, meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirlemeye yönelik üç sorudan; ikinci bölüm Blok zincir teknolojisi ile ilgili üç sorudan; üçüncü bölümde ise Blok zincir ve muhasebe uygulamalarına yönelik 38 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmanın evreni tespit için Sivas Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Odası yetkilileriyle görüşülmüştür. Oradan alınan bilgide odaya kayıtlı ve il merkezinde mesleği fiilen icra eden 192 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olduğu öğrenilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın evreni 192 SMMM'dir.

Araştırma evreninin bilindiği durumlarda, seçilecek örneklemin büyüklüğü belirlenirken aşağıdaki formülden faydalanılabilmektedir (Salant ve Dillman, 1994:55):

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{(N - 1) \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Formülde,

N= Evrendeki birey sayısı

n= Örnekleme alınacak birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q= İncelenecek olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t= Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d= Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir.

$$n = \frac{192 \cdot 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50}{(192 - 1) \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50} = 128,24$$

Formüle göre, % 95 güven aralığında % 5 hata payı ile örneklem büyüklüğü 128,24 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla araştırmaya katılan 139 meslek mensubu araştırma evrenini temsil edecek niteliktedir.

3.3. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Anket verilerinin analizinde, SPSS 22 for Windows (Social Package Statical Science) istatistiksel paket programından yararlanılmıştır.

Örnekleme ait ham verilerin çözümlenmesi betimsel istatistik yöntem ve teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Çözümlenen verilerin tablolar halinde ifade edilmesinde demografik yapı ve araştırma amacına yönelik hazırlanmış ifadelere ait cevapların frekans (f) ve yüzde (%) değerleri dikkate alınmıştır. Oluşturulan hipotezleri test etmek için önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Yapılan test sonucunda verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Veriler normal dağılım göstermediğinden hipotezleri test etmek için nonparametrik testlerden ikili gruplar için Mann Whitney U testi üç ve daha fazla olan gruplar için ise Kruskal-Wallis testi yapılmıştır.

Meslek mensuplarına uygulanan anket formunun geçerlilik ve güvenilirliğinin istenen değerlerde olup olmadığı Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ile tespit edilmeye çalışılmış ve analiz sonucu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı

	Madde Sayısı	İç Tutarlılık Katsayısı	Güvenirlik Durumu
Anket Formu	38	0,894	Yüksek Derecede Güvenilir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,894 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre söz konusu 38 ifadenin bir bütün olarak, ölçmek istenilen olguyu ölçmede “yüksek derecede güvenilir” (<https://kemaldoyumus.files.wordpress.com>) olduğu söylenebilir.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında, Sivas ilinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlere anket formunun uygulanmasıyla elde edilen veriler, belirtilen istatistiksel tekniklerle analiz edilmiş ve analiz sonuçları tablolar halinde sunularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

4.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan SMMM’lerin demografik sorulara ait cevaplarının istatistik sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Meslek mensuplarının %27,3’ü kadın; %72,7’si ise erkektir.
- ✓ Meslek mensuplarının %8,6’sı lise - ön lisans; %57,6’sı lisans ve %33,8’i ise lisansüstü eğitim seviyesine sahiptirler.

- ✓ Meslek mensuplarının %20,9'u 1-5 yıl; %25,9'u 6-10 yıl, %25,9'u 11-15 yıl ve %27,3'ü ise 16 ve üzeri yıl mesleki deneyime sahiptirler.

4.2. Blok Zincir Teknolojisine İlişkin Bulgular

Araştırma, “Meslek Mensuplarının Blok zincir Teknolojisine İlişkin Bilgi Seviyeleri” ve “Meslek Mensuplarının Blok zincir Teknolojisinin Muhasebe Uygulamalarına Yönelik Tutum Düzeyleri” olmak üzere 2 başlıkta açıklanacaktır.

4.2.1. Meslek Mensuplarının Blok Zincir Teknolojisi Hakkındaki Görüşlerine Yönelik Bulgular

Ankete katılan meslek mensuplarının Blok zincir teknolojisine yönelik sorulara katılım düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bu ifadelerle verdikleri cevaplara ilişkin, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Blok zincir Teknolojisine İlişkin Sorulara Verilen Cevapların Frekans ve Yüzdeleri

Blok zincir Teknolojisine İlişkin Bilgiler				
	Sorular	Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Aşına olduğunuz Blok zincir uygulamaları nelerdir? ⁶	Bitcoin	137	98,6
		Etherium	50	36,0
		Tron	14	10,1
		Chain	13	9,4
		Ripple	12	8,6
		Hyperledger	8	5,8
		Cardano	5	3,6
		IOTA	5	3,6
		Corda	3	2,2

⁶ Katılımcılara, 3 soruya da birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.

2	Blok zincir teknolojilerinden en fazla etkileneceği düşünülen alanlar nelerdir?	Finans	100	71,9
		Ticaret	80	57,6
		Muhasebe	69	49,6
		Kamu	45	32,4
		Bilgi teknolojileri	45	32,4
		Hukuk	37	26,6
		Tedarik zinciri ve lojistik	28	20,1
		Nesnelerin interneti	17	12,2
3	Blok zincir teknolojisinin hangi özelliğinin muhasebe mesleği için fayda sağlayacağını düşünmektесiniz?	Dijital para birimlerinin oluşturulabilmesi	89	64,0
		Fiziksel belgelerin güvenli bir şekilde dijitalleştirilmesi	77	55,4
		Akıllı kontratların tanımlanabilmesi	21	15,1
		Taraflar arasında güven gerektirmemesi	20	14,4
		Verilerin dağınık tutulması	13	9,4
		Hiçbiri	8	5,8

Tablo 2 incelendiğinde;

- ✓ “Aşına olduğunuz Blok zincir uygulamaları nelerdir?” sorusuna meslek mensuplarının %98,6’sı Bitcoin olarak cevap vermiştir. En az bilinen uygulamanın ise %2,2 oranla Corda olduğu tespit edilmiştir.
- ✓ “Blok zincir teknolojilerinden en fazla etkileneceği düşünülen alanlar nelerdir?” sorusuna meslek mensuplarının %71,9’u finans kesimi olarak cevap vermişlerdir. En az etkileneceği düşünülen alan ise nesnelerin interneti (%12,2) olarak tespit edilmiştir.
- ✓ “Blok zincir teknolojisinin hangi özelliğinin muhasebe mesleği için fayda sağlayacağını düşünmektесiniz?” sorusuna meslek

mensuplarının %64'ü dijital para birimlerinin oluşturulabilmesi seçeneğini işaretlemişlerdir. En az fayda sağlayacağı seçenek ise %9,4 oranı ile “verilerin dağınk tutulması” olarak tespit edilmiştir.

Blok zincir teknolojisi ile ilgili olarak yöneltlen 3 soruya verilen cevaplar incelendiğinde, en çok bilinen Blok zincir uygulamalarının, etkisinin en çok olacağı alanların ve muhasebeyle ilgili en çok bilinen faydaların katılımcılar tarafından da işaretlendiği görülmektedir.

4.2.2. Blok Zincir Teknolojisinin Muhasebe Uygulamaları Üzerindeki Etkisine Yönelik Düşüncelere Ait Bulgular

Araştırmada, muhasebe meslek mensuplarının Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisine yönelik düşüncelerini belirlemek için 38 ifade sunulmuştur. Katılımcıların, ankette bulunan her bir ifadeye, hangi düzeyde katıldığı ya da görüşlerinin **Kesinlikle Katılıyorum**, **Katılıyorum**, **Kararsızım**, **Katılmıyorum** ve **Kesinlikle Katılmıyorum** nitelermelerinden, hangisine girdiği yapılan bir sınıflama ölçeği ile belirlenmiştir. Sınıflama ölçeğinin oluşturulmasında;

Aralık Genişliği (**a**) = Dizi Genişliği / Yapılacak Grup Sayısı formülü kullanılmıştır (Tekin, 1987: 262) . Buna göre oluşturulan ölçekte; nitelik düzeyi ve puan değerleri ile değer aralıkları Tablo 3’de gösterilmiştir.

a= 4/5’den **a**= 0,80 bulunur.

Tablo 3: Anket Maddelerinin Puan Aralıkları

Nitelik Düzeyi	Puan Aralığı	Değer Aralıkları
Kesinlikle Katılıyorum	5	4,20 – 5,00
Katılıyorum	4	3,40 – 4,19
Kararsızım	3	2,60 – 3,39
Katılmıyorum	2	1,80 – 2,59
Kesinlikle Katılmıyorum	1	1,00 – 1,79

Katılımcıların, bu ifadelere verdikleri cevaplara ilişkin olarak bulunan, aritmetik ortalama ($\bar{x}$) ve standart sapma (ss) değerleri ve bu değerlerin karşılığı olan katılım düzeyleri, Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Blok zincir Teknolojisinin Muhasebe Uygulamalarına Etkisine Yönelik Görüşlerin Düzeyleri

No	İfade	n	$\bar{x}$	ss	Katılım Düzeyi
25	Kripto paraların kullanımı gelecekte artarak devam edecektir.	139	4,32	0,934	Kesinlikle Katılıyorum
18	Kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi gerekmektedir.	139	4,23	1,059	Kesinlikle Katılıyorum
19	Kripto paralara finansal tablolarda uygun görülen grup hesaplarında yer verilmelidir.	139	4,06	1,092	Katılıyorum
4	Blok zincir teknolojisi muhasebe, finans sistemlerini etkileyecektir.	139	4,05	1,079	Katılıyorum
9	Blok zincir teknolojisi gelecek dönemlerde muhasebecilik mesleğini önemli ölçüde etkileyecektir.	139	4,05	1,092	Katılıyorum
24	Kripto paralar para birimi olarak değerlendirilmeli ve vergiye konu olmalıdır.	139	4,03	1,173	Katılıyorum
31	Kripto parayı satmak amaçlı üreten ve elde tutan işletmeler kripto para üretimi için katılan maliyetlerin muhasebe kaydını yapmalıdırlar.	139	4,02	1,073	Katılıyorum
10	Blok zincir teknolojisi mevcut sistemlere göre daha hızlı gelişip, yeni iş alanları ve modelleri sunacaktır.	139	4,01	1,053	Katılıyorum

13	Ülkemizde Blok zincir teknolojisi yeteri kadar olgunlaşmamıştır.	139	3,97	1,083	Katılıyorum
1	Blok zincir teknolojisinin uygulama alanları muhasebe mesleğini de etkileyecektir.	139	3,94	1,121	Katılıyorum
26	Blok zincir uygulamaları operasyonel ve finansal açıdan tasarruflar nedeniyle rekabet avantajı sağlayacaktır.	139	3,88	1,018	Katılıyorum
29	Blok zincir teknolojisinde, taraflar kendine ait özel bir veriyi başka tarafların görmesinden dolayı çekince yaşamaktadır.	139	3,87	1,062	Katılıyorum
7	Kripto para borsaları satın almalar ve yatırımların artması dolayısıyla muhasebeye konu olmalıdır.	139	3,86	1,189	Katılıyorum
5	Kripto paralar hakkında bilgi sahibiyim.	139	3,80	1,098	Katılıyorum
36	Blok zincir teknolojileri dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP)' sını ve dünya ticaret hacmini arttıracak etkiye sahiptir.	139	3,76	1,094	Katılıyorum
27	Blok zincir teknolojisi, birden fazla tema ve yeteneğe tek bir çözümde birleştirme olanağı vermektedir.	139	3,76	1,040	Katılıyorum
14	Blok zincir teknolojilerini geliştirecek uzmanlık alanı bulunmamaktadır.	139	3,76	1,160	Katılıyorum
23	Kripto para alım satım işlemleri riskli işlemlerdir.	139	3,76	1,147	Katılıyorum
38	Kripto paralar hazır değer olarak değerlendirilmelidir.	139	3,73	1,277	Katılıyorum
28	Blok zincir teknolojisinin muhasebe alanında uygulanması mevcut kabul görmüş iş süreçlerini sade, şeffaf ve verimli hale getirecektir.	139	3,72	1,070	Katılıyorum
15	Yeterli endüstri standartlarının olmaması blok zincir uygulamaları önünde engeldir.	139	3,69	1,055	Katılıyorum
12	Blok zincir teknolojilerinin uygulanabilirliğine dair yeterli algı bulunmamaktadır.	139	3,60	1,189	Katılıyorum

20	Kripto paralara ortak bir piyasa değeri veya gerçeğe uygun değer belirlenmesi oldukça güçtür.	139	3,59	1,273	Katılıyorum
22	MASAK'ın müşteri hesaplarından bitcoin satan aracı kuruluşlara bitcoin alımına yönelik para transferleri yapılmasını “şüpheli işlem” olarak kabul etmesi doğru bir uygulamadır.	139	3,58	1,116	Katılıyorum
30	Blok zincir teknolojisi maliyetlerinin, sağladığı faydalardan fazla olduğunu düşünüyorum.	139	3,55	1,229	Katılıyorum
16	Gizlilik ve güvenlik Blok zincir uygulamalarının önünde engeldir.	139	3,51	1,315	Katılıyorum
11	Blok zincir teknolojisinin uygulanabilirliğinin önünde yasal kısıtlamaların olduğunu düşünüyorum.	139	3,50	1,138	Katılıyorum
8	Blok zincir teknoloji uygulaması, muhasebe alanında avantajlar sağlar.	139	3,45	1,199	Katılıyorum
3	Blok zincir teknolojisinin ne olduğu ve işleyişi hakkında bilgi sahibiyim.	139	3,43	1,280	Katılıyorum
17	Blok zincir uygulanabilirliğinin önünde yüksek maliyetler bir engeldir.	139	3,41	1,197	Katılıyorum
37	Kripto paralar menkul kıymet olarak değerlendirilmelidir.	139	3,32	1,341	Kararsızım
35	Kripto paralar maddi olmayan duran varlık kabul edilirse satışından elde edilen kar 649 Diğer Olağan Gelir ve Karlar hesabında izlenmelidir.	139	3,29	1,384	Kararsızım
2	Blok zincir teknolojisi hakkındaki mevzuat düzenlemeleri konusunda bilgi sahibiyim.	139	3,23	1,315	Kararsızım
33	Kripto paraların satış maliyeti sonuç hesaplarında 623 Diğer Satışların Maliyeti hesabında izlenmelidir.	139	3,22	1,408	Kararsızım
32	İşletme kripto parayı satmak amacıyla elde tuttuğunda muhasebeleştirilmesinde IAS 2 Stoklar Standardı esas alınmalıdır.	139	3,19	1,249	Kararsızım
6	Kripto para işlemlerinin güvenli olduğunu düşünüyorum.	139	3,09	1,254	Kararsızım

34	Kripto paralar maddi olmayan duran varlık olarak IAS 38 standardında izlenmelidir.	139	3,05	1,380	Kararsızım
21	Kripto paralar ile ilgili kesin bir mevzuat olması gerekmemektedir.	139	2,40	1,365	Katılmıyorum
	Ortalama	139	3,65	1,174	Katılıyorum

Tablo 4 incelendiğinde; muhasebe meslek mensuplarının, Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadelerle ait genel katılım düzeyi “Katılıyorum” yönünde olmuştur. Meslek mensupları yönetilen ifadelerden 25. ve 18. ifadelerle “Kesinlikle Katılıyorum”; 37, 35, 2, 33, 32, 6 ve 34 ifadelerle ise “Kararsızım”; 21. ifadeye ise “Katılmıyorum” yönünde katılım gösterirken kalan 28 ifadeye ise “Katılıyorum” yönünde katılım göstermişlerdir.

4.3. Anlamlılık Analizleri

Bulgular bölümünün son aşamasında, meslek mensuplarının, cinsiyet, eğitim ve meslekî deneyim bilgileri de çözümlenmeye dâhil edilmiş ve bazı karşılaştırmalar yapılmıştır.

Meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre **iki**; eğitim seviyelerine göre **üç** ve mesleki deneyim **dört** grup söz konusudur.

“Gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur” hipotezi **P=0,05** anlamlılık düzeyinde, ikili gruplar için **“Mann Whitney U”** testi, ikiden fazla olan gruplar için ise **Kruskal-Wallis** testi yapılmıştır.

4.3.1. Cinsiyete Göre Anlamlılık Analizi

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadelerle katılım seviyelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek üzere Mann Whitney U Testi yapılmıştır. Test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyete Göre Anlamlılık Analiz Sonuçları

No	İfadeler	Cinsiyet	N	Mean Rank	Sum Of Ranks	Mann Whitney U	Z	p	
18	Kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi gerekmektedir.	Kadın	38	59,84	2274,0	1533,0	-	2,017	0,044
		Erkek	101	73,82	7456,0				
21	Kripto paralar ile ilgili kesin bir mevzuat olması gerekmektedir.	Kadın	38	82,18	3123,0	1456,0	-	2,265	0,024
		Erkek	101	65,42	6607,0				
34	Kripto paralar maddi olmayan duran varlık olarak IAS 38 standardında izlenmelidir.	Kadın	38	85,39	3245,0	1334,0	-	2,852	0,004
		Erkek	101	64,21	6485,0				

Tablo 5 incelendiğinde $p < 0.05$ düzeyinde üç ifade anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. “Kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi gerekmektedir” ifadesine erkek meslek mensupları kadın meslek mensuplarına göre daha olumlu bakmışlardır. “Kripto paralar ile ilgili kesin bir mevzuat olması gerekmektedir” ve “Kripto paralar maddi olmayan duran varlık olarak IAS 38 standardında izlenmelidir” ifadelerine ise kadın meslek mensupları erkek meslek mensuplarına göre daha olumlu yaklaşmışlardır.

4.3.2. Eğitim Seviyesine Göre Anlamlılık Analizi

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının eğitim seviyelerine göre Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadelere katılım seviyelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek üzere Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Eğitim Seviyesine Göre Anlamlılık Analizi Sonuçları

No	İfadeler	Chi-square	df	p
1	Blok zincir teknolojisinin uygulama alanları muhasebe mesleğini de etkileyecektir.	18,47	2	0,000
3	Blok zincir teknolojisinin ne olduğu ve işleyişi hakkında bilgi sahibiyim.	6,87	2	0,032
5	Kripto paralar hakkında bilgi sahibiyim.	9,16	2	0,010
7	Kripto para borsaları satın almalar ve yatırımların artması dolayısıyla muhasebeye konu olmalıdır.	6,12	2	0,047
8	Blok zincir teknoloji uygulaması, muhasebe alanında avantajlar sağlar.	9,10	2	0,011
9	Blok zincir teknolojisi gelecek dönemlerde muhasebecilik mesleğini önemli ölçüde etkileyecektir.	7,30	2	0,026
10	Blok zincir teknolojisi mevcut sistemlere göre daha hızlı gelişip, yeni iş alanları ve modelleri sunacaktır.	6,43	2	0,040
25	Kripto paraların kullanımı gelecekte artarak devam edecektir.	6,41	2	0,040
26	Blok zincir uygulamaları operasyonel ve finansal açıdan tasarruflar nedeniyle rekabet avantajı sağlayacaktır.	7,34	2	0,026
27	Blok zincir teknolojisi, birden fazla tema ve yeteneğe tek bir çözümde birleştirme olanağı vermektedir	6,57	2	0,038

31	Kripto parayı satmak amaçlı üreten ve elde tutan işletmeler kripto para üretimi için katlanılan maliyetlerin muhasebe kaydını yapmalıdırlar.	6,16	2	0,046
----	--	------	---	--------------

Tablo 6 incelendiğinde $p < 0.05$ düzeyinde on bir ifade de anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu ifadelere ilişkin anlamlı farklılığın eğitim seviyeleri açısından ikili karşılaştırmaları yapılarak incelendiğinde eğitim seviyesi arttıkça ifadelere katılım seviyesinin olumlu yönde arttığı tespit edilmiştir.

4.3.3. Mesleki Deneyime Göre Anlamlılık Analizi

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının mesleki deneyim sürelerine göre Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadeler katılım seviyelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek üzere Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Mesleki Deneyim Seviyelerine Göre Anlamlılık Analizi Sonuçları

No	İfadeler	Chi-square	df	p
14	Blok zincir teknolojilerini geliştirecek uzmanlık alanı bulunmamaktadır.	10,57	3	0,014
18	Kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi gerekmektedir.	15,15	3	0,002
19	Kripto paralara finansal tablolarda uygun görülen grup hesaplarında yer verilmelidir.	8,77	3	0,003
20	Kripto paralara ortak bir piyasa değeri veya gerçeğe uygun değer belirlenmesi oldukça güçtür.	8,70	3	0,033

Tablo 7 incelendiğinde Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamalarına yönelik ifadeler meslek mensuplarının mesleki deneyim süreleri açısından $p < 0.05$ düzeyinde dört ifade de anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde dijital gelişmeler bir takım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Muhasebe bilimi de bu yeniliklerden payını almıştır. Her ne kadar yeniliklerin muhasebeye yansımaya yönelik çalışmalar, dijital gelişimin baş döndürücü hızına yetişemeyerek güçlük yaşasa da her geçen gün sayısını artırarak ivme kazanmaktadır. Şüphesiz ki güncel gelişmeler içinde en çok adından söz ettiren konu kripto paralardır.

Günümüzde yaklaşık iki trilyon dolar piyasa değeri ile finansal sistemin önemli bir parçası haline gelen kripto paraların nasıl muhasebeleştirileceği önemli bir konu haline gelmektedir. Çünkü bu durum hem devletler hem de tüzel/özel kişiler tarafından önem taşımaktadır. Böylece kâr, stok ya da vergi değerlendirmeleri sağlıklı bir şekilde yapılabilecektir, bunların dışında ilgili paydaşların orta ve uzun dönem planlamaları mantık çerçevesine oturtulabilecektir. Son zamanlarda uluslararası düzenleyici otoriteler ve uzmanlar kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile ilgili farklı görüşler belirtmektedir. Ortaya atılan görüşler genellikle öneri niteliğindedir, bu görüşlerin öneri niteliğinde olmasının temel sebebi hem devletlerin hem de kişilerin kripto paralara mesafeli yaklaşması olarak görülebilir (Eren vd.,2020: 1363).

Öncelikle kripto paraların bir varlık sınıfı olarak muhasebe bilgi sistemi içinde nasıl kayıt altına alınabileceğini değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada literatürdeki belli başlı görüşler ele alınarak tartışılmıştır. Bunlar, kripto varlıkların, hazır değerler, menkul kıymetler, stoklar maddi olmayan duran varlıklar hesap grupları içerisinde hangisinde izlenmesi gerektiğini ortaya koyan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların her birinin çeşitli argümanları buna karşılık çeşitli zayıflıkları da bulunmaktadır. Bu amaçla Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Ardından muhasebe meslek mensuplarının kripto paralar hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için Sivas SMMM Odasına kayıtlı SMMM'ler üzerinde bir ampirik çalışma yapılmıştır. Elde edilen bulgular ve ileri sürülen görüş ve öneriler kripto paralar hakkındaki karmaşıklığın giderilmesinde ilgili otoriteler nezdinde farkındalık oluşturmaya da katkı sunacaktır.

Sonuç olarak, kripto paralar dünyada büyük bir değişime sebep olan yeni bir teknoloji olarak parayla ilgili bütün alanları etkilemiştir. Muhasebe alanında da kendini göstermekle beraber tüm dünyada ortak bir bakışın ve dolayısıyla uygulama birliğinin olmaması işlemlerin izlenmesinde problemler doğurmaktadır. Bu problemlerin aşılması için kripto paralar ile ilgili olarak etkilenen tüm hukuki alanlarda ulusal ve uluslararası ölçekte düzenleme yapılarak belirsizliğin ortadan kaldırılması acil bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.

Muhasebe alanını düzenleyen ulusal ve uluslararası kurumların da bu yönde somut çözümler sunması gerekmektedir. Ayrıca ülkemiz açısından resmi olarak çıkarılması planlanan kripto paranın güven konusunda yaşanan çekinceleri ortadan kaldırmak amacıyla TCMB kripto paraların ödeme aracı olarak kullanılmayacağıyla ilgili olarak 16 Nisan 2021 tarihli Resmi Gazete’de “Ödemelerde Kripto Paraların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik” yayınlamıştır. Ancak kripto paralar ile yapılan işlemlerde belirsizlik hala devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akiz, E. H. (2019). Kripto Paranın Vergilendirilmesi, Muhasebeleştirilmesi ve Denetimi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss.349-366.
- Ateş, K. (2017). Bitcoin İşlemlerinin Muhasebe Kayıtları, <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/koray/0254/>, Erişim Tarihi: 21.10.2020
- Brière, M., Oosterlinck, K., ve Szafarz, A. (2015). Virtual Currency, Tangible Return: Portfolio Diversification with Bitcoins, *Journal of Asset Management*, Vol:16, No:6, pp. 365–373.
- Eren, Binali Selman., Ereğ, Mustafa Salim., Akbaba, Ayşe Nur Buyruk (2020). Kripto Para Kavramı ve Muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2,ss.1340-1367.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-Para Bitcom, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi, Ankara.
- Dai, W.(1998). B-Money -A Scheme for a Group of Untraceable Digital Pseudonyms to Pay Each Other With Money and to Enforce Contracts Amongst Themselves Without Outside Help”, <http://www.weidai.com/bmoney.txt>, Erişim Tarihi: 24.10.2020
- Dizkırıncı, A.S. ve Gökğöz, A. (2018). Kripto Para Birimleri ve Türkiye’de Bitcoin Muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Cilt:4, Sayı: 2, ss.92-105.
- Doğan, Z., Buyrukoğlu, S. ve Kutbay, H. (2018). Türkiye’de Bitcoin İşlemlerinin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesine İlişkin Örnekler, *Vergi Sorunları Dergisi*. Cilt: 361, ss. 23-33.
- Günay, H.F. ve Kargı, V. (2018). Kripto Paranın Vergilendirilmesi Fikrinin Mali Yönden Değerlendirilmesi, *Journal of Life Economics İstanbul*, Vol. 5, Iss. 3, ss.61-76.

- Karaçalı, C. (2019).Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi: Bir Uygulama, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın.
- Kaya, M. (2018, 07 26). Holochain (HOT) Nedir?. www.kriptokoin.com: <https://kriptokoin.com/holochain-hot-nedir/>, Erişim Tarihi: 15.10.2020
- Kızıl, E. (2019). Türkiye’de Kripto Paranın Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi, Mali Çözüm Dergisi, Cilt:29, Sayı:155, ss.179-196.
- Leon, D.C., Stalick, A. Q., Jillepalli, A. A., Haney, Michael A.S. and Frederick T. (2017) Blockchain: properties and misconceptions, Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship, Vol. 11, Issue: 3, pp.286-300.
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği I (1992), T.C. Resmi Gazete, Mükerrer 21447, 26 Aralık 1992.
- Ödemelerde Kripto Paraların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik (2021), T.C. Resmi Gazete, Sayı: 31456, Tarih: 16 Nisan 2021.
- Özbaş, M.Y. (2019). Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğin Para Birimi Olabilir Mi? İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. Cilt:1, ss.85-104.
- Parasız, İ. (2007). Finansal Kurumlar ve Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Rainborn, C. and Sivitanides, M. (2015)Accounting Issues Related to Bitcoins. The Journal of Corporate Accounting Finance, Cilt:1, Sayı:1, pp.25-34.
- Salant, P. and Dillman, D. A. (1994). How to conduct your own survey, New York: John. Wiley and Sons.
- Serçemeli, M. (2018). Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Sayı:639, ss.33-66.
- Sevilengül, O. (2000). Genel Muhasebe (9 b.), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sönmez, A. (2014). Sanal Para Bitcoin, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, Cilt:4, Sayı:3, ss.1-14.
- Şahin, O. N. (2018). TMS & TFRS Işığında Muhasebe, Vergi Ve Denetim Açısından Bitcoin ve Diğer Kripto Para Birimleri, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:20, Sayı:4, ss.898-923.
- Tekin, H. (1987). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, Mesa Yayınları, Ankara.

- Tüfek, B. (2017). Elektronik Ödeme Araçları ve Geleceğin Yaklaşımı, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yalçın, S. (2019). Kripto Değişim Araçlarının Muhasebeleştirilmesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Cilt: 81, ss.101-120.
- Yalçın, K. (2012). Uluslararası Finansman, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yumuşaker, M. C. (2019). Kripto Para ve Tipleri, Bitcoin Olgusu ve Muhasebesi, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt:12, Sayı:9, ss.1009-1029.
- Yüksel, F. (2020). Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı:2,ss. 429-451.
- KGK. (2011). TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar. www.kgk.gov.tr: E.T. : 24.10.2020
- KGK. (2014). TMS 32 Finansal Araçlar. www.kgk.gov.tr, E.T.: 24.10.2020.
- KGK. (2018). TMS 7 Nakit Akış Tablosu. www.kgk.gov.tr: 24.10.2020
- KGK. (2012). TMS 2 Stoklar. www.kgk.gov.tr: Erişim Tarihi: 03.10.2020
- KGK. (2014). TMS 16 Maddi Duran Varlıklar. www.kgk.gov.tr: 24.10.2020
- <https://kriptokoin.com/coin> Erişim Tarihi: 03.10.2020
- <https://blockchain.info/tr/charts/n-transactions?timespan=all> E.T.: 17.10.2020
- <https://www.coinkolik.com/tether-usdt-nedir/> E.T: 03.10.2020
- www.teknoyo.com/yunanistan-kriz-bitcoin/ Erişim Tarihi: 05.10.2020
- www.kriptokoin.com/unlu-akademisyenden-bitcoin-yorumu/ E.T: 27/10/2020
- www.aljazeera.com E.T: 03.10.2020
- www.teknoyo.com E.T: 03.10.2020
- www2.deloitte.com E.T: 03.10.2020

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER ve ORGANİZE SUÇLAR -BÖLGESEL DEĞERLENDİRME -¹⁵

Uzman Fikri Serhad ÇOKAKLI¹⁶
Doç.Dr.Cemile ÇETİN¹⁷

---

¹⁵ Fikri Serhad Çokaklı'nın DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezinin sınırlı bir bölümüdür.

¹⁶ 2.Sınıf Emniyet Müdürü, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, fscokakli@gmail.com ORCID 0000-0001-5983-4921

¹⁷ Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İzmir, Türkiye, cemile.gurcay@deu.edu.tr ORCID 0000-0002-6659-4855

GİRİŞ

Sanayi devrimi ve iktisadın bir bilim olarak ayrılması ile başlayan süreçten sonra kitle üretimi ve genişleyen pazar imkânları ülke ve sanayilere birçok yeni ufuklar açmıştır. Bu yenilikler sadece büyüme gelişme olarak değil bazı durumlarda daralma ve kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüze gelene kadar hem küresel anlamda hem de bölgesel anlamda birçok kriz çıkmış ve krizler sadece ülkelerin veya bölgelerin ekonomik yapılarını etkilemekle kalmayıp sosyal hayatta da çok derin izler bırakmışlardır.

Krizler ülkelerin sadece sayısal göstergelerini etkilememekte bozulan ekonomi beraberinde bozulan sosyal yapı ve toplumu da getirebilmektedir. Nitekim yaşanan ekonomik durgunluklar kişilerin özel ve iş hayatlarını derinden etkileyebilmekte, durgunlukların kriz haline dönüşmesi ile de bozulmalar en üst seviyeye ulaşabilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan sosyal yapı bozulması, aynı zamanda suçun zeminini oluşturabilmektedir. Nitekim, kriz ve suç kavramları ilişkisinde neden – sonuç bağlamında ayrılamaz yapı bulunmaktadır. Özellikle toplumsal nitelikteki suç kavramının işleniş şekilleri 20. yy da incelenmeye başlanmış, farklı disiplinler kapsamında suç, suç işleme mekanizmaları ve suçluluk kavramları güncel değerlendirmelere konu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Kriz dönemlerinde özellikle sosyal yapı bozulmaları nedeni ile kurumların etkin işleyememesi, bürokratik işlemlerin uzunluğu ve benzeri sebepler organize suç örgütleri için öncelikli fırsat ortamlarını daha rahat oluşturmaktadır. En genel tanımı ile organize suç örgütleri

güç veya maddi çıkar elde etmek amacı ile bir organizasyonel yapıda bir araya gelmiş toplulukları ifade etmektedir. Özellikle kriz içerik olarak tehdit olmanın yanı sıra fırsatları da ifade eden bir kavram olma niteliği ile organize suç örgütleri için fırsatlar sunmaktadır.

Çalışmada veri temin etme ve sayısal bir analiz yapma kısıtları ile karşılaşmış olmasına rağmen, ilerleyen yıllarda, özellikle il bazında verilerin artması ile birlikte daha teknik olarak incelenebilir bir yapıya gelmesi beklenmektedir. Ülkemizde özellikle organize suç ve ekonomik kriz ilişkisini ortaya koyan fazla çalışmanın olmaması çalışmanın özgünlüğü olarak ortaya çıkmaktadır.

1.KRİZ ve EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

Günlük dilde birçok olay ve durum için kullanılmakta olan kriz olgusu, Yunanca kökene sahiptir ve sosyal bilimlerde buhran ve ekonomik dalgalanmaların şiddetli olduğu dönemler için kullanılmaktadır. Her ekonomik olaya kriz gözü ile bakılmamalıdır. Kriz ekonomik konjonktürdeki yükselme aşamasını izleyen hızlı daralmalar şeklinde de ifade edilebilir. Ekonominin büyüme sürecinde artan talep ve bu talebe cevap verecek üretim kapasitesinin artırılması üretimde artış ve büyümeyi hızlandıracaktır. Fakat sermaye büyümesi ve üretim artışı karşısında yeterli talep artışı gelmez ise yatırımların karlılığı düşecek ve firmalar krize girecektir. Makro anlamda ise ülke ekonomisi kriz dönemine girecektir.(Rosier, 1991: 20).

Bir olayın ekonomik kriz olarak adlandırılabilmesi bazı özellikler taşıması gerekmektedir (Turgut, 2006: 2-3). Ekonomik krizin temel unsurları;

- Önceden tahmin edilemeyen makro düzeyde tüm ekonomiyi, mikro düzeyde ise firma ve kişileri ciddi olarak etkileyen sonuçların ortaya çıkması,
- Firma ve kişiler için tehdit oluştururken aynı zamanda girişimciler için fırsatlar sunması,
- Süresinin ülkeden ülkeye ve firmalara göre farklılık gösterebilmesi,
- En tehlikeli özelliklerinden birisi olarak bulaşıcı olması gerekmektedir.

Krizlerin çıktığı ülkelerden diğer ülkelere dağılma özelliği bulunmaktadır (Aktan ve Şen, 2001: 1225).

Ekonomik krizler daha çok gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomilerde görülmektedir. Ülkelerdeki aşırı iyimser ekonomik beklentiler, üretim yatırım ve istihdam seviyelerini hızla arttırmaktadır. Bu gelişmelere parasal büyüme ile destek de gelmesi ülkede fiyatları hızla arttırmaktadır. Aşırı stok ve eksik talep ise ekonomide krize sebep olmaktadır (Ergenç, 2009, s.10). Diğer yandan küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişme krizlerin ülkeler arasında hızla yayılmasına sebep olmaktadır.

2. SUÇ ve ORGANİZE SUÇ KAVRAMI

Suç kavramının insanlığın var oluşundan beri olduğu değerlendirilmektedir. Âdem ve Havva'nın yeryüzüne gönderilmeleri sonrasında büyük evlat Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdüğü ve ilk cinayetin bu şekilde işlendiği İslami, Musevi ve Hıristiyan kaynaklarında bahsedilmektedir (Dönmezer, 2002). Yeryüzünde yaratılan ilk insanlar olarak geçen Âdem, Havva, Kabil ve Habil'in birlikte yaşama sürecinde sebebi ne olursa olsun bir suç işlendiği varsayılmaktadır.

Suç, sosyal bir olgu olarak birlikte yaşama konusunda irade belirten en az iki kişinin bulunduğu yerde birisinin yaptığı bir davranışın diğerinin kabulünü görmemesidir. Suçun dinamik bir yapı ile zamana ve mekâna göre değişiklik gösterdiği, şu anda suç olarak değerlendirilen bir davranışın sonrasında doğal ve gerekli bir davranış olarak kabul edilebildiği de görülebilmektedir (Bal, 2003: 183).

Toplumda kabul edilen kurallar bütününden aykırı olarak davranışta bulunma sapma olarak değerlendirilirken, birlikte yaşam için kanun koyucular tarafından belirlenen yasalara aykırı davranışta bulunan kişi veya kişilere cezai müeyyidenin uygulandığı davranış ise suç olarak tanımlanmaktadır (Kızılçelik ve Erjem, 2001: 402). Bir diğer tanımında bir davranışın suç olarak kabul edilmesi için, kanunların suç olarak kabul etmesi, işlendiği takdirde cezai yaptırım uygulanmasının yanı sıra davranışların genel çerçevesi çizilirken kanunlarca suç sayılması şartını vurgulanmaktadır (Anayurt, 2001: 33). Alacakaptan (1975:10) ise suçu, karar verebilme yeteneğine haiz bir birey

tarafından kusurlu irade göstererek ya da ihmali sonucu yasalarda yazılı olan çerçeve içerisinde, kanuna aykırı ve yapıldığında cezai uygulama gerektiren davranışlar şeklinde tanımlamaktadır. Balcıoğlu (2001: 49-50) tarafından ise, yazılı kurallar bütününde toplumsal yaşamı düzenleyen yasalara aykırı olan, genel yaşam ve düzeni bozan, kabul edilemeyen davranışlar suç olarak tanımlanmaktadır.

Suç kavramının ortaya çıkışında birçok etkenden söz etmek mümkündür. Bunlar, siyasi, sosyo-ekonomik ve hukuki olabilmektedir. Özellikle suçların bir organizasyona dayalı ya da toplu şekilde işlenmesi suçun niteliğini ve kapsamını değiştirmektedir. Nitekim, suça kaynağında müdahale edilerek daha az toplumsal maliyetlerle karşılaşmak devletlerin zaman içerisindeki çabalarına neden olmuştur ve suçu oluşturan etkenler, sürekli olarak güncelliğini korumaktadır. Dolayısıyla toplumların suça maruz kalmamaları her daim öncelikli hedef olmaktadır. Suç kavramının sosyolojik sonuçları itibarıyla kriminoloji disiplinin içerisinde neden ve sonuçları açısından tartışılmaktadır (Dönmezer, 1994: 40-60).

Sosyal bilimciler için sosyal bir olgu, ekonomistler için ise devam eden ekonomik düzen içerisinde hareket eden legal veya illegal bir girişim, hukuksal manada ise hiyerarşik yapıda devlet benzeri bir oluşum olarak algılanmakta olan organize suç (Parlak ve Argun, 2010: 17-55) kavram olarak “yıldırma, korkutma, sindirme gücüne haiz, çoğunlukla tehdit, cebir ve şiddet uygulayabilen, bünyesinde açık veya gizli işbölümü bulunan, hiyerarşik yapıya sahip, suç işlemeyi süreklilik haline getirmiş, farklı suç alanlarında faaliyet gösterebilen

ve haksız çıkar sağlamayı amaçlayan suç örgütlerinin eylemlerini ifade etmektedir. Organize suçlar, yapısı ve deşifreyon yöntemleri nedeniyle diğer suç türlerinden farklılık arz etmektedir. Nitekim organize suçlarla mücadele, menfaat ilişkilerinin en üst seviyede yaşandığı, daha acımasız ve daha karmaşık yapıya sahiptir (KOM, 2002: 50).

Finckenauer (2005: 81) organize suçu yasadışı eylemleri gerçekleştirirken şiddeti kolaylaştırıcı unsur olarak kullanıp, bu konuda şöhret sahibi olmayı, haksız menfaat ve kazanç sağlayacak pazarlar üzerinde tekelleşmeyi öngören bir yapılanma olarak tanımlamaktadır. Dünyada ciddi bir tehdit olarak algılanan ve lokal olmaktan çıkıp sınır aşan bir hal alan organize suç örgütlerine karşı etkin mücadele edebilmek için uluslararası anlamda Birleşmiş Milletler Uluslararası Suç Önleme Merkezi (UNCICP) organize suç kavramını; üzerinde anlaşma sağlanan genel özelliklerin belirtildiği tanımlarında “doğrudan yada dolaylı olarak, bir mali yada maddi fayda sağlamak üzere, belirli bir dönemde oluşturulan uyum içinde bir yada birden fazla suç yada saldırı gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan üç yada daha fazla kişiden oluşan grup” şeklinde ifade etmektedir (Parlak ve Argun, 2010: 27). Organize suç örgütleri hakkında yaptığı araştırmalarla adından söz ettiren Howard Abadinsky (1997: 6), “örgütlenmesinde ideolojik bir amacı olmayan, en az üç kişinin emir komuta zinciri ve belirli bir grup hiyerarşisi içerisinde, legal ve illegal yöntemleri kullanarak haksız kazanç ve güç elde etmeyi amaç edinen insanların işlemiş olduğu suç” organize suçtur demektedir.

Terör örgütleri de organize suç örgütleri içinde gösterilmiş olsa da aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar ((Tavas, 2000: 16; Ersoy, 2004: 331; Schmid, 2004: 86-89; Gökçegöz, 2003: 114-115; Atar, 2004: 235);

- Organize suç örgütleri haksız kazanç ve menfaat asıl amaçtır. Terör örgütlerinde ise ideolojik bir amaç bulunmakta olup, cebir ve şiddeti ideolojik, politik ve dini amaçlara ulaşmak için kullanılır.
- Suç işleme motivasyonu terör örgütlerinde ideolojik iken, organize suç örgütlerinde ise ekonomik olup maksimum kazanç amaçlanmaktadır.
- Organize suç örgütlerinin mevcut yasal yönetime karşı olmazken, terör örgütleri ise varlık sebebini yönetimlere karşı yasallık kazanma olarak göstermektedir.
- Organize suç örgütleri halk içinde destek beklemezken terör örgütleri yaptıkları eylemler ile sempatican kazanmayı düşünmektedir.
- Organize suç örgütleri eylemlerinde gizlilik içinde yaparken, terör örgütleri yaptıkları eylemlere sahiplenir ve propaganda aracı olarak kullanırlar.
- Organize suç örgütleri kendi menfaatlerini kollayacak siyasi, ekonomik ve baskı gruplarına ihtiyaç duyarlar. Terör örgütleri ise bunlara ihtiyaç duymaz.

- Organize suç örgütleri basın ve medya kuruluşlarından kaçınırken, terör örgütleri ise basın ve medya kuruluşlarının dikkatini çekmek için özel çaba gösterirler.

Organize suç örgütlerinin mağdurları ile yapılan eylemler arasında bağlantı varken, terör örgütlerinin eylemlerinden etkilenen mağdurlar arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

3. EKONOMİK KRİZ ve ORGANİZE SUÇ İLİŞKİSİ

Ekonomik yapı ile suç arasındaki ilişki temel iki yaklaşımla incelenebilmektedir. Birincisi motivasyonel teori ikincisi ise fırsat teorisidir. Motivasyonel teori suç ve ekonomik yapı arasında doğrusal bir ilişkinin varlığını ifade eder. Ekonomi iyiye giderken suç oranının düşeceğini aksi halde ise yükseleceğini ifade etmektedir. Kişiler ihtiyaçlarını karşılayacak geliri yasal yoldan elde edemedikleri takdirde suça talepleri artmaktadır. Kriz dönemleri kişileri ihtiyaçlarını ya da isteklerini yasal yollardan elde edecekleri gelirleri ile karşılayamazlarsa suça yöneleceği ve suç oranlarının artacağını söylemektedir. Yani kişiler yaşam koşullarını sabit tutmak ya da iyileştirmek için kriz dönemlerinde suç işlemektedir. Fırsat teorisi ise ekonominin yükseliş dönemlerinde gelir düzeyi artışları ve suç arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Ekonomi iyiye gittiğinde ve gelir seviyeleri arttığında suça meyilli kişilerin fırsatlarını arttırdığını söylemektedir. Motivasyonel teoride kriz dönemleri gelir seviyeleri düşüşün ya da arttırmaya çalışanların suç oranlarını arttırdığını söylerken fırsat teorisi ise gelir seviyesinin yüksek olduğu daha fazla malın piyasada dolanması suça meyilli kişilerin daha rahat suç

işleyebilecek olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Kızmaz, 2006: 79).

Çalışmada izlenen yöntem, fırsat teorisinden ziyade motivasyonel teoriden hareketle suç ve ekonomik yapı arasındaki ilişki açıklanma odaklıdır. İşsizliğin suça teşvik ettiği ile ilgili birtakım görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birinde, işsizlik olgusunun bireyler üzerindeki etkisinin toplumun değer ve görüşlerine olan bağlılığı azalttığı ifade edilmektedir. Bağlılığı azalan ya da biten işsiz birey toplum örf ve adetlerine uymayan birçok davranış kalıbını normal hatta zorunlu görebilmektedir. Diğer bir görüş ise işsiz kalan birey kendini dışlanmış ya da yalnız hissetmesi onu suça itmektir. Kişi suç işleyerek kendi varlığını ifade etmek eylemlerinde bulunmaktadır (Kızmaz, 2003: 282).

İnsanı suça iten faktörler sosyal bilimlerin birçok alanında incelenmiş ve incelenmeye devam eden bir özellik taşımaktadır. Bu olgu özellikle hukuk, kriminoloji, sosyoloji, tıp ve ekonomi bilim dalları tarafından incelenmektedir. Her bilim dalının suça yaklaşımı farklı olmaktadır. Ekonomi bakış açısıyla suç, daha çok arz ve talep kanunları çerçevesinde fayda-maliyet analizine dayalı olarak incelenmektedir. Suç işleyenler, bu faaliyetten dolayı bir fayda ve alternatif maliyeti göz önüne alarak, fayda maksimizasyonu amacı gütmektedir. Ekonomik olarak suçla mücadele edebilmek için suçun faydasını düşürmek diğer bir ifade ile cezasını (maliyetini) arttırmak gerekmektedir. Bu yaklaşım suça neo klasik iktisadi görüş tarafından

bakıldığında suçun ekonomik analizi şeklinde olduğu görülmektedir (Akdeniz ve Öcal, 2011: 137).

Türkiye her ne kadar genç bir ülke olsa da küresel rekabet ve gelişim sürecinde mali ve ekonomik yapısındaki sorunlara bağlı olarak sık sık krizler ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin karşılaştığı krizler bazen de küresel krizlilerin bulaşması ile ülke ekonomisini etkilemiştir. Krizler ile mücadele ise kriz sonrası yapılan ekonomi politikalarından oluşmaktadır. Gerek politikaların etkisizliği gerekse ülke ekonomisinin yeterince güçlü olmaması sonucu kriz özellikle orta ve alt gelir grubunu ciddi şekilde etkilemektedir. İşsizlik oranları artmakta, ödemeler gecikmekte ya da yapılamamakta, senetler ve çekler ödenememekte, dolandırıcılık ile yasa dışı işler hızla artmaktadır (Akdeniz ve Öcal, 2011: 135-136).

3.1.Ekonomik Krize Dayalı Suçun Toplumsal Neden ve Sonuçları

Dünya ülkelerinin ekonomik kriz göstergelerine baktığımızda ekonomik krizlerin çok geniş bir alana yayıldığını reel ve finans sektörleri yanı sıra toplumun sosyolojik yapılarında olumsuz sonuçlarını görmemiz mümkündür (Murat ve Şenses: 2004). Ekonomik krizin sonuçlarından birisi olarak değerlendirilen **göç** olgusu toplumun sahip olduğu temelleri derinden etkilemektedir. Bireylerde ve gruplarda davranış değişikliğine neden olurken sosyal bir problemin başlangıcı olan göç domino etkisi yaparak diğer problemlerin de doğmasına neden olmaktadır.

Göç genelde daha küçük yerleşim yerlerinden daha büyük kentlere veya metropole doğru yaşanan bir toplumsal olgudur. Göç, çarpık kentleşme, gecekonduların oluşması, işsizlik oranlarının artışı, yoksulluğun artışı ve eğitimde problemlerin oluşmasına sebep olmaktadır. Suç oranlarının artışında özellikle göçün etkileri göz ardı edilememektedir. Suç üzerine iki farklı etkisinin olduğu değerlendirilen göç, ilk olarak göç eden bireylerin ortam ve sosyalleşme konusunda yaşadıkları sorunlar nedeniyle suça meyilli davranışlar göstermesine neden olurken ikinci olarak da göç edilen yerde yerleşik olan bireylerinde yaşanan ortam ve çevre değişiklikleri ile suç işleme yönünde davranış göstermelerine neden olduğu değerlendirilmektedir. Göçün hem göç eden kişi hem de göç edilen yerdeki kişiler üzerinde suç işleme yönünde etkili olduğu düşünülmektedir. Göçün sonuçları olarak değerlendirilen kentleşme ya da çarpık kentleşme, işsizlik, yoksulluk, gelir eşitsizliği ve gecekondulaşma sosyo-ekonomik olarak düşük bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlikle bir tarafta sosyo-ekonomik şartları iyi seviyede olanlar diğer tarafta ise beklenen ihtiyaçları karşılanamayan düşük seviyedeki sosyo-ekonomik yapıya sahip olanlar iki kesim olarak ortaya çıkmaktadır. Oluşan sosyo-ekonomik sınıflar her iki grubu karşı karşıya getirebilmektedir. Oluşan gerilim ise şiddet ve suç davranışları için olumsuz bir sosyal bir olgu oluşturmaktadır (Delice ve Yaşar, 2014: 82).

Krizlerin etkili olduğu ülkelerde; krizin etki alanının genişliğine bağlı olarak suç oranlarının artışıyla beraber aile içi şiddet, boşanma

olayları, intihar gibi toplumsal problemler ortaya çıkmakta ya da artmaktadır. Ekonomik krizlerle ilgili göz önünde bulundurulması gereken bir diğer hususta krizin başlangıç ve bitiş anının karıştırılmaması gerekliliğidir. Nitekim ekonomik kriz başlangıçta reel ve finans sektörleri üzerinde etkili olurken ilerleyen zamanlarda toplumsal yapıya etki ederek kriz zamanının uzamasına yol açabilmektedir. Bu sorunun giderilmesi adına uygulanacak politikaların kriz sonrasında hakimiyet sağlayacak şekilde oluşturulması ve sosyo-ekonomik problemlerin de kriz alanı içine dahil edilmesi gerekmektedir (Kanberoğlu ve Karar, 2013: 36).

Şehirler özellikle nüfusu hızla artan ya da kozmopolit hale gelmiş kentler suç ve suçun yoğun olduğu yerler halini almıştır. Günümüzde şehirler özellikle suçların en yaygın halde işlendiği merkezler durumunu almıştır (Fırat, 2008: 204). Şehirlere göç edenlerin temel beklentileri iyi bir kazanç ve yaşam standartlarının yükselmesidir. Kendi sosyal çevrelerinden ayrıлып büyük şehirlere gelen bu kesim, sosyal baskı ve manevi desteği geldikleri yerlerde bırakmış olup şehirde istedikleri gibi gelir elde edemeyip başarısız olduklarını düşünenler, gelir elde edebilmek için kanun dışı yollara kolaylıkla başvurabilmektedir (Keleş, 2002: 36).

3.2.Ekonomik Krize Dayalı Suçun Bireysel Nedenleri ve Sonuçları

Ekonomik kriz dönemlerinde krizin olumsuz sonuçları bireyler üzerinde etkili bir şekilde görülmektedir. Firmalar kriz dönemlerinde krizin olumsuz sonuçları ile mücadele etmek amacıyla pazarlama

tekniklerinde, yatırım araçlarında ve fiyat ile ücret gibi beklenti ve düşüncelerinde değişikliğe gidebilmektedirler. Bu gibi değişiklikler bireylerinde üzerinde olumsuz etki bırakabilmektedir (Dursun ve Nakıp, 1997: 1). Geçmişten günümüze bu gibi sosyo-ekonomik problemlerle insanlar suça daha kolay yönlenmişlerdir. Bu durum politika kurucuları tarafından çözülmesi gereken önemli bir konu haline gelmiştir (Güvel, 2004).

Ekonomik kriz dönemlerinde bireylerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, hukuk sisteminin belirlediği kurallar bütününe yönelik negatif davranışlar göstermekte tahrik unsuru olabilmekle birlikte beraber yaşamının getirdiği değer ve normlara olan bağlılıklarını zedeleyebilmektedir. Bu gelişmeler ışığında bireylerin norm ve değerlere olan uyma kültürünü zayıflatmakta, toplumun birey üzerinde hissettirdiği denetim mekanizmasının etkisini azaltmaktadır. Bireysel nedenler arasında temel olarak işsizlik, yoksullaşma ve yoksulluk ile gelir eşitsizliği ve stres baskın rollerdedir.

3.2.1.İşsizlik

Ekonomik kriz dönemlerinde oluşan durgunluk nedeni ile ülke ve bölge çapında işsizlik artmaktadır. İşsizlik ve suç ilişkisi ile ilgili ilk çalışmalar Becker (1968) ve Ehrlich (1973) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda ulaşılan genel sonuç, emek piyasaları ile suç arasında ilişkinin varlığıdır. Emek piyasasında çalışma şartlarının oluşmaması işsizleri yaratmakta ve çalışmanın alternatifi olarak da suça yönlendirmektedir. Kişiler çalışarak gelir elde edemedikleri durumda çalışmanın marjinal faydası düşmekte ve diğer faaliyetleri için daha

fazla vakit kalmaktadır. Birey çalışarak elde edebileceği gelir ve yasadışı yollarla elde edebileceği gelir seviyelerini fayda maliyet analizi çerçevesinde değerlendirmekte ve karar vermektedir. Kişi karar verirken yakalanma ve cezalandırılma ihtimallerini de hesaba dâhil etmektedir (Pazarlıoğlu ve Turgutlu, 2007: 63). İşten çıkarılma durumu da karşımıza çıkmakta bununla beraber yeni istihdam alanları daraldığından tekrar iş bulma süreci de artabilmektedir (Yaprak, 2009: 44).

İşsizlik yoksulluğu, yoksulluk ise gelir adaletsizliğini, gelir adaletsizliği ise suça yatkın kişileri meydana getirmektedir. Yapılan ampirik uygulamalarda yoksul kesimin ya da gelir düzeyi düşük kesimin suç oranının yüksek oluşu veya suça daha yatkın olduğunu göstermektedir. Krasnovsky and Lane (1998) ise çalışmalarında depresyon veya sosyal çevreye uyum sağlayamayan kesimin de suça itildiğini ifade etmişlerdir. 1970-2010 yılları arasında Avrupa Birliğine üye ülkeler, İskandinavya'dan Norveç ve Amerika kıtasından ABD ve Kanada'dan elde edilen veriler değerlendirilerek, suç ve işgücü piyasasındaki olanaklar arasındaki ilişkiye bağlı yapılan analiz çalışmaları sonrasında işsizlik verilerinin suç verilerine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Küresel Kriz olarak kabul edilen 2008 Krizi ve sonrasında takip eden dört yıl içerisinde işsizlik oranındaki artışın suç oranında artışa neden olduğu görülmüştür (Kesbiç ve Dünar, 2017: 327-348).

Türkiye' de ise 1990-2010 yılları arasındaki veriler ışığında suç ile işsizlik ve suç ile kişi başı gelir arasında nasıl bir bağlantı olduğunu

tespit etmek için yapılan çalışmalarda işsizlik ile suç ve gelir ile suç arasında ilişkinin var olduğu, bu iki ekonomik değerde meydana gelen artışın suç oranındaki artışa neden olduğu görülmüştür (Kesbiç ve Dünar, 2017: 340-342). Türkiye tarihinin en ağır krizlerinden birisi de 1999 yılları sonunda çıkan ve 2000 yılında zirve yapan krizdir. Kriz dönemi ülke ekonomisi ciddi anlamda daralmıştır. Birçok iş yeri kapanmış, ödenemeyen çek ve senet miktarları hızla artmıştır. Krizde ciddi bir artışta işsizlikte yaşanmıştır.

Tablo 1. Kriz Dönemi İstihdam Durumu

Yıllar	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı
2017	51,5	10,9
2016	50,4	10,9
2015	50,2	10,3
2014	49,5	9,9
2013	45,9	9,7
2012	45,4	9,2
2011	45	9,8
2010	43	11,9
2009	41,2	14
2008	41,7	11
2007	41,5	10,3
2006	41,5	10,2
2005	41,5	10,6
2004	41,3	10,8
2003	43,1	10,5
2002	44,4	10,3
2001	45,6	8,4
2000	46,7	6,5
1999	48,7	7,7
1998	49,2	6,9

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri

(<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr> 19.12.2019)

Türkiye ekonomisinin 1998-2017 yıllarına ait istihdam ve işsizlik rakamlarına göre 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerini 1999 yılında göstermeye başlaması ile birlikte istihdam azalmaya başlamış ve bu işsizlik artışı 2002 yılına kadar devam etmiştir. 2008 küresel finansal krizi ise ülkemizde etkisi 2009 yılında çok net göstermiş ve işsizlik rakamları %14 düzeyine çıkmıştır. İşsizlik oranlarındaki artış dışında kriz dönemi iş bulma ümidi olmadığı için işgücü piyasasından çıkmalarda bu dönemlerde artmaktadır. Histeri etkisi Türkiye’de kendisini hissettirmektedir. 2010 yılından sonra azalan işsizlik oranları son yıllarda yine 2 haneli rakamlara çıkmakta ve bu olumsuz tablo kendini sürdürmektedir.

3.2.2.Yoksullaşma ve Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği

Yoksulluk insanların maddi kayıpları nedeniyle ihtiyaç kabul ettiği kaynaklara erişememe ve normal yaşam düzeyini devam ettirecek maddi gelirden yoksun olma durumudur (Aktan ve Vural, 2002: 1-2). Koyuncu ve Şenses (2004: 1-44)’e göre ekonomik krizler gerçekleştiği andan itibaren üretim ve yatırımlarda azalma meydana getireceğinden buna bağlı olarak ihracatta gerçekleşen daralma durumu, uluslararası finans piyasalarında oluşacak tedirginlik krizin etkilerini daha da artırarak hükümetin gerçekleştirdiği kamu harcamalarını giderek azalmasıyla beraber bu parametreler yoksullaşmaya ve gelir dağılımındaki adaletsizliğe doğru kayacağını öngörmüştür.

Yoksulluk ve suç ilişkisi, ekonomi ve suç biliminde birçok çalışmaya konu olmaktadır. Ülkelerdeki yoksulluk sorunları, gelir dağılımı ve

ülkenin siyasal yönetimi ile yakından ilgilidir. Yoksulluk temel nedeni gelir yetersizliği olarak kendini gösterse de daha sonra siyasal ve sosyal sorunlar olarak gelişmektedir. Yoksulların mülk sahiplerinin mallarına zarar vermeleri mülkiyet haklarına saldırı olduğundan dolayı suç teşkil etmektedir (Şenkal, 2012).

3.2.3.Stres

Stres araştırmalarının öncüsü olan Hans Selye 1936 yılında “kişinin maruz kaldığı ve direnç göstererek mevcut durumunu korumaya çalıştığı kuvvet, basıç veya gerilim” olarak tanımlamıştır (Dar vd., 2011: 2). Cohen ve Single (2001) stres belirtilerini beş kategoride toplamıştır (Ongori ve Agolla, 2008: 126).

Duygusal belirtiler: Kaygı, sinirlilik, endişeler, depresyon, öfke, sinirlilik, suçluluk, huysuzluk ve yaşamdan zevk alma, yalnızlık, mizah kaybı, güven eksikliği, izolasyon ve iş tatminsizliği.

Fiziksel belirtiler: Huzursuzluk, gerginlik, gerginlik, yüksek tansiyon, sırt ve boyun kaslarında gerginlik, enerji eksikliği, ağız kuruluğu, baş ağrısı, uykusuzluk, baş dönmesi, iştahsızlık veya artış ve ve kulak çınlaması

Davranışsal belirtiler: Sabırsızlık, dürtüsellik, hiperaktivite, öfke, saldırganlık, alkol kötüye kullanımı, uyuşturucu kullanımı, zor durumlardan kaçınma, cinsel dürtü kaybı ve aşırı çalışma.

Zihinsel belirtiler: Sık sık hafıza kaybı, sürekli olumsuz düşünme, kendini çok eleştirme, karar verememe, işleri halletmede zorluk, çarpık fikirler, çok katı tutumlar ve konsantre olmada zorluk.

Sağlık belirtileri: Yüksek tansiyon, soğuk algınlığı ve grip, migren, irritabl bağırsak semptomları, ülserler, mide rahatsızlıkları, kalp krizi, anjin, felç, astım ve deri döküntülerine normalden daha yüksek duyarlılıktır.

Yaşanan ekonomik krizler sonrasında bireylerin işsiz ve parasız kalma kaygısını yaşamalarına neden olmakta olup, temel içgüdülerine tehdit oluşturmaktadır. İnsanlar bu süreçte yaşam koşullarını sorgulamaya başlamakta ve gelecekle ilgili kaygı yaşamaktadırlar. Mevcut yaşam standartlarında yaşanacak olumsuz değişikliklerin tekrar düzene girmesi ve kazanılması için geleceğe yönelik ekonomik güvencelerinin elde edilmesi için agresif ve saldırgan davranışlar sergilemeye başlayabilecekleri de değerlendirilmektedir (Bakan vd., 2011: 4).

4. KRİZ DÖNEMLERİ ve EKONOMİK SUÇLAR

Ekonomik kriz dönemlerinde karşılıklı etkileşim içinde olan ekonomik ve toplumsal yapı krizlerin yalnızca reel ve finansal sektörlerde etkili olmayıp, sosyo-ekonomik yapıyı da derinden etkileyen sorunlar açtığı kabul edilmektedir. Krizlerin etkilerini ekonomisi düşük yapıda olanları daha çok etkilediği ve suç işleme oranlarında artışa neden olduğu değerlendirilirken, mali yönden daha güçlü olanların ise mali boyutları daha büyük suçlar işlediği dikkat çekmektedir. İşledikleri suçun mevcut konumlarını ve ekonomik yapılarını deşifresini engellemek için rüşvet mekanizmalarını devreye soktukları, bu şekilde de ikinci bir suç daha işleyerek kamu hizmetlerinin yürütülebilirliğini işlemez hale getirdikleri

görülmektedir. Bu şekilde işlenen suçlar ekonomik suçlar ya da beyaz yakalı suçlar olarak açıklanırken, bu suçların gün geçtikçe artış gösterdiği de kabul edilmektedir. Ekonomik suçlar şirket varlıklarına yönelik hırsızlık, mali tablo suiistimalleri, yolsuzluk ve rüşvet, kara para aklama ve vergi suiistimalleri olarak sıralanmaktadır (Akdeniz ve Öcal, 2019: 136)

Türkiye’de işlenen ekonomik suçlar ise TÜİK verilerinden elde edilen kesin olmayan verilen bilgiler üzerinden yapılan genellemeler ile zimmete para geçirme, rüşvet ve sahtecilik, dolandırıcılık, uyuşturucu madde kullanmak, satın almak ve satmak, para ve mal kaçakçılığı sıralanmaktadır (Akdeniz ve Öcal, 2019: 143).

4.1.Türkiye’de Organize Suç Örgütlerine Yapılan Operasyonların Bölgesel Değerlendirilmesi

Küreselleşme sonucunda yaşanan hızlı değişim ile suç işleme teknik ve yöntemlerinde de daha organize bir yapının etkili olmaktadır. Bu nedenledir ki basit ve bireysel işlenen suçların yerini alan organize suçlar ülkemizde daha profesyonel mücadele yöntemlerini de beraberinde getirmiştir. Ülke genelinde hem bölgesel hem de ekonominin etkili olduğu metropollerde daha fazla operasyon yapılmaktadır. Özellikle 1998 yılından sonra başlayarak gerek kanuni düzenlemeler gerekse daha profesyonel yaklaşım ile organize suç örgütlerine yönelik operasyonların düzenlendiği ve verilerin daha sağlıklı tutulduğu görülmektedir. Bu veriler dikkate alınarak 1998 yılından sonra ülkemizde etkili olan ekonomik kriz dönemlerinde

yapılan organize suç operasyonlarında artış olduğu da dikkat çekmektedir.

Marmara bölgesi Türkiye açısından ekonominin en önemli olduğu bölgedir. Ülkenin en fazla göç alan illeri yine bu bölgededir. Kriz dönemlerinde nüfus hareketleri ve krizin etkileri bu bölge ve bölge illerinde rahatlıkla gözlenebilmektedir.

Tablo 2. Marmara Bölgesi Organize Suç Örgütlerine Yönelik Operasyon sayısı

Yıllar	İstanbul	Bursa	Balıkesir	Kocaeli	Diğer İller
1998	57	16	15	12	8
1999	115	43	5	10	8
2000	140	30	10	15	14
2001	177	26	15	14	22
2002	142	20	8	7	8
2003	96	19	9	12	3
2004	68	17	12	12	8
2005	58	15	10	15	15
2006	49	9	9	10	10
2007	44	6	2	8	5
2008	22	7			5
2009	17	9	1	6	4
2010	17	5	5	5	2
2011	21	3	2	3	4

2012	24	6	4	6	5
2013	27	2	2	6	3
2014	6	2	-	4	3
2015	19	2	-	1	3
2016	6	2	-	1	2
2017	24	-	6	4	9

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları.

Türkiye'nin ekonomisinin büyük bir bölümü Marmara bölgesinde üretilmektedir. Tablo 2'de Marmara bölgesindeki iller bazında organize suç örgütlerine yapılan operasyonlar görülmektedir. Operasyon sayılarının özellikle kriz yıllarında çok yükseldiği görülmektedir. 1999 yılından 2001 yılında kadar ciddi bir operasyon artışı söz konusudur. Kriz etkisini kaybetmeye başladığı yıllarda ise operasyon sayıları azalma eğilimi göstermektedir. 2007 küresel krizinde ise finansal kriz ülke ekonomisine etkisi sınırlı kalmıştır.

Karadeniz bölgesi tarımsal üretimi ile öne çıkan bir yöredir. Bu bölgede özellikle fındık ve çay üretimi bölgenin en önemli geçim kaynaklarıdır. Karadeniz bölgesi genel organize suç örgütlerine yönelik yapılan operasyon rakamlarına baktığımızda 1999, 2000, 2001 yıllarında arttığı görülmektedir. Bu artışlarla kriz dönemlerinde operasyon sayılarının arttığı görülmektedir. Diğer yıllarda ise operasyon sayıları düşmüştür.

Tablo 3. Karadeniz Bölgesi organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	Trabzon	Samsun	Ordu	Rize	Diğer İller
1998	5	4	2	-	-
1999	30	15	7	5	5
2000	21	17	10	6	8
2001	27	11	8	5	8
2002	15	3	8	2	3
2003	21	10	8	1	7
2004	13	14	7	1	5
2005	21	6	8	-	11
2006	12	9	4	-	7
2007	9	3	5	1	4
2008	11	1	4	-	4
2009	6	1	4	1	6
2010	7	2	3	-	5
2011	11	-	3	-	4
2012	7	-	4	-	1
2013	12	2	6	1	5
2014	3	1	2	1	3
2015	10	1	1	-	5
2016	7	1	-	-	2
2017	8	1	1	-	-

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları

İç Anadolu bölgesi son yıllarda hızla gelişen illere sahiptir. Başkent Ankara dışında Kayseri ve Konya sanayi anlamında ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Nevşehir ise turizm temelli bir gelişme göstermektedir. Bölge illerinden Kayseri ve Konya nüfusu hızla artan ve kozmopolit yapıya doğru giden özelliğe sahiptir. İç Anadolu bölgesi tarımsal üretimin yanında özellikle Kayseri, Konya ve Ankara illerindeki sanayi üretimindeki önemli merkezler olmaları, bölgelerin ekonomik gelişme ve değişmelerden etkilenmelerin daha fazla arttırmaktadır. Bölgenin büyük illerine baktığımızda 1999 ve 2001 yılları arasında organize suç örgütüne yönelik operasyon sayılarında artış olduğu görülmektedir. Özellikle ekonomik olarak gelişme gösteren şehirlerde kriz dönemi suç ve yapılan operasyon sayılarının yüksekliği göze çarpmaktadır.

Tablo 4. İç Anadolu organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	Ankara	Kayseri	Konya	Nevşehir	Eskişehir	Diğer İller
1998	5	4	2	-	-	-
1999	30	15	7	5	1	5
2000	21	17	10	6	1	8
2001	27	11	8	5	3	8
2002	15	3	8	2	3	3
2003	21	10	8	1	4	7
2004	13	14	7	1	4	5
2005	21	6	8	-	-	11
2006	12	9	4	-	6	7
2007	9	3	5	1	5	4

2008	11	1	4	-	3	4
2009	6	1	4	1	1	6
2010	7	2	3	-	3	5
2011	11	-	3	-	1	4
2012	7	-	4	-	4	1
2013	12	2	6	1	3	5
2014	3	1	2	1	4	3
2015	10	1	1	-	2	5
2016	7	1	-	-	-	2
2017	8	1	1	-	2	-

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları

Güneydoğu Anadolu bölgesinin büyük illerinden Gaziantep ve Diyarbakır'da da yapılan operasyon sayılarına bakıldığında diğer bölgelere benzer sonuçlar ile karşılaşılmaktadır. Bu illerde de kriz yıllarında organize suç örgütlerine yapılan operasyon sayıları anlamlı düzeyde farklılık arz etmektedir. Bu iller bölgenin büyük ve gelişmiş illeri olması ekonomik yönden de bölgede göç alan iller olması kriz dönemi etkileri daha fazla ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Güneydoğu Anadolu organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	Gaziantep	Diyarbakır	Diğer İller
1998	3	-	-
1999	24	5	2
2000	15	3	4
2001	22	12	8
2002	12	9	5
2003	2	4	3
2004	6	1	3
2005	3	7	1
2006	1	5	6
2007	7	3	2
2008	4	2	1
2009	2	2	1
2010	5	1	2
2011	2	4	2
2012	2	3	2
2013	5	2	6
2014	2	1	6
2015	1	10	6
2016	-	-	1
2017	3	-	3

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları

Ülkenin büyük nüfus ve ekonomik olarak önemli illerinin olduğu bir diğer bölge ise *Ege bölgesidir*. Bölge hem tarımsal hem de sanayi yönünden önemli bir üretim merkezi konumundadır. Diğer taraftan bölgenin özellikle doğu bölgelerinden göç alması, nüfusu artıran ve heterojenleştiren bir faktördür. Bölgede organize suç örgütlerine yapılan operasyonlara baktığımızda kriz dönemlerinde arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 6. Ege Bölgesi organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	İzmir	Aydın	Muğla	Denizli	Afyon	Manisa	Uşak	Kütahya
1998	19	8	2	2	1	1	-	-
1999	19	9	4	5	3	1	5	-
2000	15	14	5	9	1	4	10	-
2001	9	10	11	10	3	4	8	-
2002	4	7	1	5	2	1	11	1
2003	4	9	5	-	2	2	2	-
2004	5	4	14	5	1	-	3	1
2005	3	4	8	4	-	3	2	1
2006	10	8	5	3	2	1	5	-
2007	8	3	1	6	1	2	-	1
2008	9	2	1	2	1	4	3	1
2009	8	1	1	3	1	5	2	2
2010	15	4	1	-	2	2	1	-
2011	10	-	1	1	-	2	1	1
2012	10	4	-	2	-	1	-	-

2013	5	4	1	2	2	3	-	1
2014	3	1	1	-	-	1	2	-
2015	3	-	1	-	-	-	1	-
2016	4	-	1	-	-	-	-	-
2017	2	1	1	2	2	-	-	1

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları .

Doğu Anadolu bölgesinde de krizlerin yaşandığı yıllarda operasyon sayısındaki anlamlı artışlar dikkat çekmektedir. Kriz yılı olan 2001 yılında organize suç örgütlerine yapılan operasyon sayısı diğer yıllara göre bir oldukça yüksektir. Bu bölgenin sanayi ve ekonomik yatırıma engel olan coğrafi koşulları önemli bir etken olarak gözükmektedir. Bölge halkının genel geçim kaynaklarının hayvancılık olması, ekonomik kazancın yüksek olmasını engellemektedir. Ancak bu bölgenin de sınır bölgesine yakınlığı nedeniyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi Organize Suç Örgütlerinin faaliyet alt dallarından olan emtia, tekelleştirici ve uyuşturucu madde kaçakçılığının yoğun olduğu, bu nedenle farklı bir rant alanının oluşmasına neden olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Doğu Anadolu Bölgesi organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	Erzurum	Erzincan	Malatya	Elazığ	Ağrı	Van	Muş	Diğer
1998		8	2	2	1	1	-	-
1999	19	9	4	5	3	1	5	-
2000	15	14	5	9	1	4	10	-
2001	9	10	11	10	3	4	8	-

2002	4	7	1	5	2	1	11	1
2003	4	9	5	-	2	2	2	-
2004	5	4	14	5	1	-	3	1
2005	3	4	8	4	-	3	2	1
2006	10	8	5	3	2	1	5	-
2007	8	3	1	6	1	2	-	1
2008	9	2	1	2	1	4	3	1
2009	8	1	1	3	1	5	2	2
2010	15	4	1	-	2	2	1	-
2011	2	-	1	-	-	-	-	-
2012	3	-	2	-	-	-	-	1
2013	1	-	1	-	-	1	-	1
2014	1	-	1	-	-	-	-	-
2015	1	-	1	-	-	-	-	-
2016	-	-	1	-	-	-	-	-
2017	-	-	1	-	1	-	-	1

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları.

Akdeniz bölgesi organize suç ve operasyon sayılarına iller bazında bakıldığında Mersin ilinin sahip olduğu liman ve ihracat faaliyetleri operasyonların etkin olmasına neden olmaktadır. Mersin ilimizin demografik yapısı itibariyle yoğun bir göçe maruz kaldığı bilinmektedir. Adana ilimiz ülkemizin nüfus yoğunluğu açısından ilk beş ili içinde bulunmaktadır. Ekonomisi tarım üzerine kurulu bulunan Adana ilimizde ülkemizin doğu

bölgelerinden göç hareketlerine maruz kalmakta olup, yaşanan ekonomik kriz döneminde yapılmış olan operasyonların arttığı dikkat çekmektedir. Organize suç örgütlerine yönelik operasyonların fazla olduğu bir diğer ilimizde ülkemizin turizm merkezi olan Antalya'dır. Ekonomisi turizm üzerine kurulu olan Antalya ilimizde ekonomik kriz döneminde operasyon sayılarındaki artışlar dikkat çekmektedir.

Tablo 8. Akdeniz Bölgesi organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	Mersin	Adana	Antalya	Diğer İller
1998	19	18	8	
1999	35	35	24	4
2000	44	32	25	17
2001	33	39	21	21
2002	13	32	6	7
2003	11	20	5	3
2004	10	22	9	3
2005	9	13	9	4
2006	9	5	14	3
2007	7	7	4	6
2008	7	8	4	3
2009	4	7	5	3
2010	3	6	3	4
2011	1	9	1	6
2012	1	9	4	5

2013	2	3	3	6
2014	3	2	7	-
2015	3	2	5	5
2016	-	1	1	2
2017	5	-	3	2

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. **1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları.** ANKARA EGM-KOMDB Yayınları

Ülkemizde 2017 yılı itibariyle büyükşehirlere 1998-2010 yılları arasında organize suç örgütlerine yapılan operasyon sayıları KOM Daire Başkanlığının değerlendirme raporlarına dayanılarak Tablo 8’de gösterilmiştir. Kriz dönemleri olarak değerlendirilen 1998, 1999, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında organize suç örgütlerine yapılan operasyon sayılarında artış dikkat çekmektedir. Kentleşme sürecinin sanayileşme ile birlikte oluşmasının normal bir seyir olarak değerlendirilmektedir. Ancak ülkemizde ise sanayileşme olmaksızın nüfus artışıyla büyümenin olduğu kabul edilmektedir. Büyükşehirlerde oluşan nüfus yoğunluğu beraberinde sosyal ve ekonomik olumsuzlukları beraberinde getirmektedir.

Tablo 8. Büyükşehir Belediyeleri organize suç örgütlerine yönelik operasyon sayısı

Yıllar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Adana	18	35	32	39	32	20	22	13	5	7	8	7	6
Ankara	5	30	21	27	15	21	13	21	12	9	11	6	7
Antalya	8	24	25	21	6	5	9	9	14	4	4	5	3
Bursa	16	43	30	26	20	19	17	15	9	6	7	9	5
Diyarbakır	.	5	3	12	9	4	1	7	5	3	2	2	1
Erzurum	.	.	.	8	2	4	.	2	4	2	.	.	1
Eskişehir		1	2	3	3	4	4		6	5	3	1	3
Gaziantep	3	24	15	22	12	2	6	3	1	7	4	2	5
Mersin	19	35	44	33	13	11	10	9	9	7	7	4	3
İstanbul	57	115	140	117	142	96	68	58	49	44	22	17	17
İzmir	19	19	15	9	4	4	5	3	10	8	9	8	15
Kayseri	4	15	17	11	3	10	14	6	9	3	1	1	2
Kocaeli	12	10	15	14	7	12	12	15	10	8	.	6	5
Konya	2	7	10	8	8	8	7	8	4	5	4	4	3
Samsun	3	2	5	17	16	10	9	4	2	1	.	3	1
Sakarya	4	.	6	4	2	1	2	7	3	2	2	1	1

Kaynak: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı **1998-2010 Yılları Değerlendirme Raporları**. ANKARA EGM-KOMDB Yayınları

Özellikle bölgesel olarak ve bölgelerin gelişmişlik yapısına göre organize suç oranlarını yorumlarken bölgelerin nüfus dağılımı, büyümesi ve aldığı göçlerden bahsedilmemesi bir eksiklik olmakla beraber konuyu çok dağıtmadan incelemek için fazla değinilmemiştir. Bu konuda yapılan ampirik uygulamalarda suç ve ekonomik yapı arasında bazen doğru orantılı

ilişkiler bulunurken bazen de ters orantılı ilişkiler bulunmuş ve literatürde ortak bir görüş sağlanamamıştır. Sosyolojik konularda iki değişken arasında bulunan ilişki fonksiyonel olmayabilir. Bu bakımdan yapılacak ampirik uygulamalarda bir ortak görüş elde edilememiştir.

SONUÇ

Suç ve ekonomik üretim insanlık tarihi ile başlamaktadır. İnsanların bir arada yaşamaları ve ihtiyaçları için üretim yapmaları fizyolojik ihtiyaçları için gereklilikten kaynaklanmaktadır. Bu süreçte ihtiyaç fazlası ürünlerin takas yolu ile değişimi ticari metaları ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel süreçte her insan kendi ihtiyaçlarını üretim ya da takas yolu ile elde edememekte ve ekonomi ile ilgili suç kavramı da bu süreçte ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşen dünya da mesafe kavramının ise önemi kaybetmeye başlaması ile birlikte bir bölge ya da ülkedeki sorun çok hızlı bir şekilde diğer bölge ve ülkelere yayılmaktadır. Özellikle de yaşanan krizlerin ekonomik yapının ve sosyal yapının her alanında olumsuz ve yaygın bir şekilde etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bozulan ekonomik koşullar ve sosyal yapı suç ile ekonomik kriz ilişkisinin varlığını sorgulamayı zorunluluk haline getirmiştir.

Ekonomik ve sosyal gelişim süreci işlenen suçların farklı faaliyet alanlarda hareket etmesi ve profesyonel bir kimlik kazanmaya başlaması ile birlikte kriminoloji biliminin çalışma alanı genişlemiştir. Organize suç örgütleri de bu alanın önemli bir alt başlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Güç veya maddi çıkar elde etmek amacıyla organizasyonel yapıda bir araya gelmiş gruplar olarak ifade edilmekte olan organize suç örgütleri özellikle ekonomik kriz sonrasında ortaya

çıkan fırsatlarla güç veya maddi çıkar elde etmek konusunda uygun ortamlar elde eder hale gelmişlerdir.

Bu bağlamda ekonomik kriz dönemlerinde bireysel ve örgütsel olarak işlenen suç oranlarındaki artış ile kolluk kuvvetlerinin de farklı mücadele politikaları ürettiği dikkat çekmektedir. Organize suç örgütlerinin ortaya çıkış nedenleri olarak değerlendirilen siyasal nedenler, sosyo-ekonomik nedenler ve hukuki nedenlerin varlığı, ortaya çıkan hukuki ve siyasi boşlukların bu suç örgütlerince doldurulmaya çalışıldığı değerlendirilmektedir. Özellikle ülke ekonomisi ve toplumun yapısı üzerinde de olumsuz etkileri fazla olan örgütsel suçlar gelecek yıllarda da bu suç tipi ile mücadeleyi zorunlu kılmaktadır.

Çalışmada bazı kısıtlar ile karşı karşıya kalınmıştır. Ülkemizde organize suç biriminin 1998 yılında kurulması bu alanda veri teminini zorlaştırmaktadır. Bu ise çalışmanın ekonometrik analiz ile desteklenmesini engellemektedir. İlerleyen yıllarda hem veri teminindeki zorlukların aşılması hem de daha geniş veri seti ile çalışma yapılabilecek olması bu konuda yeni çalışmaların yapılabilir olmasını sağlayacaktır. Literatür anlamında ise organize suç ve ekonomik kriz ilişkisi ile ilgili çalışmaların çok kısıtlı olması bu çalışmanın özgün değerini ortaya çıkarmaktadır. Suç kavramının daha çok hukuk ya da psikolojik faktörlerinin akademik olarak incelenmesi, suçun ekonomik boyutlarının ise görece olarak daha yüzeysel kalması literatürde açık oluşturmaktadır. Çalışmanın bundan sonra yapılacak

alışmalara ışık tutması ve konu hakkında litaratüre katkı yapması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abadinsky, H. (1997). *Organized crime*, Cengage Learning.
- Akdeniz, S. ve Öcal, F. M. (2019). Ekonomik suçlar ve kriz. Şiriner, İ., Morady, F., Mika, J., Aydın, M., Koç, Ş.A., Kapucu, H., Doğan, H. (Ed.), *Politik iktisat, kriz ve kalkınma içinde* (s. 135-152). London: IJOPEC Publication.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayı II*, 42, Kasım–Aralık, 1225-1230.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. Aktan, C. (Ed.), *Yoksullukla mücadele stratejileri içinde* (s.1-32). Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf>
- Alacakaptan, U. (1975). *Suçun unsurları*. Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Anayurt, Ö. (2001). *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Atar, O. (2004). Terörizmin felsefi argümanları. *Polis Dergisi Terör Özel Sayısı*, EGM Yayınları.
- Bakan, İ., Akyüz, M., Eytmiş, A.M. ve Doğan, F. (2011). Ekonomik krizin insan davranışları üzerine etkilerine yönelik Malatya’da bir alan çalışması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 1, 1-24.
- Bal, H. (2003). *Hukuk sosyolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No.32, Isparta, ISBN: 975-7929-58-1.
- Balcıoğlu, İ. (2001). *Şiddet ve toplum*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Çokaklı, S.F. (2019). *Ekonomik kriz ve Türkiye’de organize suçlar*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Dar, L., Akmal, A., Naseem, M.A. ve Khan, K.UdD. (2011). Impact of stress on employees job performance in business sector of Pakistan. *Global Journal*

of Management and Business Research, 11, 6, May, 1-5. Print ISSN: 0975-5853

- Delice, M. ve Yaşar, M. (2014). Göç ve şiddet suçlarının incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 1-18.
- Dönmezer, S. (2002). Organize suçlulukla mücadele. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 1,1, 3-10. İstanbul.
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Y. ve Nakıp, M. (1997). *1994 ekonomik krizinin işletmelerin pazarlama faaliyetleri ve tüketiciler üzerindeki etkileri*, Üniversite-Sanayi Araştırma İşbirliği Vakfı Yayını, Kayseri.
- Ergenç, Y. E.(2009). Ekonomik krizlerin nedenleri ve çözüm önerileri, http://www.endmuh.com/kariyer/ekonomi/dosyalar/ekonomik_kriz_nedenleri_ve_cozum_onerileri.pdf- 25-03-2012.
- Ersoy, Ö. (2004). Terör ve organize suçlar ile yaklaşma ve işbirliğinin incelenmesi. *Polis Dergisi*, EGM Yayınları, Nisan-Mayıs, 40, Ankara.
- Fırat, A. S. (2008). Yoksulluk, kentlerde suç artışı ve kent merkezlerinde özel güvenlik hizmetleri verilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10,3, 201-208, Ankara.
- Finckenauer, J.O. (2005). Problems of definition: What is organized crime?. *Trends in Organized Crime*,8,3, 63-83, Spring.
- Gökçeğöz, F. (2003). Organize suç kavramı, terör suçları ile bağlantısı ve etkin mücadele yöntemleri, Geleri, A. ve Çevik, H.H.(Ed.), *Organize suçlarla mücadele ve polis içinde* (s. 103-126). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Güvel, E. A. (2004). *Organize suç ekonomisi ve hukuk uygulaması*. Ankara: Roma Yayınları.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlar Daire Başkanlığı (2002). Kaçakçılık ve organize suçlar, *KOM Yayınları*, 5, Ankara.

- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. 1998-2017 Yılları Değerlendirme Raporları. ANKARA EGM-KOMDB Yayınları
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (1999). 1998 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2000). 1999 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2001). 2000 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2002). 2001 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2003). 2002 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2004). 2003 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2005). 2004 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2006). 2005 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2008). 2007 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2011). 2010 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2007). 2006 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2009). 2008 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2010). 2009 raporu. *KOM Yayınları*, Ankara.

- Kanberoğlu, Z.ve Kara, O.(2013). Küresel krizlerin sosyal yaşam üzerindeki etkisi: Van İli. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31,36, 35-48.
- Keleş, R. (2002). *Kentleşme politikası*. 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kesbiç, Y. ve Dündar, . (2017). İşsizlik ve suç arasındaki ilişkiye teorik bir bakış. *Yönetim ve Ekonomi*, 24, 2, 327-348.
- Kızılcelik, S. ve Erjem, Y. (2001). *Açıklamalı sosyoloji sözlüğü*. İzmir: Saray Kitapevleri.
- Kızmaz, Z.(2003). Ekonomik yapı ve suç: Bazı araştırma bulguları üzerinde bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 2, 279-304.
- Kızmaz, Z. (2006). Suçun önemli belirleyicileri olarak iktisadi etkenler: İşsizlik ve suç ilişkisine sosyolojik bir bakış. *Polis Bilimleri Dergisi*, 8, 73-90.
- Koyuncu, M. ve şenses, F. (2004). Kısa dönem krizlerin sosyoekonomik etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin deneyimleri. *ERC WorkingPapers in Economics*, 04/13, 1-44.
- Ongori, H. and Agolla, J.E. (2008). Occupational stress in organizations and its effects on organizational performance. *Journal of Management Research*, 8, 3, December, 123-135.
- Parlak, B. ve Argun, U. (2010). Küreselleşme süreci bağlamında organize suç örgütlerinin karşılaştırmalı analizi. Yerelden küresele sınır aşan suçlar, *Polis Akademisi Yayınları*, 17-56. Ankara.
- Pazarhoğlu, M.V. ve Turgutlu, T. (2007). Gelir, işsizlik ve suç: Türkiye zerine bir inceleme, *8.Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirisi*, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 44, 513, 63-71.
- Rosier, B. (1991). *İktisadi kriz kuramları* (Çev. Yerlitürk, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schmid, A.P. (2004). *Küresel dünyada terörizm konsepti*,(Ed. ve Çev. Doğan, S.), *EGM TEMH Yayını*, Ankara.

- Şenkal, A.(2012). Yoksulluk suç ve hapishaneler. <http://okur-yazar.net/yoksulluk-suc-ve-hapishaneler>, (15.11.2012).
- Tavas, T. (2000). Terörizm incelemeleri. Özdağ, Ö. ve Öztürk, O.M. (Ed.), *Terörizm, psikolojisi ve hedefleri içinde*(s.15-28). Jeopolitik-Strateji-Terör Yayınlar Dizisi:3, Ankara: ASAM.
- Turgut, A. (2006). Finansal krizlerde IMF'in rolü ve önemi: 1997 Asya ve 2000-2001 Türkiye Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9, 10, 1-14.
- Yaprak, Ş. (2009). Ekonomik krizlerin istihdama yansıması. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1ss.41-54. ISSN: 1309-8020 (Online)

BÖLÜM 7

CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ YANSIMALARI

Doç. Dr. Nilgün ONGAN¹⁸

---

¹⁸ İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye, nilgun.ongan@istanbul.edu.tr. ORCID ID: 0000- 0002- 7033- 0203

GİRİŞ

Kapitalist üretim ilişkilerinin oluşturduğu sınıflı toplum yapısı sınıf temelli olmayan ancak sınıfsal nitelikli sonuçlar doğuran bir dizi eşitsizliği de bünyesinde barındırır. Kapitalizmin yeniden üretimine hizmet eden bu toplumsal hiyerarşinin en yaygın biçimlerinden biri de cinsiyetçi rol dağılımıdır. Cinsler arasındaki doğal farklılığın eşitsizlik haline dönüştürülmesini ifade eden toplumsal cinsiyetçilik, inşa edilmiş bir hiyerarşiye işaret eder. Bir diğer ifadeyle, birçok kaynaktan beslenen eşitsiz ilişkiler “doğal” olgular olmayıp onları belirleyen koşullar değiştiğinde ortadan kalkar ya da yeniden biçimlenirler. Bu çerçevede kapitalizme özgü olmayan cinsiyet eşitsizliğinin bugünkü özgün koşulları da kapitalist üretim sistemi doğrultusunda şekillenmiştir.

Cinsiyet eşitsizliğini üretim sisteminden soyutlayarak genelleştirmek ev içi kadın emeğinin değersizleştirilmesinde meta üretiminin etkisini göz ardı edeceği gibi kapitalist üretim örgütlenmesiyle kadınların toplumsal üretimin dışında kalması arasındaki ilişkiyi de gizler. Öte yandan emek gücü üzerindeki denetim yeniden üretim alanıyla sınırlı olmayıp kapitalist kar mekanizmasının özünü teşkil eder. Kadın emeğinin ucuz işgücü ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklarından biri olması ise daha fazla denetim altına alındığını gösterir.

Yüklenen cinsiyet rolünün kadın istihdamı üzerindeki engelleyici etkisi üç aşamada ortaya çıkmaktadır. Çalışma yaşamı istatistiklerine de doğrudan yansıyan bu duruma göre kadınlar öncelikle işgücü

dışında kalmakta, dâhil olabilenler için ciddi bir işsizlik riski bulunmakta, istihdamda yer alabilenler ise daha güvensiz, güvencesiz ve kısa süreli işlerde çalışmaktadır. Kadın işsizliği oranı, Türkiye’de kadınların istihdama erişimindeki zorluklara karşı işten çıkartılması en kolay kesim olduğunu göstermekte, ücret eşitsizliği ise resmi politika belgelerinde teyit edilmektedir. Bununla beraber istihdamdaki eşitsizlikler ücretlerle sınırlı olmayıp eğitimden sosyal güvenliğe kadar pek çok hakkın erişimini sınırlandırmaktadır.

Kadın istihdamının bu genel görünümü toplumsal cinsiyetçi işbölümünün kadınların çalışma hakkını doğrudan ihlal ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışma hakkı kapsamının ücretli bir işe sahip olmakla sınırlı olmadığı düşünüldüğünde ise ihlalin boyutlarının başta adil ücret hakkı, ayrımcılığa ve feshe karşı korunma hakkı, örgütlenme hakkı olmak üzere bu hakla ilintili diğer hakları da kapsayacak biçimde genişlediği ortaya çıkacaktır.

1. EŞİTLİK İLKESİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Modern hukuk devletinin temel ilkesi olan eşitlik kavramının kapsam ve sınırları zaman içinde genişlemiştir. İnsan haklarının farklı nesilleri genişleyen eşitlik arayışı kadar buna duyulan ihtiyacı da yansıtır. İkinci nesil insan hakları, eşitlik için soyut haklara sahip olmak yanında bunları hayata geçirebilecek güce duyulan ihtiyacı tarif eder (Göregenli, 2008). Farklı nesil haklar arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi ise hakların bütünlüğü ve bölünmezliğini korumanın önemini ortaya koyar.

Eşitlik arayışının ilk basamağı kanun önünde eşitlik ilkesidir. “Hukuksal eşitlik olarak da adlandırılan bu eşitlik türünde, bireylerin birer hukuksal kişilik olmaları nedeniyle kanun önünde eşit sayılmaları anlayışı hâkimdir” (Çağlar, 2012: 46). Ancak toplumsal ilişkilerin hiyerarşik nitelikte olması eşitlik normuna uygun hukuksal tedbirlerin eşit sonuçlar yaratma olanağını ortadan kaldırır. Nitekim gerek uluslararası hukukta gerekse ulusal mevzuatlarda kadın- erkek eşitliğini güvence altına alan yasal düzenlemelere karşın toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ülkeden ülkeye farklılaşan boyutlarda da olsa, evrensel bir sorun olma niteliğini korumaktadır.

Biçimsel eşitlikle sınırlı tedbirler toplumsal hiyerarşiyi yeniden üretirken, yarattığı eşitlik yanılsaması bunun gizlenmesi sonucunu da doğurur. Gülmez (2010)’e göre eşitliği “biçimsel” olmanın ötesinde “olgusal” olarak da anlamak ve uygulamak gerekir. Eşitliğin biçimsel sınırlarını aşmanın yolu ise farklılıkları yok saymak yerine gözetilen bir eşitlik anlayışından geçer. Maddi eşitlik olarak adlandırılan bu yaklaşım, eşitsizlik halinin varlığını kabule dayanır. Buna göre “bütün insanlar eşittir” önermesi insanlık onuru bakımından bir eşitliği vurgularken, insanların koşulları ve ihtiyaçları bakımından farklılaştığını yadsımaz. Farklılıkların hangi kıstasla gözetileceği ise ayrımcılık yasağı çerçevesinde belirlenir (İnceoğlu, 2001: 43, Gül ve Karan 2011: 6, Karan, 2015: 37).

Eşitlik ilkesinin bölünmez bir unsuru olan ve insan hakları belgelerinde bu ilkeyle birlikte yer alan ayrımcılık yasağı, hiç kimsenin ırk, din, dil, cinsiyet, renk, etnik köken veya siyasal aidiyet

ya da başka bir ayırım gözetilerek hak ve özgürlüklerden yararlanmasının engellenemeyeceği anlamına gelir. Bu çerçevede “... Eşit durumda olanlara eşit davranmamak veya farklı durumda olanlara eşit davranmak ayrımcılık yasağının ihlali anlamına gelebilir” (Toksöz ve Memiş, 2018: 21). Dolayısıyla mevcut eşitsizlikleri gidermek üzere alınan tedbirler ayrımcılık yasağı kapsamında değildir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ek 12. Protokolün giriş kısmında “*Ayrımcılık yapılmaması ilkesinin, Taraf Devletleri, tam ve etkin bir eşitlik sağlamak amacıyla objektif ve makul gerekçelere dayanan tedbirler almaktan alıkoymadığı*” belirtilir. Buna uygun olarak Anayasa’nın 10. maddesinde de “... *Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz*” hükmü yer almaktadır.

Birçok uluslararası kurum eşitsizlikle mücadelede devletlerin özel tedbirler geliştirmesinin önemine işaret eder. Örneğin Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi (CEDAW)* Komitesinin 25 Sayılı Genel Tavsiye Kararında, kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadelede devletlerin fiili eşitliği sağlamaya yönelik somut tedbirler geliştirme sorumluluğu bulunduğu belirtilmektedir (m. 7). Avrupa Birliği de benzer bir yaklaşım ortaya koyar. Hedeflenen eşitliğin ayrımcılık yasağıyla sınırlı kalmaması vurgulanırken, fırsat eşitliği ve pozitif

---

* Komite, BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin (CEDAW) denetim organıdır.

ayırımcılık politikalarının önemine dikkat çekilmektedir (Erikli, 2020: 52).

Ancak alınan bu tedbirler, yapısal bir dönüşüm sağlamayıp eşitsiz kesimin olanaklarını mevcut koşullar içinde genişletmeyi amaçlar. Kadınların toplumsal yaşamda eşit temsilinin önündeki engeller kota, teşvik gibi önlemlerle hafifletilirken, eşitsizlik yaratan toplumsal yapı varlığını sürdürür. Bir başka deyişle, fiili eşitlik arayışı cinsiyete dayalı hiyerarşiyi ortaya çıkarmakta ancak bunu ortadan kaldıracak kapsamdan yoksun bulunmaktadır. Bu çerçevede CEDAW Komitesi dönüştürücü eşitlik yaklaşımını ortaya koyar. Fiili eşitlik sınırlarını aşan bu yaklaşım, eşitsizliği hafifleten diğer tedbirleri yadsımamakla beraber kadınlar açısından tam bir eşitliğin sağlanması için toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargıların, cinsiyet rollerini esas alan davranış modellerinin ve bunları yerleşik hale getiren sosyal ve kültürel normların değiştirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır.

2. EV İÇİ KADIN EMEĞİNİN BOYUTLARI

2.1. Ev İçi Kadın Emeğinin Niteliği ve Başlıca Tartışma Alanları

Kadınların ev içinde ve sonuçlarından hanehalkının tüm üyelerinin yararlandığı işler için sarf ettiği emeğin emek olma niteliği mübadele değeri bulunmadığı için göz ardı edilir. Bununla beraber yapılan işe yüklenen duygusal anlamlar ve bu işlerin günlük yaşamla iç içe geçmiş olması da harcanan emeğin açığa çıkmasını zorlaştırır. Ev ve işyerini birbirinden ayıran kapitalist toplumsal düzen, ev içi kadın

emeğinin “doğallaştırılmasını” da kolaylaştırmaktadır (Acar- Savran 2003:162, Acar- Savran, 2002: 267).

Ancak ev içi kadın emeği kapitalizmin devamı açısından hayati niteliktedir. Çünkü emek gücünün yeniden üretimi kadınlar tarafından yapılan beslenme, temizlik ve bakım işleri doğrultusunda gerçekleşir. Bunun kadınlar tarafından sürdürülmesi işverenler için ciddi maliyet avantajları sağlarken, devletlere de bu konudaki kamusal sorumluluklarından kaçınabilme olanağı verir. Ayrıca cinsiyet rolleri temelli egemenlik ilişkisini de pekiştirir. Cinsiyetçi işbölümünün kapitalist niteliğini ortaya koyan bu çerçeve, toplumsal cinsiyet sorununun sınıfsal niteliğini görünür kılmak bakımından oldukça önemlidir. Bu ilişkinin hangi kavram ve teorik çerçeveler içinde analiz edilmesi gerektiği ise bir dizi kuramsal tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Benston (1969) kadınların ikincil konumunun öncelikli olmayan bir dizi kuramsal tartışmaya hapsedilmesini eleştirir. Sorunun esasen ekonomik nitelikli olduğunun altını çizer. Buna göre kadınların üretim araçlarıyla kurdukları ilişki erkeklerden farklıdır ve diğer faktörleri de üretimdeki bu durumları belirler. Bu çerçevede kadın eşitsizliğinin sınıfsal analizle örtüştüğünü belirtir ve öncelikli olarak kapitalist toplumda kadınları tanımlayan maddi koşullara odaklanmak gerektiğine dikkat çeker.

Ehrenreich (1976), kapitalizmle beraber cinsiyetçilik olgusunun tarihsel bir değişime uğradığını belirtirken üretim sistemindeki

değişimin eşitsizlik zeminini kaydırıldığını da vurgular. Bunun erkek egemenliğini ortadan kaldırmadığına ancak cinsiyet baskısının bugünkü biçiminde belirleyici olduğuna dikkat çeker. Buna göre ataerkillikle bugünkü cinsiyet baskısı arasında tarihsel bir süreklilik ilişkisi bulunmaz ve bugünkü baskıyı anlamının yolu kapitalizm analizinden geçer. Ortaya koyduğu yaklaşım, kapitalizm karşıtlığıyla sınırlı olmayıp cinsiyetçiliğin bugünkü biçiminin kapitalizmin tarihsel bağlamında ele alınmadıkça kavranamayacağını vurgulamaktadır.

Eisenteins (1977), sınıflı toplum yapısı ve erkek egemenliği arasındaki karşılıklı bağımlılığa dikkat çekerken, “patriyarkal kapitalizm” kavramını kullanır. Bu karşılıklı bağımlılığın kavranması ve erkek egemenliğinin kapitalizmden önceki ve sonraki biçimlerini tahlil etmek önemlidir. O’na göre feminizmin politik teorisini yapılandırmada ihtiyaç duyulan ilk adım radikal feminizm ile Marxizm’in sentezlenmesidir. Marx’ın sınıf analizinin “tez”, radikal feminizmin ataerki analizinin “antitez” olarak kullanılmasıyla sosyalist feminizm sentezine ulaşılabileceğini ifade eder.

Hartmann (1979), Marxizm’le feminizm arasındaki ilişkiyi mutsuz bir evliliğe benzetmekte ve bu mutsuzluğun esasen Marxizm’in feminizm üzerindeki hegemonyasına dayandığını savunmaktadır. “Cinsiyet körü” olarak nitelediği Marxist analizin, feminizmi, sınıf mücadelesi içinde ele almasını eleştirmekte ve kadın ve erkekler arasındaki ilişkinin sistematik niteliğinin ancak spesifik bir feminist analiz çerçevesinde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Ancak tarihsel bir bakış açısı bulunmadığı ve yeterince materyalist de olmadığı için

feminist analizin de tek başına yetersiz kalacağını belirtmektedir. O'na göre kadınların kapitalist toplum yapısındaki konumunu kavramak için Marxist analiz, ataerki çözümlemesi için ise feminist analiz kullanılmalıdır.

Young (1981) ise kapitalizm ve ataerkilliği ayrı ayrı ele alan iki sistemli teorileri eleştirir ve bunun “mutsuz evliliği” iyileştirmeyeceğini belirtir. O'na göre merkezinde cinsiyetçi işbölümünün yer aldığı ataerki kapitalizmi tek bir sistem olarak kavrayacak tek bir teori geliştirilmelidir. Böylece toplumsal ilişkilerin cinsiyetçi niteliği tahlil edilebilecektir. Cinsiyetçi işbölümüne odaklanmak, kadınları tarihsel materyalizmin merkezine konumlandırarak ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üretim ilişkilerinin sadece bir boyutunu oluşturmayıp temel bileşeni olduğunu görmeyi sağlayacaktır.

Öte yandan Gimenez (2005)* ise kapitalist toplumlarda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin yapısal koşullara ve makro düzeyli süreçlere dayandığını belirtirken bunların açıklanmasında Marx'ın yönteminin vazgeçilmez olduğunu altını çizer. Eşitsizliğin kökeninde kapitalist üretimle fiziksel ve toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkinin bulunduğunu belirtir. Marxist metodoloji politik ve yasal

---

* Gimenez'in, bu çalışmasının yer aldığı Science and Society Dergisi'nin aynı sayısı için Lise Vogel'le beraber kaleme aldıkları giriş yazısında da baskı ve sömürünün Marxist teori dışında yeterince çözümlenemeyeceği belirtilmekte ve kadınlar için geçerliliğinin altı çizilmektedir. Marx'ı devre dışı bırakmanın bir moda haline gelmesinin eleştirildiği bu yazıda, yerel mücadele ve kimlik politikalarına odaklanmanın post- modern hassasiyetlere katkı sağlama çabası vurgulanır.

değişikliklerin cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak konusundaki sınırlılığını görmek açısından da vazgeçilmezdir.

Kadın eşitsizliğinin hangi teorik çerçevede ele alınması gerektiği yanında sürmekte olan bir başka tartışma da ev içi kadın emeğinin ölçümüne ilişkindir. Kadın emeğini görünür kılmak, ulusal hesaplara yansıtılarak kapitalist büyümeye olan katkısını ortaya koymak ve ekonomik değerini belirlemek gibi talepler bu tartışmanın farklı boyutlarını oluşturmaktadır. Özellikle ulusal ekonomilere katkı konusu uluslararası kurumların da gündeminde yer almaktadır. Örneğin ILO, ücretsiz bakım hizmetlerini “kadınların ekonomiye kaynak transferi” olarak nitelendirir. Ev işlerinin bu kapsamdaki payının yüzde 81,8 olması ise yetişkinlerin dolaylı bakıma duyduğu ihtiyacın önemini göstermektedir. (ILO, 2018: 46- 47).

Kadın emeğinin tüm boyutlarıyla görünür hale gelmesi 1995 yılında BM nezdinde yapılan iki uluslararası konferansta yoğun biçimde tartışılmış ve sonuç bildirgelerinde yer almıştır. Kopenhag Toplumsal Kalkınma Deklarasyonunda “*Kadınların ulusal ekonomiye katkılarını ve ulusal ekonomi için harcadıkları çabayı, kayıtlara geçmeyen işlerdeki ve evlerinde verdikleri katkılar da dâhil olmak üzere bütün boyutlarıyla kavrayacak ve daha açık bir şekilde ortaya koyabilecek elverişli araçları bulacağız*” taahhüdüne yer verilmiştir. Birkaç ay sonra kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planında ise ev içi ücretsiz işlerin “... *Geleneksel milli gelir hesaplamalarından ayrı ama onlarla tutarlı hesaplarda yansıtılmasını mümkün kılmak için ücretsiz*

işlerin değerini sayısal olarak ifade etmeyi sağlayacak yöntemler geliştirmek” (m. 165/g) maddesi yer almaktadır.

Ancak bu tartışmaların ardından hanehalklarının kendi tüketimi için ürettiği mallar BM tarafından kabul edilen Ulusal Hesap Sistemi (UHS) kapsamına alınırken hizmetler ise dışarıda bırakıldı. Dolayısıyla ev içi ücretsiz bakım işleri UHS'ye dâhil edilmedi. UHS bunun iktisadi analiz, karar alma, politika belirleme gibi öncelikli amaçlara katkı sağlamayacağı (SNA, 2008: 70) gerekçesini ileri sürdü.

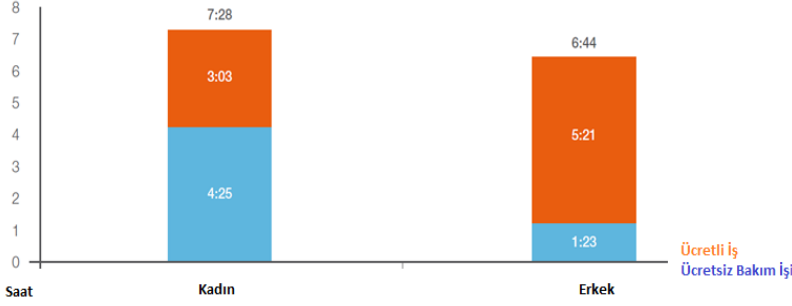
Ev içi emeğin ölçülmesi tartışmalarının bir boyutu da karşılık ödenmesine odaklanmaktadır. Bu çerçevede dillendirilen “ev kadınları için ücret” talebi kadın emeğinin yeniden üretim işlevine odaklanmakta ancak cinsiyet rollerinin kurumsallaşması başta olmak üzere birçok açıdan eleştirilmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranını arttıracak somut taleplere odaklanmak yerine bu çeşit bir telafi mekanizması eşitsizliğin yapısal niteliğini ortadan kaldırmayacağı gibi işgücü dışında kalmayı teşvik ederek kadınların eğitim ve mesleki eğitim olanaklarını da daraltacak sonuçlara yol açacaktır (Bruyn-Hundt, 1996: 165, Swiebel, 1999: 10, Memiş ve Özay, 2011: 255).

2.2. Ev İçi Ücretsiz Emeğin Büyüklüğü

Kadınların ücretsiz bakım işleri ilişkisel nitelikteki bakım faaliyetleriyle sınırlı olmayıp başlıca iki gruptan oluşur. Buna göre çocuk, yaşlı, hasta bakımı “doğrudan bakım”, temizlik, yemek, çamaşır ise “dolaylı bakım” olarak tanımlanmaktadır. Ev içi emeğin

bu iki boyutu birbirinden ayırıştırılamayacak niteliktedir (ILO, 2018: 6).

Ücretsiz iş yükünün büyüklüğü toplam iş yükü içinde ücretsiz işlere ayırdıkları süreye ve/ veya ücretsiz işlerin toplamı içindeki kadın emeği payına göre hesaplanır. ILO hesaplamaları, Grafik 1’de de görüleceği gibi, kadınların günlük çalışma sürelerinin erkeklerden daha uzun olduğunu ancak ücretli işlerin toplam kadın iş yükü içindeki payının yüzde 42 düzeyinde kaldığını göstermektedir.

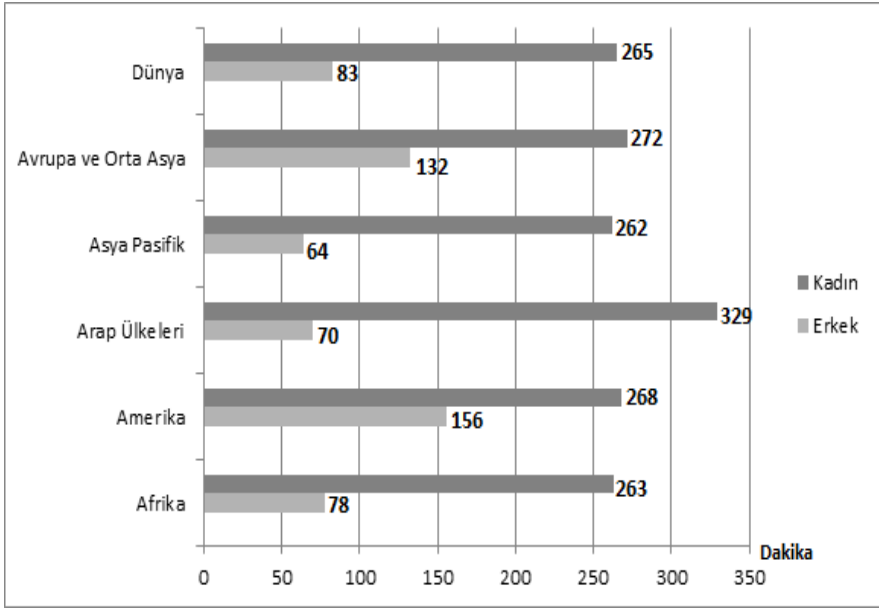

Grafik1: Cinsiyete Göre Günlük Çalışma Sürelerinin Dağılımı: Dünya Ortalaması (ILO. 2018)

Yukarıdaki grafik kadınların ücretsiz bakım işleri için harcadığı zamanın erkeklerinkinin 3,5 katına yakın olduğunu göstermektedir. Buna göre kadın emeğinin günlük ücretli işler içindeki payı yüzde 36 düzeyindeyken, ücretsiz bakım işlerinin ise yüzde 76’sından fazlası kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu büyüklükteki kadın emek gücü, günde 16,4 milyar saatlik emek zamana ve küresel GSYH’nin da yüzde 6,6’sına karşılık gelir (ILO, 2018: 43, 49).

Dünya ortalamasına ilişkin bu dağılım farklı ülke grupları için farklı oranlarda gerçekleşse de, genel eğilim değişmemektedir. Grafik 2’de

görülebileceği gibi ücretsiz bakım işlerindeki kadın emeği payı Asya Pasifik'te yüzde 80'e ulaşırken, Arap Ülkelerinde yüzde 82 düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu oran cinsiyet açığının görece daha az olduğu ülke gruplarında da yüzde 60'ın altına düşmemektedir.

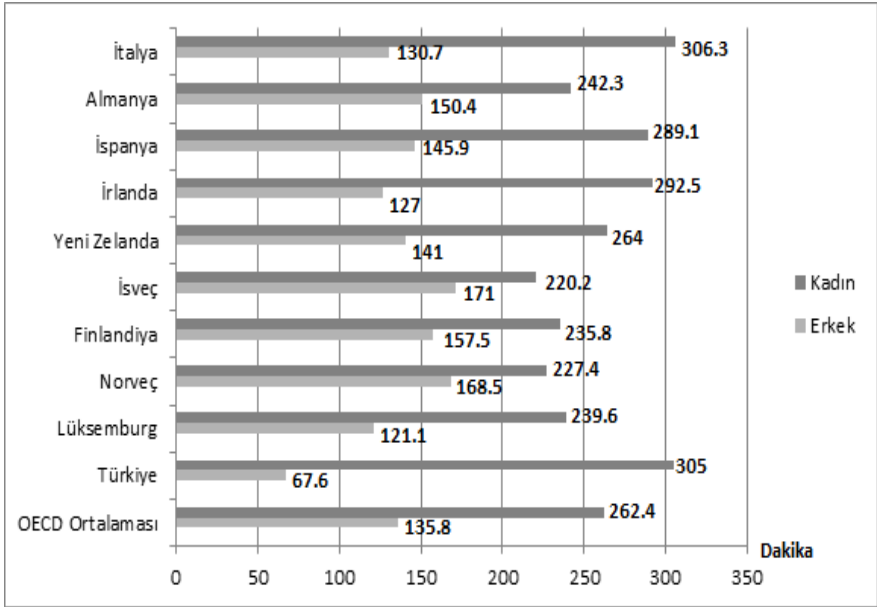

Grafik 2: Günlük Ücretsiz Bakım İşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı (ILO, 2018)

Öte yandan Dünya Ekonomik Forumunun Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporunda (2020), 153 ülkeden eşitliğin en fazla sağlandığı ilk 10 sırada yer alan ülkeler için de bu eğilimin geçerli olduğu görülmektedir. OECD verilerine göre hesaplandığında, Grafik 3'te görüleceği gibi, kadınların ücretsiz bakım işleri içindeki payı Yeni Zelanda'da yüzde 65, İspanya'da yüzde 66 düzeyindedir. İrlanda'da da ise bu oran yüzde 70'e yükselmektedir. Raporda 130. sırada yer alan Türkiye'de ise kadınların ücretsiz bakım işlerindeki payı yüzde

82'lik oranla, yüzde 66 düzeyindeki OECD ortalamasının oldukça üzerindedir.

Hanedeki işlerden sorumlu olma düzeyini gösteren TÜİK (2016) verilerine göre de yemek, çamaşır ve temizlik işlerinin tümünde kadınların payı yüzde 90'ları geçerken, erkeklerin payı ise bu iş kategorilerinin her birinde yüzde 9'un altında kalmaktadır.

Grafik 3: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Günlük Ücretsiz Bakım İşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı (OECD. Stat)

3. TOPLUMSAL CİNSİYETÇİLİĞİN ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

3.1. Kadınların İşgücü Dışında Kalması

Ücretsiz bakım yükü, zaman kullanımı bakımından değerlendirildiğinde, ücretli işler veya boş zaman için ayrılan zamanın

azalması biçiminde gerçekleşir. Örneğin İsveç, İngiltere ve Kanada için yapılan bir çalışmada, yoğun bakım işi sorumluluğunun İsveç'te boş zamanı, İngiltere ve Kanada'da ise ücretli çalışmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Stanfors, Jacobs and Neilson, 2019:1).

Kadınlar için ücretli işlere ayrılan zamanın azalması, gelir getiren işlerde çalışma süresinin kısalması veya işgücünün dışında kalma biçiminde gerçekleşir. Nitekim ILO hesaplamaları 2021 yılı için işgücüne katılım oranının kadınlarda yüzde 46,8, erkeklerde ise yüzde 73,8 düzeyinde gerçekleşeceğini öngörmekte ve 27 puanlık cinsiyet açığına işaret etmektedir (ILO, 2020: 28). Toplumsal cinsiyetçi işbölümünün başlıca göstergelerinden biri olan işgücüne katılım açığı ev içinde artan iş yüküne bağlı olarak kadınların evli ve çocuk sahibi olmasıyla yakından ilişkilidir. ILO hesaplamaları kadınların evlenmeleriyle beraber ev içindeki dolaylı ve dolaysız bakım işleri için harcadıkları zamanın Cezayir, Tunus ve Çin'de 2 kat, Türkiye'de ise yaklaşık 3 kat arttığını göstermektedir (ILO, 2018: 65).

Kadınların işgücüne katılımıyla hane arasındaki ilişki hanenin büyüklüğü, kompozisyonu ve çocukların yaşına göre şekillenir. ILO ve BM Kadın Birimi'nin yaptığı hesaplamalara göre yalnız yaşayan kadınlar için yüzde 82,4 düzeyinde olan işgücüne katılma oranı, eş ya da partnerle yaşamaya başlayınca yüzde 64,3'e düşmektedir. Çocuğun 6 yaşından küçük olduğu çekirdek ailelerde kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 48,7 düzeyinde gerçekleşirken, 6 yaşından küçük çocuklu geniş ailelerde ise bu oran yüzde 41,1'dir. Tek ebeveynli ailelerde çocuğun 18 yaşından küçük olması halinde kadınların

işgücüne katılım oranı yüzde 70 düzeyinde gerçekleşirken, çocuğun 6 yaşından kk olması durumunda bu oran yüzde 66'ya gerilemektedir (ILO and UN Women, 2020: 4, 8).

ocuk bakımı sorumluluğu kadınların ev dışında çalışmasının fırsat maliyetini arttırmakta bununla beraber dşk ücret düzeyleri işgücü dışında kalmalarını rasyonelize etmeyi kolaylaştırmaktadır (Busso and Romero- Fonseca, 2015: 204). Ayrıca psikoloji ve pedagoji alanının ocuk bakımında daha belirleyici hale gelmesi bakım işinin niteliğini yeniden belirlerken kapsamını genişletmekte ve azalan ocuk sayısı doğrultusunda bakım için harcanan kadın emeğinin azalması beklentisini de ortadan kaldırmaktadır (Acar- Savran, 2002: 163).

TÜİK (2021) verileri işgücü dışında kalan nüfus içinde kadınların oranının yüzde 70 düzeyinde olduğunu gösterir. Kadınların yüzde 45,8'inin işgücü dışında kalma nedeni ev işleriyle meşgul olmaktır. Evli kadınların işgücü dışında kalma oranı görece daha yüksektir. Son yıllarda kentlerde evli kadınların işgücüne katılma oranında belirli bir artış gözlemlense de yine de bekr kadınlara nazaran oldukça dşk seviyededir. Öte yandan kentlerdeki evli kadınların işgücüne katılım oranında kk ocuk sahibi olup olmadıkları oldukça belirleyiciyken, kırdaki kadınların işgücüne katılım oranı hanedeki ocuk varlığından aynı ölçüde etkilenmemektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014: 32, 34).

Cinsiyetçi işbölümü kadınların toplumsal üretimden uzaklaştırılması esasına dayanır. Dolayısıyla kadınların ücretli işgücüne katılması toplumsal statü eşitliğinin sağlanması ve kadının bağımlı konumunun ortadan kaldırılmasının başlıca koşuludur. Ancak kadınların çalışma yaşamına dahil olması kendiliğinden bir eşitlik sonucu ortaya çıkarmaz. Yeniden üretim alanının sorumluluğu kadınlarda olmaya devam ettikçe bir diğer ifadeyle, ev ve bakım işleri “kadın görevi” olmayı sürdürdükçe kadınların toplumsal üretimdeki işlevi “tali” nitelikte kalmakta ve ücretli emeğe dâhil olmak kadınlar için ikili bir iş yükü halini almaktadır (Benston, 1969: 3,8).

Nitekim ILO çalışmaları da kadınların ücretli işgücüne dâhil olmasının hane içindeki kadın emeği denetimini otomatik olarak ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Buna göre kadınların işgücü içindeki payında her yüzde 10’luk artış ev içi işlerdeki cinsiyet açığında ancak 8 puanlık bir azalmaya yol açmaktadır (ILO, 2018: 58). Benzer şekilde TÜİK tarafından yapılan Zaman Kullanımı Araştırması (2014- 2015) da çalışan kadınların aile bakımı için ayırdığı sürenin çalışan erkeklerin 5 katı olduğunu göstermektedir. TÜİK verilerine göre çalışan kadınların ev içi iş yükü çalışmayan erkeklerin bile 3 katından fazladır.

Bu bakımdan ILO’nun zaman içinde ortaya koyduğu yaklaşım dönüşümü oldukça önemlidir. Kadınları korumaya yönelik tedbirlerin ayrımcılığın doğrudan kaynağı olabileceğine yönelik tartışmalar çerçevesinde, ILO, ev içi sorumlulukların paylaşılmasını önceleyen bir yaklaşım geliştirmiştir (Toksöz ve Memiş, 2018: 39). 156 Sayılı

Sözleşmenin* giriş kısmında, CEDAW Sözleşmesinin tam bir eşitlik için hem toplumda hem de ailede kadınlar kadar erkeklerin de geleneksel rollerinin değişmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımına atıf yapılmaktadır. Ayrıca yine aynı kısımda daha önce kabul edilen 111 Sayılı ILO Ayırmacılık Sözleşmesinin (İş ve Meslek) aile içi sorumlulukları kapsamadığı da belirtilmekte ve bu konuda ilave tedbirlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır.

3.2. Çalışma Yaşamındaki Eşitsizlikler ve Esneklik Stratejisi

İşgücüne dâhil olabilen kadınlar bakımından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çalışma yaşamındaki başlıca yansımalarından biri işsizliktir. İşsizlik sorununun dar tanımlı standart hesaplamalara dayandırılan istatistiklerle sınırlı olmadığı göz önünde tutulduğunda, kadınların istihdama erişimde yaşadığı sorunlar çok daha kapsamlıdır.

ILO hesaplamalarına göre çalışma çağındaki kadınların yüzde 44, 6'sı istihdam edilirken, erkeklerde bu oran yüzde 70'ler düzeyindedir. Bununla beraber her gelir düzeyindeki ülke grubunda atıl emek gücünün bir unsuru olan potansiyel emek gücü içinde kadınların payı erkeklerden daha yüksektir. Benzer şekilde ne istihdamda ne eğitimde olanlar içindeki kadın payı ise yüzde 31'lik oranla erkeklerin 2 katından fazladır (ILO, 2020: 20, 27, 29).

İşsizliğin gerçek boyutlarını ortaya koymak üzere Uluslararası Çalışma İstatistikçileri tarafından 2013 yılında getirilen ilave kriterleri

---

* Aile Sorumlulukları Bulunan Kadın ve Erkek İşçilere Fırsat Eşitliği ve Muamele Eşitliği Sağlanmasına İlişkin ILO Sözleşmesi, 1981 (No. 156)

TÜİK ilk kez Mart 2021’de açıkladığı resmi istatistiklere dâhil etmiştir. Buna göre her bir kategoride genel ortalamanın üzerinde olan kadın işsizliği oranı atıl işgücü bakımından yüzde 36’ya ulaşmaktadır. Atıl işgücü oranında kadınlar ve erkekler arasındaki fark 11 puan düzeyindedir.

Tablo 1: Mevsim Etkisinden Arındırılmış Tamamlayıcı İşgücü Göstergeleri (TÜİK, 2018)

	İşsizlik	Tarım Dışı İşsizlik	Zamana Bağlı Eksik İstihdam ve İşsizlerin Bütünleşik Oranı	İşsiz ve Potansiyel İşgücünün Bütünleşik Oranı	Atıl İşgücü Oranı
Genel	12,2	14,2	19,2	22,5	29,1
Kadın	14,1	17,7	21	30,3	36
Erkek	11,4	12,7	19	18,3	25,3

İstihdama erişim olanaklarındaki eşitsizlik yanında çalışma koşulları da çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyetçiliğin önemli göstergelerinden biridir. Dedeoğlu ve Şahankaya (2016) geniş bir literatür taramasına dayandırdıkları analizlerinde, özellikle küreselleşme sürecinde kadın istihdamındaki artışı işaret eden “istihdamın feminizasyonu” kavramının aynı zamanda güvencesiz koşulları da ifade ettiğine dikkat çekerler. Kadınların işgücü piyasalarında daha kısa süreli ve geçici nitelikteki işlerde yer almasına yol açan esnek çalışma biçimleri güvencesizliğin başlıca nedenidir. Ancak esnek çalışmanın niteliği güvencesizlikle sınırlı olmayıp, çalışanlar açısından eğitim olanakları, kendini geliştirme fırsatı ve

sosyal korumadan da yoksun kalmak anlamına gelir (Ünlütürk Ulutaş, 2015: 741).

İstihdam esnekliği esasen rekabet gücünü korumaya yönelik bir stratejidir. İşletmelere, değişen ekonomik konjonktür ve talep koşulları karşısında işgücü maliyetlerini kontrol edebilme gücü verir. “Liberal esneklik” olarak da nitelendirilen bu esneklik türü, emek piyasalarında kurumsal ve yasal düzenlemelerin hafifletildiği dolayısıyla da çalışanlar açısından bir dizi hakkı hukuksal güvence dışında bırakan bir süreci ifade etmektedir (Curry, 1993: 101, Lipietz, 1997:4).

Esnekliğin kadın istihdamını arttırmaya yönelik bir tedbir haline gelmesi, kadın emeğinin çevre işgücü biçiminde konumlanmasını cinsiyete dayalı bir istihdam stratejisi haline dönüştürmektedir. İşgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik bir stratejinin kadın istihdamı rejimine dönüşmesi ise cinsiyet eşitsizliğinin sınıf ilişkileriyle ne ölçüde bütünleşmiş olduğunu gösterir. İş- aile uyumuna dayandırılan bu politikalar çerçevesinde kısmi süreli işlerde çalışma, evden çalışma gibi istihdam biçimleri desteklenmektedir. Cinsiyet rollerini önceleyen bu düzenlemeler “kadın tercihi” varsayımına dayandırılrsa da (KEİG, 2014: 10), ev ve bakım işlerinin zorlamasıyla yaptıkları bu seçim kadınların bu çalışma biçimlerine gönüllü olduğu anlamı taşımaz (Görmüş ve Erdoğan, 2017: 151).

Kadınların emek gücü piyasalarında kısa süreli ve geçici nitelikteki istihdamı, ücretli kadın emeği üzerindeki denetimi arttırır. Bununla beraber kadın istihdamını arttırma gerekçesine dayandırılan bu politikalar aynı zamanda kadınların istihdamdaki payının artmasıyla ortaya çıkacak bakım açığının da yine kadınlar tarafından karşılanması esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede cinsiyete dayalı rol ve hiyerarşi muhafaza edilmekte ve kadının ücretsiz emeği üzerindeki denetim baskısı da sürmektedir.

Çalışma yaşamındaki kadın eşitsizliğinin en görünür sonucu cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğidir. Ücret eşitsizliği dolaysız ayrımcılık uygulamaları yanında kadın istihdamının enformel ve esnek niteliğinin de doğrudan sonucudur. TÜİK tarafından yapılan Kazanç Yapısı Araştırması (2014), kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkının her eğitim düzeyinde kadınların aleyhine olduğunu göstermektedir. ILO Türkiye Ofisi ve TÜİK' in ortaklaşa yaptığı Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü (2020) araştırmasına göre ise ücret açığı yüzde 15,6 düzeyinde gerçekleşmekte, faktör temelli hesaplamada bu fark yüzde 21,1'e yükselmektedir. Araştırma sonuçlarına göre kayıtlı çalışanlarda yüzde 11,5 düzeyinde olan cinsiyete göre ücret farkı kayıt dışı çalışanlarda ise yüzde 24,2'dir.

Birçok çalışma düşük ücret düzeylerinin bakım işinin alternatif maliyetini yükseltmesi dolayısıyla kadınların işgücü dışında kalma eğilimini artırdığını göstermekte ve bakım desteğinin olmadığı durumlar bu eğilimi güçlendirmektedir (İlkkaracan, Kim and Kaya, 2015: 21, Busso and Romero- Fonseca, 2015: 204, Uraz, Aran,

Hüsamoğlu, Okkalı- Şanalımış ve apar, 2010: 7). Bu çerçevede esnek istihdamın yarattığı eşitsiz sonuçların yanı sıra kadın istihdamını arttırma beklentisi de gerçekleşmeyecektir.

Öte yandan esneklik politikaları kadınların eğitim ve sosyal güvenlik hakkına erişim olanaklarını da sınırlandırır. İşyerinde eğitim programları için yapılan harcamalar yatırım maliyeti kapsamında değerlendirildiğinden kadınların istihdamdaki kısa süreli konumu onlar için yapılacak harcamaları “getirisi düşük yatırım” haline dönüştürerek kadın emeğinin gelişim olanaklarını olumsuz etkilemektedir. Fiili alışma süresine bağlı olarak kıdem ve prim düzeylerini tamamlamanın zorlaşması ise başta emeklilik olmak üzere uzun vadeli sigorta kollarından yararlanmayı zorlaştırır. Bu zorluklar kısmi süreli çalışanların büyük ölçüde sigortasız çalıştırılmaları sonucunu da doğurmaktadır. İşverenlerin sigortasız alıştırma eğilimi, kısmi süreli çalışan işçilerde sosyal güvenlik sistemine erişimde yaşadıkları zorluklar dolayısıyla daha kolay karşılık bulmaktadır (Mutlu, 2013: 42, 44). Bu çerçevede kadınların kısmi süreli işlerde görece daha fazla yer alması onların kayıt dışı çalışma riskini arttırmaktadır. Nitekim TÜİK (2021) gerek tarım gerekse tarım dışında kadınların erkeklerden daha fazla kayıt dışı çalıştığını göstermektedir.

SONUÇ

Cinsiyetçi işbölümü, kadınları büyük ölçüde işgücü dışında bırakmakta, dâhil olabilenler için de istihdama erişimden çalışma koşullarına kadar çalışma hakkı kapsamındaki tüm konularda eşitsiz sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim gerek ILO gerekse TÜİK verileri istihdama yönelik istatistiklerin tümünün kadınlar aleyhine olduğunu göstermektedir. Kadın istihdamının kısa süreli, geçici ve güvencesiz niteliği ise kadınların insana yaraşır işlere erişim bakımından yaşadığı eşitsizlikleri ortaya koyar.

Yeniden üretim faaliyetlerinin kadınları toplumsal üretimden uzaklaştıran başlıca unsur olması cinsiyet hiyerarşisiyle kapitalist üretim örgütlenmesi arasındaki ilişkiye işaret eder. Bununla beraber işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik bir strateji olan esneklik yaklaşımının kadın istihdamının başlıca politikası haline gelmesi cinsiyet eşitsizliğinin sınıf ilişkileriyle ne ölçüde bütünleşmiş olduğunu göstermektedir. Ücretli kadın emeği üzerindeki denetim baskısını arttıran bu koşullar çerçevesinde kadınların çalışma yaşamında yer almasının yaratacağı bakım açığının yine kadınlar tarafından karşılanması sağlanır. Kadın emeğinin ücretli ve ücretsiz biçimleri arasında kurulan bu ilişki, her ikisi üzerindeki baskıyı arttırırken, kadınların çalışma yaşamına dâhil olmalarıyla toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ters yönlü ilişkiyi de zayıflatır.

Dolayısıyla cinsiyetçi işbölümünün ortadan kalkması bakımından kadınların toplumsal üretime eşit koşullarda katılmasını sağlayacak istihdam politikaları ve kamusal bakım hizmetleri yanında cinsiyet rollerini ortadan kaldıracak tedbirler de büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede CEDAW Komitesinin geliştirdiği dönüştürücü eşitlik yaklaşımı, tam bir eşitliğin sağlanması için toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyarguların, cinsiyet rollerini esas alan davranış biçimlerinin ve bunları yerleşik hale getiren sosyal ve kültürel normların değiştirilmesi ihtiyacına dikkat çeker. Benzer şekilde ILO'nun 156 Sayılı Sözleşmesinin giriş kısmında da tam bir eşitlik için hem toplumda hem de ailede kadınlar kadar erkeklerin de geleneksel rollerinin değişmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar- Savran, G. (2002). Özel/ Kamusal, Yerel/ Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru, *Praksis*, S. 8, 255- 306.
- Acar- Savran, G. (2003). Kadın Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, *Praksis*, S.10, 159- 210.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). Türkiye'de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Benston, M. (1969). The Political Economy of Women's Liberation, *Monthly Review*, Vol. 21, No. 4, 13- 27.
- Bruyn- Hundt, M. (1996). The Economics of Unpaid Work. Thesis Publishers.
- Busso, M. and Fonseca, D. R. (2015). Determinants of female Labor Force Participation. L. Gasparini and M. Marchionni (Ed.), *Bridging Gender Gaps? (The Rise and Deceleration of Female Labor Force Participation in Latin America)*, 199- 260.
- Curry, J. (1993). The Flexibility Fetish,: A Review Essay on Flexible Specialization, *Class & Capital*, 50 (summer), 99- 126.
- Çağlar, S. (2012). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitliğin Dar Yorumu, *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/3, 43- 86.
- Dedeoğlu, S. ve Şahankaya, A. (2016). Türkiye'de İşverenlerin Kadın İstihdam Etmeye Yönelik Tutumları: Malatya, Şanlıurfa ve Adıyaman Örneğinde Talep Yönlü Bir Analiz, *Dünya Bankası*.
- EC, IMF, OECD, UN, WB (2008). *System of National Accounts*, New York.
- Ehrenreich, B. (1976). What Is Socialist Feminism, *Monthly Review*, Vol. 57, No. 3, July- August 2005.
- Eisenstein, Z. (1977). Constructing A Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism, *Critical Sociology*, Vol. 25 (2-3), 1999, 196- 217.
- Erikli, S. (2020). Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayırmıcılığının Görünümü, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S. 2020 (1), 39- 60.

- Gimenez, M. E. (2005). Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited, Science and Society, Vol. 69, No. 1, 11- 32.
- Gimenez, M. E. and Vogel, L. (2005). Introduction, : Marxist – Feminist Thought Today, Science and Society, Vol. 69, No. 1, 5- 10.
- Göregenli, M. (2008). Ayırıcılık ve İnsan Hakları (Aralık 2007 Çalışma Toplantısı Raporu), İnsan Hakları Ortak Platformu.
- Görmüş, A. ve Erdoğan, Ç. (2014). Türkiye’de Gönülsüz Kısmi Süreli İstihdamın Cinsiyet Analizi, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S. 12, 150- 164.
- Gül, İ. I. ve Karan, U. (2011). Ayırıcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gülmez, M. (2010). İnsan Haklarında Ayırıcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler, Çalışma ve Toplum, 2010/2, 217- 266.
- Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. J. F. Sifton (Ed.), Marx Today, 2010, 201- 228.
- ILO (2018). Care Work and Care Jobs (For the Future of Decent Work), Geneva.
- ILO (2020). World Employment and Social Outlook, Geneva.
- ILO and UN Women (2020). The Impact of Marriage and Children on Labor Market Participation, Spotlight on Goal 8.
- ILO ve TÜİK (2020). Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü: Türkiye Uygulaması.
- İlkkaracan, İ., Kim, K. and Kaya, T. (2015). The Impact of Public Investment in Social Care Services on Employment, Gender Equality and Poverty: The Turkish Case, İstanbul.
- İnceoğlu, S. (2001). Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayırıcılık Yasağı Çerçevesinde Af, Şartla Salıverme Dava ve Cezaların Ertelenmesi, Anayasa Yargısı, 17(1), 41- 70.
- Karan, U. (2015). Bireysel Başvuru Kararlarında Ayırıcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi, Anayasa Yargısı, 32(2015), 235- 306.
- KEİG (2014). Kadın İstihdamında Eğretilişme Eğilimleri ve Atipik İstihdam Gündemi, KEİG Yayınları Dizisi.

- Lipietz, A. (1997). The Post- Fordist World: Labor Relations, International Hierarchy and Global Ecology, *Review of International Political Economy*, 4(1), 1- 41.
- Memiş, E. ve Özay, Ö. (2011). Ev İçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. S. Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu*: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan, 239- 268.
- Mutlu, E. (2013). Kısmi Süreli Çalışmanın İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi, *Sosyal Güvence Dergisi*, S. 4, 29- 49.
- Stanfors, M., Jacobs, J. C. and Neilson, J. (2019). Caregiving Time Costs and Trade-Offs: Gender Differences in Sweden, The UK and Canada, *SSM- Population Health*, 9(2019) 100501.
- Swiebel, J. (1999). Unpaid Work and Policy- Making: Towards a Broader Perspective of Work and Employment, *DESA Discussion Paper No. 4*.
- Toksöz, G. ve Memiş, E. (2018). İstihdamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (Haritalama ve İzleme Çalışması), *CEİD Yayınları*.
- TÜİK (2014). Kazanç Yapısı Araştırması, *Haber Bülteni*, Aralık 2015.
- TÜİK (2015). Zaman Kullanım Araştırması (2015- 2015).
- TÜİK (2016). Aile Yapısı Araştırması.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021), *İşgücü İstatistikleri*.
- Uraz, A., Aran, M., Hüsamoğlu, M., Okkalı- Şanalmiş, D. ve Çapar, S. (2010). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler, *TC. Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu Sayı: 2*.
- Ünlütürk- Ulutaş, Ç. (2015). İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’de Yeni Politika Arayışları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 70, No.3, 723- 750.
- World Economic Forum (2020). *Global Gender Gap Report*.
- Young, I. (1981). *Beyond The Unhappy Marriage: A Critique of The dual System Theories, Women and Revolution*, 43- 69.

BÖLÜM 8

AVRUPA MÜŞTERİ MEMNUNİYET MODELİYLE KARGO HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYETİN KISMİ EN KÜÇÜK KARELER YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİYLE ARAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Veysel YILMAZ¹⁹

Arş. Gör. Dr. Zeynep İLHAN²⁰

Arş. Gör. Aslı GÜNER²¹

---

¹⁹ 3Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, Eskişehir, Türkiye. vyilmaz@ogu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

²⁰ 3Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, Eskişehir, Türkiye. zeynepilhan@ogu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0986-9688>

²¹ 3Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, Eskişehir, Türkiye. acanal@ogu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4127-4871>

GİRİŞ

Rekabetçi piyasa koşullarında müşteri memnuniyeti işletmelerin devamlılığı için en önemli faktörlerden birisidir. Müşteri memnuniyetinin sağlanması sonucu ortaya çıkan müşteri sadakati ile tekrar satın alma davranışı kârlılıkla birlikte aynı zamanda önemli bir prestij aracıdır.

Müşteri sadakati Odabaşı (2006) tarafından, seçim hakkının müşterilerde olması durumunda, müşterilerin aynı markayı satın alma ya da benzer ihtiyaçlarına çözüm bulmak için aynı mağazayı tercih etme eğilimi, arzusu ve eylemi olarak tanımlamaktadır. Shirin ve Puth'a (2011) göre sadakat, müşterilerde yeniden satın alma davranışının bulunma durumu, daha fazla para harcamalarına ve işletmenin kârının sürekliliğinin sağlanmasına zemin hazırlar. Lin ve Wang (2006) yeni müşteri elde etme maliyetinin mevcut müşterileri elde tutmanın maliyetinden daha yüksek olduğunu vurgulayarak neden müşteri sadakatinin önemli olduğunu açıklamıştır.

Müşteri memnuniyeti de şirketler için ürün ve hizmet kalitesini artırma ve müşteri sadakatini sağlama açısından oldukça hayati bir konu olmuştur. Son on yılda, çeşitli kuruluşlarda tüketici memnuniyetini yansıtan bir dizi ulusal gösterge geliştirilmiştir (Fornell, 1992; Fornell vd., 1996; Andreassen & Lindestad, 1998a, 1998b; Martensen vd., 2000; ECSI Technical Committee, 1998).

Müşteriyi ön plana alan bir müşteri memnuniyet ölçüm sistemi olarak kullanılan ulusal müşteri memnuniyeti endeksleri, makro ve mikro

seviyede ekonomik başarı göstergelerini ortaya koyar ve geliştirir. (Juhl, Kristensen ve Østergaard, 2002; Türkyılmaz ve Özkan, 2007).

Fornell (1992), 1989’da İsveç’te ortaya konan “Müşteri Memnuniyeti Barometresi”ni incelerken, “Amerikan Müşteri Memnuniyeti Endeksi” Anderson ve Fornell (2000) tarafından açıklanmıştır. Uzak Doğu’da çeşitli ülkelerde de ulusal düzeyde müşteri memnuniyetini hedefleyen çalışmalar yürütülmüştür (Johnson vd, 2001). Almanya ve Norveç gibi ülkelerin ulusal düzeyde müşteri memnuniyeti endeksi incelemesine ek olarak 12 Avrupa Birliği ülkesini kapsayan “Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi-The European Customer Satisfaction Index (ECSI)” çalışmaları yürütülmüş ve geliştirilmiştir (Juhl, Kristensen ve Østergaard, 2002; Park, Heo ve Rim, 2008).

Bu çalışmanın amacı ise Eskişehir ilinde yaşayanların tercih ettikleri kargo şirketinin hizmet kalitesi ölçümüne yönelik müşteri memnuniyetini Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ECSI) aracılığıyla ortaya koymaktır. Çalışmada yalnızca müşterilerle çalışılması nedeniyle ve endeksin bileşenlerinin tamamen müşteri ile ilgili olması nedeniyle Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi tercih edilmiştir.

Bu amaçla, Eskişehir’de faaliyet gösteren kargo şirketlerini kullanan müşterilerden veri toplama araçlarından biri olan anket yardımı ile veri toplanmıştır. Elde edilen veriler ile Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modeli ve KEKK-YEM kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların kargo firmalarına,

(a) müşteri memnuniyeti ölçümüne ve hizmet kalitelerinin değerlendirilmesinde yararlanabilecekleri güvenilir bir veri derleme aracı sunması, (b) firmaların kalite geliştirme süreçlerinde esas alabilecekleri faktörleri tanımları ve hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ve tekrar satın alma tutum-davranışları arasındaki ilişki süreçleri konusunda farkındalık oluşturma ve bu farkındalıklarını arttırmaları konusunda katkı sağlaması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMA

Çalışmanın bu kısmında, ECSI model yapısı, modelin testinde kullanılan yöntemler ve çeşitli hizmet sektörlerinde nasıl kullanıldığı incelenmiştir

Altunışık vd. (2004), bir ürün veya hizmetin kullanımı sonrası, bu hizmetten yararlanan müşterinin sergilediği davranış, müşteri memnuniyeti olarak tanımlamaktadır (Solomon, 1996). İstek ve ihtiyaçlara uygun olup olmama ve ihtiyaçların karşılanma derecesinin ölçüsü gibi kriterler de tüketici tarafından satın alınan ürüne karşı oluşan müşteri memnuniyeti olarak tanımlanabilir.

Andreassen ve Lindestad (1998b) ile Johnson vd. (2001) çalışmalarında müşteri memnuniyetine yönelik farklı ülkelerde çalışmalar yürütmüş ve müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu iki kavram arasındaki önemli bağa dikkat çekmişlerdir.

Lee vd. (2016) ise kargo şirketlerinin karlılığında müşteri sadakatini vurgulamıştır. Kurye hizmet kalitesinin artışının giderek daha da

önem kazandığını açıklayarak, kargo şirketlerinden memnuniyet düzeyini anket yoluyla ölçmüşlerdir. Elde edilen sonuçlar Amerikan Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ACSI) ve Kore Ulusal Müşteri Endeksi (NCSI) ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Otsetova (2017), Bulgaristan'da kargo hizmetleri endüstrisinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kavramsal bir araştırma modeli önerilerek Yapısal Eşitlik Modeli ile hipotezler test edilmiştir.

Yee ve Daud (2011), paket servis teslimi sisteminde müşteri memnuniyeti kavramını irdelemiştir. Paket servisi hizmeti kullanan müşteriler arasında yapılan araştırma SERVQUAL modeliyle incelenmiştir.

Sutrisno vd (2019) yine lojistik şirketinin hizmet kalitesinin müşterinin memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkilerini incelemiştir. Hizmet kalitesi; bilgi kalitesi, sipariş prosedürleri, zamanında teslimat, sipariş koşulu ve sipariş tutarsızlığı yönetimi olmak üzere beş boyut kullanılarak Yapısal Eşitlik Modellemesi ile ölçülmüştür. Çalışma müşteri memnuniyeti ile sadakat arasındaki ilişkiyi de doğrulamıştır.

Bayol vd. (2000), Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ESCI) model parametrelerini En Küçük Kareler yaklaşımı tahmin ederken; Mutua vd. (2012), Kenya'da enerji sektöründeki müşteri memnuniyetini yine Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ESCI) kullanarak analiz etmiştir.

Tüzüntürk, Dülgeroğlu ve Gönüller (2016), Marmara Bölgesi'nde bir lüks otomobil markasının satış sonrası hizmetlerini Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ESCI) ile incelemiştir. Çalışma sonucunda, imajın müşteri beklentileri, algılanan kalite ve müşteri memnuniyeti üzerinde, müşteri beklentilerinin algılanan kalite üzerinde, algılanan kalitenin algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerinde, algılanan değerın müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerinde ve müşteri memnuniyetinin de müşteri sadakati üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Ciavolino ve Dahlgaard (2007) ise beş farklı müşteri grubunda Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi (ESCI) modelini Yapısal Eşitlik Modellemesini kullanarak analiz etmiştir.

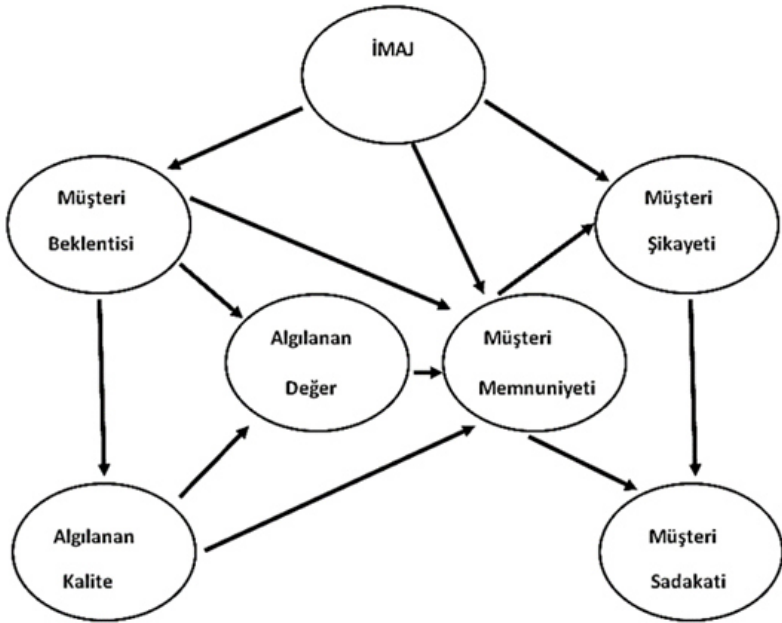
2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Araştırma modeli ve hipotezlerin tasarımı

Mutua vd. (2012), müşteri memnuniyeti endeksini müşteri memnuniyetini ölçen bir iktisadi bir gösterge olarak tanımlamıştır. İsveç Müşteri Memnuniyeti Barometresi ve Amerikan Müşteri Memnuniyeti Endeksinden başarılı sonuçlar elde edilmesi ESCI'nin oluşturulmasına da önyak olmuştur (Juhl, Kristensen ve Østergaard, 2002).

ECSI modeli müşteri memnuniyeti ile müşteri memnuniyetini belirleyici faktörleri ve müşteri memnuniyetinin çıktısı olan müşteri sadakatini birbirine bağlayan bir modeldir (Martensen ve diğerleri, 2000: 545; Coelho ve Esteves, 2007: 317).

ECSI, yedi faktörden oluşan bir sistem üzerine kurulmuştur. Şekil 1’deden oluşan ECSI modeli verilmiştir. Modelde yer alan faktörler; kurumsal imaj, müşteri beklentileri, algılanan ürün ve hizmet kalitesi, algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatidir (Demir, 2012).

Şekil 1. Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi (Waligora, 2007; Korkmaz, 2013)

İsveç Müşteri Memnuniyet Barometresi ve Amerikan Müşteri Memnuniyet Endeksi ile Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi arasında, temelde benzerlikler olmasına karşın imaj, ürün ve hizmet kalitesinin farklı değişkenler ile ölçülmesi ve müşteri şikâyetlerine yer verilmemesi gibi durumlar Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi'nin diğerlerinden farklı yanlarını göstermektedir (Demir, 2012).

ECSI’de, kurumsal imajın algılanan değere, müşteri memnuniyeti ve sadakatine etki edeceği öngörölmüş ve modele eklenmiştir. Modelde algılanan kalite, algılanan hizmet kalitesi ve algılanan ürün kalitesi olarak ikiye ayrılmıştır. (Waligora ve Waligora, 2007).

Bileşenlerin tamamen müşteri ile ilgili olduğu ECSI’de görölmektedir. Endeks, işletmenin verdiği hizmetin ya da ürünün ne kadar kaliteli olduğunu değil, müşterinin hizmeti veya ürünü ne denli kaliteli olarak algıladığı ölçölmektedir. Sonuç olarak işletme yöneticileri artık, üretilen ürünlerden ziyade, algılanan ya da algılanacak olan ürünün kalitesinin, algılanan değeri ve firma imajı gibi merkeze müşteriye alan konuları tartışır hale gelmişlerdir (Hu, Kandampully ve Juwaheer, 2009, s. 111).

ECSI faktörler arasında yapısal bağlantılara sahip gözlenemeyen gizil değişkenlerden oluşan bir yapısal eşitlik modelidir. Öncül değişkenlerin ve sonucun tam ortasında müşteri tatmini yer almakta ve Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modelinin çekirdeğini temsil etmektedir (Ciavolino ve Dahlgard, 2007: 546). Modele göre, yeniden satın alma davranışı ile müşteri memnuniyeti doğrudan ilişkilidir. Müşteri memnuniyetinin ilerleyen zamanlardaki satın alma eğilimleri üzerinde oldukça önemli bir etkisi vardır. Yeni müşteri kazanmanın sebep olacağı maliyet, var olan müşterinin elde tutulması ve kalıcı hale getirilmesinin sebep olacağı maliyetten daha yüksektir. Buna göre, müşterinin, bir ürün ya da hizmeti değerlendirmesi sonucunda, gerçekleşen tüketim ile alakalı bir tepkisinin oluşması,

müşteri memnuniyeti olarak tanımlanabilir (Chitty ve diğerleri, 2007: 567).

Müşteri sadakati, ECSI'nin nihai unsurdur (Bayraktar ve diğerleri, 2012: 101). Satın alma davranışının tekrarlaması durumu, müşteri sadakatının temelini oluşturur (Chitty ve diğerleri, 2007: 567). Ayrıca müşteri sadakati, karlılık ölçüsü olarak da görülebilir (Ciavolino ve Dahlgaard, 2007: 546). Müşteri sadakatının, artan imaj ve daha da yükselen müşteri tatmini ile artırması beklenir (O'Loughlin ve Coenders, 2004: 1235; Bayraktar ve diğerleri, 2012: 101). Sonuç olarak, yüksek seviyeli bir sadakatin, yüksek bir müşteri tatmini ile ilişki içerisinde olduğu varsayılır (Ball ve diğerleri, 2004: 1275).

ECSI modeli unsurları arasındaki bahsedilen ilişkilerin test edilmesi için önerilen hipotezler Tablo 1'de topluca verilmiştir.

Tablo 9. Araştırma Modeline Ait Hipotezler

H₁	Müşteri beklentilerinin algılanan kalite üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Müşteri beklentileri arttıkça algılanan kalite de artar.
H₂	Müşteri beklentilerinin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₃	Müşteri beklentilerinin algılanan değer üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Müşteri beklentileri arttıkça algılanan değer de artar.
H₄	Algılanan kalitenin algılanan değer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₅	Algılanan kalite müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Algılanan kalite arttıkça müşteri memnuniyeti de artar.
H₆	Algılanan değerın müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₇	Kurumsal imaj müşteri beklentileri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₈	Kurumsal imajın müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₉	Kurumsal imajın müşteri sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
H₁₀	Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif

	bir etkisi vardır.
H₁₁	Müşteri memnuniyeti ile müşteri şikâyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H₁₂	Müşteri şikâyeti ile müşteri sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak 10’lu likert tipi 33 ifadeden (item) oluşan anket kullanılmıştır. Anket kapsamında yanıtlayıcılara “Ürünlerin Kalitesi: Donanım, Müşteri'nin Kalitesi: İnsan, Algılanan Değer, İmaj, Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Sadakati, Müşteri Şikâyetleri” faktörleri altında sorular yöneltilmiştir. Çalışmada kullanılan veri toplama aracının güvenilirliğini test etmek amacıyla 30 katılımcıya anket uygulaması yapılmış ve aracın güvenilirliği incelenmiştir. Buna göre, veri toplama aracının Cronbach’s alpha değeri 0,967 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuca göre, uygulanan anket yüksek derecede güvenilir olarak tespit edilmiştir.

Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modelini oluşturan altı gizil değişken ve veri derleme aracında bu gizil değişkenlere ait kullanılan ifade örnekleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 10. Veri Derleme Aracında Kullanılan İfade Örnekleri

Faktör	Veri derleme aracındaki ifadeler bazıları
İmaj	Kargo şirketi, taahhüt ettiği zamanlamaya uyar.
Müşteri Beklentisi	Kargo şirketinin teknik hizmetlerinin (mobil uygulama, bilgilendirme, çağrı merkezi, e-posta, sms, vb.) kalitesi diğer firmaların hizmetlerine göre.
Algılanan Kalite	Müşteri hizmet kalitesinin taleplerimi karşılama düzeyi.
Algılanan Değer	Kargo şirketinin hizmetleri için ödediğim ücretleri düşündüğümde, sunulan hizmetlerin kalitesi.
Müşteri	Kargo şirketinden aldığım hizmet, idealimdeki hizmeti

Memnuniyeti	karşılıamaktadır.
Müşteri Sadakati	Tavsiyem sorulduğunda yakın çevreme kullandığım kargo şirketini öneririm.
Şikâyet	Kargo şirketinin müşteri şikâyetlerini ele alma süreci uygundur.

Ürün kalitesi (Donanım), Müşteri Kalitesi (İnsan), Algılanan Değer faktörlerinin ölçümünde kullanılan ifadelerin cevap seçenekleri 1.Çok düşük-10. Çok yüksek, diğer ifadeler ise 1. Hiç katılmıyorum-10.Tamamen katılıyorum şeklinde 10’lu likert kullanılarak ölçülmüştür.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

ECSI kullanılarak Eskişehir’de kargo şirketlerinden hizmet alan müşterilerin memnuniyeti KEK-YEM kullanılarak araştırılmıştır. Veri derleme aracının güvenilirliğinin tespit edilmesinin ardından, anket Eskişehir ilinde yaşayan kargo şirketlerinden hizmet alan 18 yaş üstü kişilere uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğü %5 hata büyüklüğü %95 güven düzeyinde 208 kişi olarak belirlenmiştir.

Anket online olarak Nisan 2019-Aralık 2019 tarihleri arasında Eskişehir ilinde ikamet eden kargo şirketleri kullanıcısı 200 kişiye uygulanmıştır. Anket katılımcılarının 143’ü kadın, 57’si erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları Tablo 3’te ifade edilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Yaşlarına Göre Frekanslar

Yaş	Frekans	Yüzde
18-23	64	%32
24-30	67	%33,5
31-36	39	%19,5
37-45	12	%6
46-55	12	%6
56-59	3	%1,5
60 ve üstü	3	%1,5
Toplam	200	%100

Katılımcıların hangi kargo şirketini en çok tercih ettiği sorulduğunda ise yaklaşık %53'ü Yurtiçi Kargo olarak ifade ederken, ardından en çok tercih edilen kargo şirketi %21 ile PTT Kargo olmuştur. Katılımcıların kargo şirketlerini kullanım sıklığı sorulduğunda ise ayda ortalama 1-2 kez kullananların yüzdesi %73 olarak belirlenmiştir. Katılımcılar arasında kargo şirketlerini hiç kullanmayan katılımcı bulunmamaktadır. Buna göre, kullanım sıklıklarına ait frekans dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Mesleklerine Göre Frekanslar

Kullanım Sıklığı	Frekans	Yüzde
1-2	146	%73
3-5	33	%16,5
6-8	8	%4
9-12	8	%4
13 ve üstü	5	%2,5
Toplam	200	%100

Kargo şirketi kullanımına dair bir başka önemli yaklaşım ise, katılımcıların kargo şirketi tercihinde konumun önemidir. Buna göre katılımcıların %77'inin kendisine konum olarak yakın kargo şirketini tercih ettiği belirlenmiştir.

3.2. Araştırma Modeli Bulguları

3.2.1. Ölçüm Modelinin Geçerliliği

Ölçüm modelinin yakınsaklık geçerliliği için,

1. Faktör yüklerinin 0,50'den yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olması,
2. Her bir faktör için Yapı Güvenilirliği (Composite Reliability-CR) ve Cronbach's Alfa (CA) değerinin 0,70'e eşit ve daha büyük olması gerekmektedir,
3. Her bir faktörün Ortalama Açıklanan Varyans (Average Variance Extracted-AVE) değerinin 0,50'ye eşit ve daha yüksek olması gerekmektedir.

Ayrıca, ilgili faktörün CR değerlerinin 0,60'tan büyük olduğu durumlarda, AVE'nin 0,50'den küçük olmasının kabul edilebilir olduğu ve yapı geçerliliğinin sağlandığı ifade edilmiştir (Hair vd., 1998). Tablo 5'te ölçüm modelinin yakınsaklık geçerliliği için hesaplanan katsayılar verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde genel olarak ölçüm modelinin yakınsaklık geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 13. CR, AVE ve Cronbach's Alfa Katsayıları

	CA	CR	AVE
LV1	0,940	0,941	0,695
LV2	0,926	0,926	0,757
LV3	0,897	0,896	0,743
LV4	0,433	0,536	0,408
LV5	0,893	0,894	0,739
LV6	1,000	1,000	1,000
LV7	0,871	0,872	0,774

LV1: İmaj, LV2: Ürün kalitesi (Donanım), LV3: Müşteri Kalitesi (İnsan), LV4: Algılanan Değer, LV5: Memnuniyet, LV6: Şikâyet; LV7: Sadakat.

Ölçüm modeline ait sonuçların incelenmesi ve geçerliliğin sağlanmasının tespitinin ardından yapısal modelin değerlendirilmesi yapılmıştır.

3.2.2. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Yapısal modelin değerlendirilmesi amacıyla öncelikle uyum ölçütleri ardından da hipotez testi sonuçları araştırılmıştır.

Uyum Ölçütleri: Yapısal model, R^2 , etki büyüklüğü f^2 , standart katsayılar, tahmin edicinin geçerliliği Q^2 ve uyum iyiliği (The goodness-of-fit index -GoF) ile değerlendirilir. Ayrıca modelin uyumu için Smart PLS 3 yazılımının hesapladığı ölçüler Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü (Standardized Root Mean Square Residual SRMR, Ki-Kare ve Normlandırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index -NFI) değerleri kullanılmaktadır.

Q^2 değeri modelin tahminin geçerliliğinin bir göstergesidir. Q^2 değerinin sıfırdan büyük olması, tahmin geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Chin, 1998). Q^2 değerleri LV4 için 0,385; LV5 için 0,628; LV6 için 0,6403; LV7 için 0,555. Elde edilen bu sonuçlar ışığında, Q^2 değerlerine göre model geçerliliği sağlanmıştır, yorumu yapılabilir.

f^2 (Effect Size) değeri, tüm içsel gizil değişkenlerin R^2 değerlerinin değerlendirilmesine ek olarak, belirli bir dışsal gizil değişkenin modelden çıkarıldığında, R^2 değerindeki değişim, bu çıkarılan yapının içsel gizil değişkenler üzerinde önemli bir etkiye sahip olup olmadığını değerlendirmek için kullanılmaktadır. f^2 etki ölçüsü sonuçları Tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 14. f^2 Etki Ölçüsü (Effect Size)

f^2	LV1	LV2	LV3	LV4	LV5	LV6	LV7
LV1				0,163	0,213		0,158
LV2				0,035	0,111		
LV3				0,032	0,016		
LV4					0,023		
LV5						1,903	0,145
LV6							0,004
LV7							

Etki ölçüsü f^2 tahmin edici, bir gizil değişkenin yapısal düzeyde zayıf ($0,02 < f^2 < 0,14$), orta ($0,15 < f^2 < 0,34$) ve yüksek ($f^2 > 0,34$) düzeyde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir (Cohen, 1988). Tablo 7 incelendiğinde; LV1 dışsal gizil değişkeni, LV4 ‘ü (0,163), LV5’i

(0,213) ve LV7'yi (0,158) düşük; LV5 faktörü de LV7'yi (0,145) düşük, LV6'yı (1,903) yüksek düzeyde etkilemektedir.

Modelin kabul edilebilir uyuma sahip olması için SRMR değerinin de 0,10'den küçük bir değer alması istenmektedir. Model için SRMR değeri 0,04 olarak hesaplanmıştır. NFI değerinin ise 0 ile 1 arasında değerler alması istenir. NFI'nın 1'e yakın değer alması modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada NFI = 0,868 olarak hesaplanmıştır.

Yapısal modele ilişkin hipotez testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

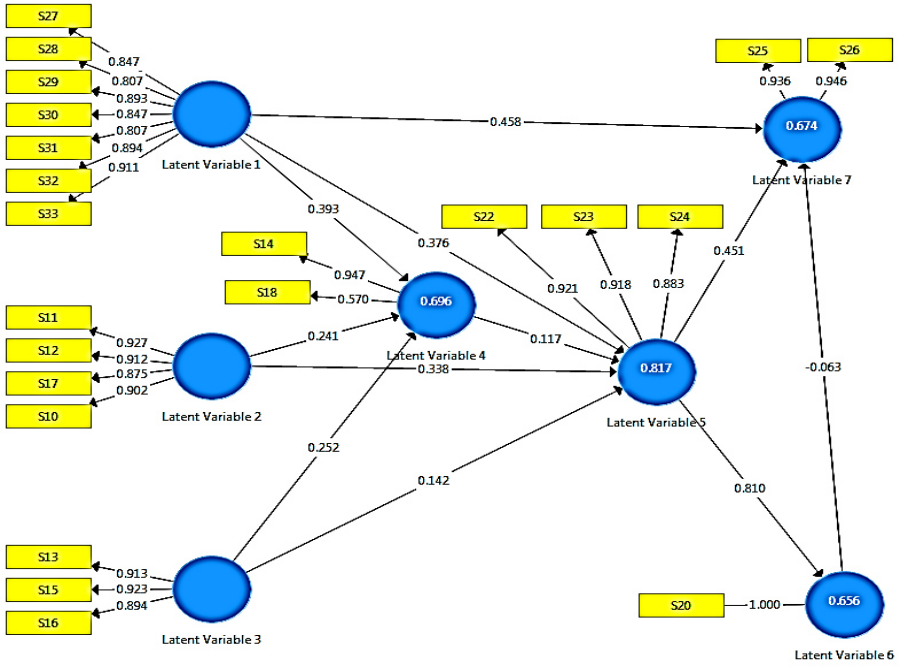
Tablo 15. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez (İlişki Yönü)	Standart Katsayılar	t- değerleri	P	Sonuç
LV1→LV4	0,393	5,136	P<0,01	Desteklendi
LV2→LV4	0,241	1,984	P<0,05	Desteklendi
LV3→LV4	0,252	1,914	P<0,10	Desteklendi
LV1→LV5	0,376	5,042	P<0,01	Desteklendi
LV2→LV5	0,338	3,876	P<0,01	Desteklendi
LV3→LV5	0,142	1,404	P>0,01	Desteklenmedi
LV4→LV5	0,117	1,867	P<0,10	Desteklendi
LV5→LV6	0,810	26,195	P<0,01	Desteklendi
LV5→LV7	0,451	4,817	P<0,01	Desteklendi
LV6→LV7	-0,063	0,814	p>0,01	Desteklenmedi
LV1→LV7	0,458	5,455	P<0,01	Desteklendi

Hipotez testi sonuçlarına göre; LV3: Müşteri Kalitesi (İnsan)→ LV5: Memnuniyet ve LV6: Şikâyet→ LV7: Sadakat arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu nedenle ilgili hipotezler “desteklenmemiştir” şeklinde yorumlanmıştır. Diğer hipotezler ise istatistiksel olarak anlamlı bulunması nedeniyle “desteklenmiştir”.

Analiz sonuçlarına göre, İmaj (LV1) ile Algılanan Değer (LV4) arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, İmajdaki bir puanlık artış Algılanan Değerde 0,393 puanlık bir artışa neden olacaktır. Ürün kalitesi (Donanım) (LV2) ve Müşteri Kalitesi (İnsan) (LV3) ile Algılanan Değer (LV4) arasında da pozitif yönde istatistiksel benzer büyüklükte ilişki belirlenmiştir. İmaj (LV1) ve Ürün kalitesi (Donanım) (LV2) ile Memnuniyet (LV5) arasında sırasıyla 0,376 ve 0,338 pozitif ve anlamlı katsayılar hesaplanırken Müşteri Kalitesi (İnsan) (LV3) ile Memnuniyet (LV5) arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Bu sonuçlardan kargo şirketlerinin imajı ve teknik hizmetlerinin kalitesi yükseldikçe müşteri memnuniyetinin de aynı yönde artacağı değerlendirilmiştir.

Çalışmada şikâyet faktörü, “müşteri şikâyetlerini ele alma süreci uygundur” şeklinde tek ifade ve pozitif olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle memnuniyet ile şikâyet arasındaki (0,81) ilişki katsayısı pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, müşterilerin kargo şirketinden memnuniyetleri arttıkça, “müşteri şikâyetlerini ele alma süreci uygun” şeklinde değerlendirmelerinde artış olacağını ifade etmektedir. Ayrıca, İmaj (LV1) ve Memnuniyet (LV5) ile Sadakat (LV7) arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlenmiştir (0,458 ve 0,451). Kargo şirketinin imajı yükseldikçe ve müşteri memnuniyeti arttıkça, kargo şirketlerine yönelik sadakat düzeyi de artacaktır. Yapısal modelin ayrıntılı KEKK-YEM Diyagramı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Modelin Kek-Yem Diyagramı

LV1: İmaj, LV2: Ürün kalitesi (Donanım), LV3: Müşteri Kalitesi (İnsan), LV4: Algılanan Değer, LV5: Memnuniyet, LV6: Şikâyet, LV7: Sadakat.

Şekil 2 incelendiğinde, R^2 değerleri sırasıyla,

LV4: Algılanan Değer = 0,696;

LV5: Memnuniyet = 0,817;

LV6: Şikâyet = 0,656;

LV7: Sadakat = 0,674 olarak tespit edilmiştir. Şekil 2’de bulunan faktör yüklerinin 0,50’dan yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Dolaylı ilişki katsayıları ve anlamlılıkları ise Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 16. Dolaylı İlişki Katsayıları ve Anlamlılıkları

Dolaylı İlişkiler	Standart Katsayılar	t- değerleri	P
LV1 → LV4 → LV5	0,046	1,796	P<0,10
LV2 → LV4 → LV5	0,028	1,211	0,226
LV3 → LV4 → LV5	0,030	1,267	0,206
LV1 → LV5 → LV6	0,304	4,916	P<0,01
LV2 → LV5 → LV6	0,274	3,952	P<0,01
LV3 → LV5 → LV6	0,115	1,404	0,161
LV1 → LV4 → LV5 → LV6	0,037	1,790	P<0,10
LV2 → LV4 → LV5 → LV6	0,023	1,212	0,226
LV4 → LV5 → LV6	0,095	1,855	0,064
LV3 → LV4 → LV5 → LV6	0,024	1,254	0,210
LV1 → LV5 → LV7	0,169	3,686	P<0,01
LV2 → LV5 → LV7	0,152	2,997	P<0,01
LV3 → LV5 → LV7	0,064	1,338	0,182
LV1 → LV4 → LV5 → LV7	0,021	1,667	P<0,10
LV2 → LV4 → LV5 → LV7	0,013	1,089	0,276
LV4 → LV5 → LV7	0,053	1,690	P<0,10
LV3 → LV4 → LV5 → LV7	0,013	1,243	0,214
LV1 → LV5 → LV6 → LV7	-0,019	0,841	0,400
LV2 → LV5 → LV6 → LV7	-0,017	0,824	0,411
LV3 → LV5 → LV6 → LV7	-0,007	0,588	0,557
LV1 → LV4 → LV5 → LV6 → LV7	-0,002	0,718	0,473
LV2 → LV4 → LV5 → LV6 → LV7	-0,001	0,576	0,565
LV5 → LV6 → LV7	-0,051	0,840	0,401
LV4 → LV5 → LV6 → LV7	-0,006	0,705	0,481
LV3 → LV4 → LV5 → LV6 → LV7	-0,002	0,593	0,554

Dolaylı ilişki katsayıları ve anlamlılıkları incelendiğinde LV1→LV5→LV6 (0,304) olarak hesaplanmıştır. LV5: Memnuniyet aracılığıyla, LV1: İmaj ile LV6: Şikâyet arasında dolaylı pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. LV2→LV5→LV6 ilişkisi 0,274 şeklinde belirlenmiştir. Benzer şekilde LV5: Memnuniyet aracılığıyla

LV2: Ürün kalitesi (Donanım) ile LV6: Şikâyet arasında da dolaylı pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye’de yaklaşık 35 yıllık bir geçmişe sahip görece genç bir sektör olan kargo, kurye ve lojistik hizmetleri reel sektörün vazgeçilmez çözüm ortağı haline gelmiştir. Özellikle online mağazaların yaygınlaşması ve sayıca artması ile hızla artan online alışveriş, kargo firmalarının iş hacminin de artmasına ve tüketici yapısının değişmesine yol açmıştır. Rekabetçi piyasalarda müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi kargo sektörünün başarılı olmasında stratejik bir öneme sahiptir. Müşteri memnuniyeti ve hizmet kalite süreçlerinin müşterilerce nasıl algılandığının, hangi hizmet boyutunun daha önemli /değerli olduğu kargo firmaları açısından önemli unsurlardır. Müşteri memnuniyeti-sadakati artırmak ve dolayısıyla hizmet kalitesi iyileştirmelerinin hangi bölümde / hangi hizmet boyutunda, ne zaman ve nasıl yapılacağı kargo sektöründe faaliyet gösteren firmalar için son derece önemlidir. Müşteri algılarının ve görüşlerinin ölçümü sayesinde müşterinin bakış açısından elde edilecek bilgiler, kargo firmalarının güçlü ve zayıf yönlerinin tespitine, müşteri ihtiyaçlarının ne düzeyde karşılanıp karşılanmadığının belirlenmesine ve hizmetlerin iyileştirilmesine olanak tanıyacaktır.

İsveç Müşteri Memnuniyet Barometresi ve Amerikan Müşteri Memnuniyet Endeksi ile temelde benzerlikler olmasına rağmen imaj, ürün ve hizmet kalitesinin farklı değişkenler ile ölçülmesi ve müşteri

şikâyetlerine yer verilmemesi gibi nedenlerden ötürü Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi ile çalışılmıştır. Müşteri odaklı olarak yürütülen bu çalışmada, bileşenlerin tamamen müşteri ile ilgili olması nedeniyle ECSI tercih edilmiştir. Çalışmada, şirketlerin verdiği hizmetin ya da ürünün incelenmesine yönelik değil müşterinin hizmeti veya ürünü nedenli kaliteli olarak algıladığı ile ilgilenilmektedir.

Bu bağlamda, müşteri odaklı olarak yürütülen bu çalışmada endekste yer bulan faktörleri ölçmek amacıyla likert tipi ölçek aracılığıyla ifadeler tasarlanmıştır. Güvenilirlik testi amacıyla veri toplama aracı 30 kişiye uygulanarak anketin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ardından Eskişehir ilinde ikamet eden ve aktif olarak kargo şirketlerini kullanan 200 katılımcı ile çalışılmıştır. Katılımcılar ayda en az 1-2 kez kargo şirketlerini kullanan 18 yaş üstü yaklaşık % 72'si kadınlardan oluşan müşterilerdir.

Veri setinin betimleyici istatistiklerinin sunulmasının ardından ölçüm modelinin geçerliliği incelenmiştir ve yakınsaklık geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir. Ardından yapısal model incelenerek tahmin geçerliliğinin sağlandığı görülmüştür. Modelin NFI ve SRMR değerinin incelenmesiyle modelin iyi uyuma sahip olduğu belirlenmiştir.

Etki ölçüsü f^2 tahmin ediciye göre ise İmaj dışsal gizil değişkeninin, Algılanan Değer, Memnuniyet ve Sadakat değişkenlerini düşük düzeyde etkilediği söylenebilir. Memnuniyet faktörünün ise “Sadakat”i düşük düzeyde “Şikâyet”i ise yüksek düzeyde etkilediği

görülmektedir. Araştırma modeli başlığında verilen hipotezler incelendiğinde ise Müşteri Kalitesi (İnsan) ile Memnuniyet ve Şikâyet ile Sadakat arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamıştır. Öte yandan, İmaj ile Algılanan Değer arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, imajda pozitif yönde bir değişim olduğunda algılanan değer de pozitif yönlü bir değişim gözlenmektedir.

Ürün kalitesi (Donanım) ile Algılanan Değer arasında ve Müşteri Kalitesi (İnsan) ile Algılanan Değer arasında da pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buradan, ürün kalitesi ve müşteri kalitesindeki iyileşmenin ürünün algılanan değerinde de artışa neden olduğu söylenebilir. İmaj ile Memnuniyet ve Ürün kalitesi (Donanım) ile Memnuniyet arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuşken Müşteri Kalitesi (İnsan) ile Memnuniyet arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Bu sonuçlardan kargo şirketlerinin imajı ve teknik hizmetlerinin kalitesi yükseldikçe müşteri memnuniyetinin de aynı yönde artacağı değerlendirilmiştir.

Dikkat çekici bir başka sonuç ise, müşterilerin kargo şirketinden memnuniyetleri arttıkça şirketin çözüm odaklı olduğu yönündeki düşüncelerinde de artış gözlenmektedir. Müşteri şirketi “müşteri şikâyetlerini ele alma süreci uygun” olarak değerlendirmektedir. Bir işletmenin varlığını sürdürebilmesinin en önemli adımlarından olan müşteri sadakati de çalışmada değerlendirilmiştir. Buna göre, kargo şirketinin imajı yükseldikçe ve müşteri memnuniyeti arttıkça,

müşterinin kargo şirketlerine yönelik sadakat düzeyinin de artacağı tespit edilmiştir.

Çalışmada doğrudan değil ancak dolaylı olarak tespit edilebilen ilişkiler de incelenmiştir. Buna göre, Memnuniyet aracılığıyla, İmaj ile Şikâyet arasında dolaylı pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Yine, Memnuniyet aracılığıyla Ürün kalitesi (Donanım) ile Şikâyet arasında da dolaylı pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Buradan, müşteri memnuniyetinin imaja ve şikâyete etkisi açıkça görülmektedir.

Elde edilen sonuçlar ışığında değerlendirildiğinde kargo şirketlerinin imajı ve teknik hizmet kalitesi iyileştikçe müşteri memnuniyetinin de artacağı söylenebilir. Bunun sonucu olarak kargo şirketinin imajı yükseldikçe ve müşteri memnuniyeti arttıkça, kargo şirketlerine yönelik sadakat düzeyinin de artacağı açıktır. Teknik hizmet kalitesinin artırılmasının tek başına yeterli olmadığının görüldüğü bu çalışma sonucunda imaj ve müşteri memnuniyeti çalışmalarının hem saha da hem de literatürde sürdürülmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur.

Müşteri memnuniyeti odaklı bir işletme, sunduğu hizmetlerde yenilikler yaparak müşterilerin beklentilerini karşılamaya çalışmalıdır. Bu doğrultuda daha kaliteli hizmet verebilmek adına kargo şirketleri müşterilerinin, şikâyet ve taleplerini dikkate alarak memnuniyetlerini sağlayabilmeyi hedeflemelidir. Ayrıca ECSI en az 6 ayda bir olmak üzere tekrarlı olarak hesaplanmasının gerekli olduğu

değerlendirilmiştir. Bu uzun dönemli periyodik hesaplamaların kargo şirketlerine verdikleri hizmeti değerlendirmeleri açısından fayda sağlayabilir.

Günümüzde kargo şirketlerinin kullanımının yoğunlukla artışı açıktır. Bu artışın sağlıklı ve müşteri memnuniyetini artırıcı şekilde gelişmesi gerekliliği de ortadadır. Bu bağlamda, çalışma farklı memnuniyet endeksleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Sahada çalışan kargo şirketlerinin destekleriyle öncesi sonrası değerlendirmelerle yapılacak değişikliklerin etkisi pratikte de izlenebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2004). Modern Pazarlama, Üçüncü Baskı, İstanbul: Değişim Yayınları, Sy.11.
- Anderson, E.W. ve Fornell, C. (2000). Foundations of the American Customer Satisfaction Index (special issue). In: Kristensen, K., Westlund, A. (Eds.), Customer satisfaction theory and measurement. Total Quality Management, 11 (7): 869-882.
- Andreassen, T. W. ve Lindestad, B. (1998a). The effects of corporate image in the formation of customer loyalty, Journal of Service Marketing, 1, 82–92.
- Andreassen, T.W. ve Lindestad, B. (1998b). Customer loyalty and complex services, the impact of corporate image on quality, customer satisfaction and loyalty for customers with varying degrees of service expertise, International Journal of Service Industry Management, 9, 7–23.
- Anne, M., Gronholdt, L. ve Kristensen, K. (2000). “The drivers of customer satisfaction and loyalty: cross-industry findings from Denmark”, Total Quality Management, 11(4/5&6): 544-553.
- Artyom, S. ve Puth, G. (2011). “Customer satisfaction, brand trust and variety seeking as determinants of brand loyalty”, African Journal of Business Management, 50(30):11899-11915.
- Bayol, M.P., Foye, A., Tellier, C., Tenenhaus, M. (2000). Use of PLS path modelling to estimate the European Consumer Satisfaction Index (ECSI) model. Statistica Applicata,12 (3): 361-375.
- Bayraktar, E., Tatoğlu, E., Türkyılmaz, A., Delen, D. ve Zaim, S. (2012). “Measuring the efficiency of customer satisfaction and loyalty for mobile phone brands with DEA”, Expert Systems with Applications, 39, 99 106.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach for structural equation modeling. In G. A. Marcoulides (Eds.), Modern methods for business research (pp. 295 236). London: Lawrence Erlbaum Associates

- Chitty, B., Ward, S. ve Chua, C. (2007). "An application of the ECSI model as a predictor of satisfaction and loyalty for backpacker hostels", *Marketing Intelligence & Planning*, 25 (6): 563-580.
- Ciavolino, E. ve Dahlgaard, J.J. (2007). ECSI-Customer Satisfaction Modelling and Analysis: A Case Study, *Total Quality Management*, 18(5):545-554.
- Coelho, P.S. ve Esteves, S.P. (2007). "The choice between a five-point and a ten-point scale in the framework of customer satisfaction management", *International Journal of Market Research*, 49, (3): 313-339.
- Cohen J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York, NY: Routledge Academic
- Demir, Ş.Ş. (2012). Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi Modeli: Uluslararası Otel İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1): 672-695.
- Dwayne, B., Coelho P.S. ve Machas, A. (2004), "The role of communication and trust in explaining customer loyalty", *European Journal of Marketing*, 38 (9710):1272-1293.
- ECSI Technical Committee (1998) European customer satisfaction index, foundation and structure for harmonized national pilot projects. Report prepared for the ECSI Steering Committee, October.
- Fornell, C. (1992). A national satisfaction barometer: The Swedish experience. *Journal of Marketing*, Sy.56, Sf.6-21.
- Fornell, C., Johnson, M. D., Anderson, E. W., Cha, J. ve Bryant, B. E. (1996). The American customer satisfaction index, nature, purpose and findings, *Journal of Marketing*, 60, pp. 7-18.
- Hair, J., Anderson, R., Tatham, R.L. ve Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis*, (5th ed.), NJ: Upper Saddle River, Prentice-Hall.
- Hu, H.H., Kandampully J. ve Juwaheer, T.D. (2009). "Relationships and Impacts of Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction, and Image: an Empirical Study", *The Services Industries Journal*, 29 (2): 2009, 111.

- Johnson, M.D., Gustafsson, A., Andreassen, T.W., Lervik, L. ve Cha, J. (2001). The evolution and future of national customer satisfaction index models, *Journal of Economic Psychology*, 22 (2): 217-45.
- Juhl, H.J., Kristensen, K. ve Østergaard, P. (2002). Customer satisfaction in European food retailing, *Journal of Retailing and Consumer Services* Volume 9, Issue 6, November 2002, Pages 327-334.
- Lee, D.J., Won, J.U., Kwon Y.J. ve Kim, M. (2016). A Study on Customer Satisfaction for Courier Companies based on SNS Big data, *The Journal of Society for e-Business Studies*, 21(4): 55-67.
- Lin, H.H. ve Wang, Y.S. (2006). "An Examination Of The Determinants Of Customer Loyalty In Mobile Commerce Contexts", *Information & Management*, 43: 271-280.
- Mutua, J., Ngui, D., Osiolo, H., Aligula E. ve Gachanja, J. (2012). Consumer satisfaction in the energy sector in Kenya. *Energy Policy*, 48: 702-710.
- O'Loughlin, C. ve Coenders, G.(2004), "Estimation of the European Customer Satisfaction Index: Maximum Likelihood versus Partial Least Squares. Application to Postal Services", *Total Quality Management*,15 (9- 11): 1231-1255.
- Odabaşı, Y. (2006). *Satista ve Pazarlamada Müsteri İlişkileri Yönetimi*. 6. Basım, Sistem Yayınları, İstanbul.
- Otsetova, A. (2017). An Examination Of Relationship Between Service Quality, Customer Satisfaction And Loyalty In Courier Services Industry In Bualgaria, *Management And Education*, Vol. Xııı (2).
- Park, Y.J., Heo, P.S. ve Rim, M.H. (2008). Measurement of a Customer Satisfaction Index for Improvement of Mobile RFID Services in Korea. *ETRI Journal*, 30 (5): 634-643.
- Sutrisno, A., Andajani, E. ve Widjaja, F.N. (2019). "The Effects of Service Quality on Customer Satisfaction and Loyalty in a Logistics Company" in *International Conference on Economics, Management, and Accounting*, KnE Social Sciences, 85-92. DOI 10.18502/kss.v3i26.5360

- Türkyılmaz, A. ve Özkan, C. (2007). Development of a customer satisfaction index model: An application to the Turkish mobile phone sector. *Industrial Management & Data Systems*, 107 (5): 672-687.
- Tüzüntürk, S., Dülgeroğlu, İ ve Gönüller, Ş. (2016). Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modeli: Marmara Bölgesi'nde Bir Lüks Otomobil Markasının Satış Sonrası Hizmetlerinin Bulguları. *Akademik Bakış Dergisi*, 55: 109-131.
- Waligora, J. ve Waligora, R. (2007). Measuring Customer Satisfaction and Loyalty in The Automotive Industry. Unpublished Master's Thesis, Aarhus School of Business Faculty of Business Performance Management, Denmark.
- Yee, H.L. ve Dazmin, D. (2011). Measuring Customer Satisfaction in the Parcel Service Delivery: A Pilot Study in Malaysia, *Business and Economic Research*, ISSN 2162-4860, Vol. 1, No. 1: E6.

BÖLÜM 9

KOOPERATİFÇİLİĞİN EKONOMİK KALKINMADAKİ GELİŞEN ROLÜ; TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME²²

Yüksek Lisans Öğrencisi Hande ERTEN²³

Doktor Öğretim Üyesi H. Işıl ALKAN²⁴

---

²² Bu çalışma Hande (Mıdık) Erten tarafından 2020 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans seminer çalışması olarak teslim edilmiş, “Dünyada ve Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi” başlıklı çalışmanın genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

²³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Bölümü, Samsun/Türkiye, handemidik@gmail.com. 0000-0001-7287-5816

²⁴ Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Samsun/Türkiye, isilalkan@omu.edu.tr. 0000-0002-1437-1967

GİRİŞ

İnsanoğlu geçmişten bu yana tek başına yapamayacağı işler için işbirliğine ihtiyaç duymuş ve işbirliği faaliyeti sayesinde kapasitesinin üzerindeki işleri başarıyla tamamlayabilmiştir. Kooperatifçiliğin tarihsel gelişimi incelendiğinde de görülmektedir ki, insanoğlu daha çok zor zamanlarda işbirliğine yönelmiş ve bu sayede içinde bulunduğu zorluğu aşabilmiştir. Özellikle, Sanayi Devrimi ertesinde yaşanan dönüşüm ve kapitalist sisteme evrilme süreci ilgili dönemde özellikle işçiler açısından çok sancılı olmuş, kentsel alanda zor şartlarda yaşayan ve çalışan işçiler örgütlenme sayesinde hayatlarını daha kolay idame ettirme olanağına kavuşmuşlardır. Böylece ilk modern kooperatifçilik rneği de hayata geçmiştir.

Bugün dünyanın en güçlü ekonomilerinin ekonomik gelişim süreci incelendiğinde söz konusu ülkelerin kalkınma yolunda kooperatiflerden önemli lde faydalandıkları görülmektedir. Anılan lkeler kooperatiflerden sadece kalkınma sürecinde faydalanmamıştır, günümüzde de ilgili ekonomilerde üretim ve istihdamda kooperatiflerin payı oldukça fazladır. Zira, önemli küresel örgütler de ülkelere yoksulluğun azaltılmasında, istihdamın artırılmasında ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasında kooperatiflerden etkin bir şekilde yararlanmayı öğütlemektedir. Bu çalışmanın temel amacı dünyada ve Türkiye’de kooperatifçilik olgusunu irdelemek, ekonomik kalkınmada kooperatifçiliğin gelişen rolünü incelemek ve böylelikle gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye’de kooperatifçiliğin geliştirilmesi için hayata geçirilmesi gereken politikaları gnşğına çıkarmaktır. Bu

çerçeve de çalışmada ilk olarak kooperatif kavramının tanımı yapılmış, türleri ve faydaları ele alınmış, ardından dünyada ve Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimi incelenmiştir. Daha sonra ekonomik kalkınma sürecinde kooperatiflerin rolü irdelenmiş, çalışmanın sonuç bölümünde ise Türkiye’de kooperatifçiliğin geliştirilmesi için alınması gereken önlemler vurgulanmıştır.

1.KOOPERATİF KAVRAMI, TANIMI, TÜRLERİ, FAYDALARI

Kooperatif sözcüğü literatürde birbirinden farklı pek çok tanımı bulunan ve Türk Dil Kurumuna göre kökenini Fransızca cooperative kelimesinden almış olan bir sözcüktür. Bu bağlamda sözcüğün kökeninde “işbirliği” kavramı bulunur. Türk Dil Kurumuna göre kooperatif sözcüğünün iki farklı anlamı bulunur. İlki “Ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan birlik”tir, ikincisi ise “Üreticilerin, aracıyı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık”tır (TDK, 2021).

Türkiye’de 10/05/1969 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 1163 sayılı Kooperatifler Kanununa göre ise kooperatif “Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara verilen addır” (KK, 1969). Anılan

tanımlardan hareketle kooperatif ve kooperatifçilik hakkında genel bir bilgi sahibi olmak mümkün olmakla birlikte kooperatifçiliğin daha iyi kavranabilmesi için kooperatifçiliğin dayandığı ilkelerin bilinmesi gerekir. Bu çerçevede kooperatifçiliğin yedi temel ilkesinden bahsedilebilir. Bu ilkeler Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından 1995 yılında kabul edilmiş ilkelerdir (COOP, 2021). İlk ilke gönüllü ve herkese açık üyelik (serbest giriş) ilkesidir. Bu temel ilkeye göre kooperatif faaliyetlerinden faydalanmak isteyen bireylere herhangi bir ayırım uygulanamaz yani arzu eden ve ortak koşulu sağlayan herkes din, politik görüş, ırk, cinsiyet gibi ayrımlar gözetilmeksizin kooperatiflere dahil olabilir ve kooperatiflerden ayrılabilir (Koç, 2001: 3). Burada ortak koşulla anlatılmak istenen şey, kooperatifin temel etkinliğini gerçekleştiriyor değildir. Örneğin, bir tarım kooperatifine ancak ilgili tarım ürününü üreten üreticiler dahil olabilir (Mülayim, 2003: 77). İkinci ilke ortağın demokratik yönetimi ilkesidir. Bu ilke uyarınca kooperatifte yönetici statüsünde bulunan bireylerin ortaklara karşı sorumluluğu söz konusudur ve yöneticiler beğenilmezse seçime gidilebilir, ortaklarca yeni yöneticiler seçilebilir (Mülayim, 2003: 78). Üçüncü ilke ortağın ekonomik katılımı ilkesidir. Kooperatiflerin temel amacı ekonomik kar olmadığından, ortaklar sermayeye adil bir şekilde iştirak ederler diğer bir ifadeyle ortakların ekonomik güçlerine ve yararlanma derecelerine göre katılımı esastır (Mülayim, 2003: 81). Dördüncü ilke özerklik ve bağımsızlık ilkesidir. Bu ilkeye göre kooperatifler kendi kendine yeten ve bağımsız kuruluşlardır. Beşinci ilke eğitim, öğrenim ve bilgilendirmedir. Kooperatifler gelişimlerini sağlayabilmek için üyelerini ve

paydaşlarını eğitim-öğretim faaliyetlerini tabi tutar, kamuoyunu ise bilgilendirirler. Bu ilke kooperatiflerce önemli görülür zira ortakların eğitim seviyesini yükseltmek kooperatifin düzgün yürümesine ve etkin denetimine vesile olur (Koç, 2001:7). Altıncı ilke kooperatifler arasındaki işbirliğini vurgularken, yedinci ilke topluma karşı sorumlu olmayı içerir. İş birliği ilkesi ile kooperatifler ulusal ve uluslararası güç kazanırken, topluma karşı sorumlu olma ilkesiyle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunurlar (COOP, 2021).

Kuruluş amacı birbirinden farklı olan kooperatiflerin türleri de oldukça çeşitlidir. Literatürde farklı kaynakların anılan türleri farklı başlıklar altında sıraladığı görülür. Ancak genel çerçevede kooperatifleri öncelikle tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler olarak kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür. Tarım kooperatifleri tarımsal üreticilere (gübre, ilaç ve çeşitli makineler gibi) girdi teminini kolaylaştıran, üretilen ürünlerin saklanması ve pazarlanmasını, ihtiyaç duyulan zirai bilgiye erişimi sağlayan, üretimin niceliğinin ve niteliğinin artmasına katkıda bulunan oluşumlardır. Tarım kooperatifleri de kendi içlerinde tarımsal kalkınma, kredi, satış, sulama kooperatifleri gibi çeşitlilikler gösterirler. Tarım dışı kooperatifler ise ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamayı ve dayanışmayı sağlamayı amaçlayan örgütlenmelerdir. Bu kooperatifler de kendi içlerinde çok çeşitlidir; tüketim, konut, yapı, turizm, esnaf ve sanatkarlar kredi kefalet kooperatifleri gibi farklı türleri bulunur (ÇSB, 2021).

Kökenini dayanışma, işbirliği kavramından alan kooperatifçiliğin sosyo-ekonomik bağlamda pek çok faydasından söz etmek mümkündür. Öncelikle birliği sağladığı ve güçlenmeyi teşvik ettiği için iktisadi faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli bir araçtır. Bireylerin tek başına gerçekleştiremeyecekleri faaliyetleri hayata geçirmelerini sağlar. Maddi kaynaklara erişimin önünü açar, böylece üreticiyi kötü niyetli oluşumlara (örneğin tefeci) karşı korur. Gelir dağılımından olumsuz etkilenen kesim üzerindeki negatifliği gidermede önemli rol oynar. Birbirinden farklı ihtiyaçların minimum maliyetle giderilmesine vesile olur. Ürünün fiyatının oluşumunda ve emeğin ücretinin belirlenmesinde hakkaniyet sağlar, böylece çalışanın ve üretenin mağdur olması önlenerek, fiyatların aşırı derece yükselmesinin de önüne geçilir ve tüketici korunur. Kooperatifçilik ekonomide israfı azaltır. Maliyetlerin düşmesi, üretimin artışına neden olurken verimliliği de yükseltir. Kooperatifler demokratik ilkelere dayalı olarak faaliyet gösterdiklerinden var oldukları toplumlarda demokratik bilincin yayılmasına neden olurlar. Önemli ekonomik sorunların başında gelen işsizlik probleminin çözümünde kooperatifçilik önemli bir anahtar olarak görülebilir, zira istihdamı artırır, böylece çeşitli sosyo-ekonomik sorunların da önüne geçer (Şen ve Çoban, 2008: 1-2).

DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

İşbirliği ve ortak çalışma insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren kendini göstermiş bir olgudur. Zira insanlar tek başlarına

yapamadıkları faaliyetleri işbirliği sayesinde gerçekleştirebilmişlerdir. Örneğin ilk çağlarda Mezopotamya’da insanların sulama, harman, bent kurma gibi bitkisel üretim ve sürü otlatma gibi hayvansal üretim faaliyetlerinde birbirlerine yardım ettikleri, işbirliğinde buldukları saptanmıştır (Koç, 2001: 10). Ekonomi tarihine bakıldığında da özellikle Neolitik Devrim ertesinde nüfus artışı ile beraber ihtiyaçların arttığı, farklı üretim biçimlerinin ve mesleklerin doğduğu ve işbirliğinin giderek daha da önemli hale gelmeye başladığı görülür (Haseki, 2007: 12). Ancak, örgütlü olarak kooperatifçilik olgusunun gelişimi Sanayi Devriminin ertesine yani 19. yüzyıla rastlar. Bilindiği üzere, sanayi devrimi ile birlikte üretimin yapısı değişmiş, kırdan kente göç artmış, ilgili dönemde köylü sınıfı giderek işçi sınıfına dönüşmeye başlamıştır. Kapitalist üretim biçimine evrilme işçi sınıfı için pek çok güçlüğü de beraberinde getirmiş düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, zorlu çalışma koşulları ilgili dönemde istihdamın temel niteliklerinden olmuştur. Özetle kapitalist sistemin beraberinde getirmiş olduğu zorlu koşullar ve yoksulluk insanları birleşmeye sevk etmiş ve böylece kooperatifçilik hareketi doğmuştur. Bu bağlamda 1844 yılında İngiltere’de kurulan Rochdale, modern kooperatifçiliğin ilk başarılı oluşumu olarak gösterilir. Diğer yandan, altını çizmek gerekir ki Rochdale döneminden önce de farklı kooperatifçilik fikirleri ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Robert Owen, Sanayi Devriminin ertesinde Londra’da çalışma şartlarını iyileştirmeye çalışan çok önemli bir reformcu olarak görülür. Owen, küçük yaştaki çocukların fabrikasında çalışmasına müsaade etmemiş (ilgili dönemde çocuk işçiliği oldukça yaygındır), işçilerin çalışma saatlerini azaltmış,

fabrikasında çalışma düzenini iyileştirmiş, işçilerin ihtiyaçlarını karşılaması için tüketim mağazaları gibi oluşumlara imza atmıştır. Ancak Owen'ın uygulamaları ilgili dönemde İngiltere'de fazla ilgi görmemiştir. Owen ile aynı dönemde yaşamış olan ve Owen'ın güçlü destekçilerinden biri olan William King de ilk kooperatif denemesini yapan kişilerdendir. Ne var ki bu oluşum da kısa ömürlü olmuştur ve başarılı olamamıştır (Mülayim, 2003: 33-35)

Ondokuzuncu yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte İngiltere'de kentlerin yapısı önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Ülkede kentlerdeki dokuma ve tekstil fabrikalarında işçilerin uzun saatler boyunca çalıştıkları ancak emeklerinin karşılığında elde ettikleri ücretlerin ancak kira ve gıda masraflarını karşılayabildikleri bilinmektedir. Diğer yandan, işçiler ikamet ettikleri konutlarında da oldukça kötü ve sağlıksız şartlarda (güneş almayan bodrum katları, temiz olmayan sular, yetersiz havalandırma gibi) yaşamak zorunda kalmışlardır. İlgili dönemde gıda ürünlerinin pahalılığı ve düşük kalitesi de işçileri oldukça zorlamıştır. Bu zor şartlar karşısında 28 işçi yaşam koşullarını iyileştirebilmek için bir araya gelmiş ve 1844 yılında Rochdale Haksever Öncüleri Kooperatifi topluluğunu kurmuştur. İşçiler çalışma saatlerinin ardından (güçlkle buldukları ve kiraladıkları) dükkanlarında (mobilya ve raf gibi ekipmanlardan yoksun biçimde) en basit şekilde satış yapmaya başlamışlar, un,yulaf,şeker gibi temel gıda maddelerini kaliteli ve ucuz biçimde satmışlardır. Faaliyete geçen bu dükkan sayesinde ortaklar temel gıda mallarını ucuz biçimde alma imkanı bulmuş ve yönetimde söz sahibi

olmuşlardır. Kooperatifin ortaklarının aynı zamanda müşterileri olması ve nakit ile alış veriş yapma zorunluluğu kooperatifi diğer oluşumların yüz yüze kaldıkları başarısızlıklardan ve kredi problemlerinden korumuştur (GEGKP, 2021).

Ondokuzuncu yüzyılda İngiltere’de kooperatifçilik faaliyetlerinin devam ettiği süreçte Fransa’da da benzer örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Charles Fourier Fransız kooperatifçiliğinin öncülerindendir. Fransa’da kooperatifçilik hareketi tarımsal alanda ortaya çıkmıştır özellikle 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında ülkede süt ve şarap sektörlerinde baş gösteren sorunlar nedeniyle ilgili alandaki kooperatifçilik faaliyetleri hızla gelişmiştir. Devlet anılan süreçte kooperatiflere karşılıklı yardım sistemi olarak nitelenebilecek bir yapı ekseninde destek vermiştir (Çıkın ve Karacan, 1994’den aktaran Ültanır, 2019: 36).

Bir diğer Avrupa ülkesi Almanya’da modern kooperatifçiliğin doğuşunda önemli bir ülkedir. Bu ülkede de Herman Schulze-Delitzsh ve Frederich Wilhelm Raiffeisen ülkede kooperatifçiliği geliştirmeye böylelikle esnafın ve çiftçilerin refahını geliştirmeye çalışmışlardır. Schulze-Delitzsh daha çok esnafın kredi sorunlarını çözmeyi amaçlayan bir esnaf kooperatifi olarak kentsel alanda faaliyet göstermiştir. Ülkede ilk kooperatif kanununun çıkmasında oldukça önemli etkiye sahiptir (Akbolat, 2012: 26). Frederich Wilhelm Raiffeisen ise ilgili dönemde Almanya’da bir belediye başkanıdır ve kırsal alanda yaşayan insanların yaşadıkları zorlukları azaltmak, refahlarını artırmak için önemli gayretlerde bulunmuştur. Tarım

kooperatifçiliğinin kurucusu olarak bilinen Raiffeisen, belediye başkanı olduğu Weyerbusch kasabası 1846 yılında kötü bir hasat dönemi geçirip sefaletle sürüklenince ilk teşebbüsünü gerçekleştirmiş ve küçük bir istihlak (tüketim) kooperatifi kurmuştur. Ortaya çıkan olumlu sonuçlar kooperatifin faaliyetlerini genişletmiş, kooperatif bir kredi kooperatifi niteliği de kazanmış, ilaveten kurulan Yardım Sandığı sayesinde bölgedeki eski mahkumlara, işsizlere iş bulunmuş ve halkın refahı önemli ölçüde artırılmıştır (Zadil,2011: 131-134).

Kooperatifçilik hareketi (İtalya, İspanya, Portekiz gibi) diğer bazı Avrupa ülkelerinde de gelişim göstermiştir. Ancak, İtalya’da ilgili örgütlenmenin tarihi anılan ülkelere kıyasla daha eskidir. İtalya’da özellikle süt kooperatifleri kooperatifçiliğin gelişmesinde etkili olmuştur (Özcan D, 2011: 37). Bu Avrupa ülkelerinin haricinde tarım kooperatiflerinin önemli gelişim gösterdiği ülkelerden biri de İsrail’dir. İsrail’de Kibbutzlar yardımlaşmaya dayalı oluşumların başında gelmektedirler. Ayrıca Moşav Ovdimler de üretim ve tüketimin bir arada gerçekleştirildiği Kibbutzlara alternatif olan başka bir kolektifleşme türüdür (Özcan, 2007: 47). Rusya’da devlet çiftlikleri olarak tanımlanan Sovhozlar ve kısmi mülkiyet hakkının olduğu Kolhozlar da farklı kolektifleşme tipleridir (Akbolat, 2012, s. 31).

TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

Türkiye’de kooperatifçilik faaliyetlerin kronolojisi esasen çok eskilere dayanır. Bu bağlamda, Türk tarihi incelendiğinde 13. yüzyılda ortaya

çıkan Ahilik Teşkilatı zanaatkarlar arası dayanışmanın en eski örneklerinden biri olarak görülebilir. Ahilik eşitliği temel alan, fedakarlığı önceleyen, birlik olmayı ve kaliteli mal üretimini teşvik eden önemli bir organizasyon biçimidir ve bugünkü kooperatifçiliğin temelini oluşturur (Özcan, O, 2007: 53). Ahiliğin 14. yüzyılda sona ermesi ile birlikte Osmanlı Devletinde ortaya çıkan lonca teşkilatı da ekonomik ve sosyal dayanışmayı sağlayan önemli bir birliktir. Ancak çağdaş kooperatifçilik Türk tarihinde Mithat Paşa sayesinde ortaya çıkmıştır. Mithat Paşa'nın çiftçileri tefecilerden korumak amacıyla kurduğu "Memleket Sandıkları" bir tür tarım kredi kooperatifidir (Aktaş, 2007, s. 17). Çiftçilerin giderek artan kredi talebi karşısında belirli bir müddet sonra "Memleket Sandıkları" yetersiz hale gelmiş ve farklı türde bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Sandıkların tüm sermayesinin aktarımı ile oluşan bu yeni örgüt 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası'dır (Koç, 2001, s. 13). Mithat Paşa'nın ardından kooperatifçilik hareketi bir müddet durağanlaşmıştır (Mülayim, 2003, s. 51). Türkiye'de modern anlamda kooperatifçiliğin çıkışı ise cumhuriyetin ilanından sonraki döneme tekabül etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk kooperatifçiliğe cumhuriyet döneminin öncesinden başlayarak büyük ilgi duymuş, 1920 yılında TBMM'ye sunulan Kooperatifler Kanunu Tasarısına meclis başkanı olarak imzasını atmıştır. 1925 yılında kurulan Ankara Memurlar Kooperatifi'nin iki üyesinden biri Mustafa Kemal'dir. Atatürk konuşmalarında sıklıkla çiftçileri birlik olmak ve makineli tarıma geçmek yönünde cesaretlendirmiş, zirai kooperatiflere arka çıkmıştır. Ayrıca, kooperatifçilikle ilgilenen bir dernek kurması için dönemin içişleri

bakanını da görevlendirmiş ve Türk Kooperatifçilik Cemiyeti bu çalışmalar neticesinde kurulmuştur. 1935 yılında çıkartılan 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ile 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” ile birlikte ülkede kooperatifçilik önemli ölçüde teşvik edilmiş ve yüzlerce kooperatifin önu açılmıştır (Mülayim, 2003, s. 53-57).

Kooperatifçilik hareketi Atatürk’ün vefatının ardından 2. Dünya Savaşı’nın başlamasının da etkisiyle 1938-1950 döneminde durgunlaşmış, 1950-1960 döneminde tekrar canlanmıştır. 1951 yılında kurulan Ankara Esnaf Kefalet Kooperatifi esnaf, sanatkar ve küçük sanayicinin kredi sorununu önemli ölçüde çözmüş ve kısa sürede hızla gelişmiştir. Yine 1951 yılında kurulmuş Olan Türkiye Pancar Ekicileri Kooperatifi Türkiye’de tarım kooperatifçiliğinin önemli örneklerindedir. 1950-1960 döneminde tarımsal kooperatifler hızlı gelişim göstermiş Marmara Zeytin ve Satış Kooperatifleri Birliği (Marmarabirlik) ilgili dönemde kurulmuştur. İlgili Birlik sayesinde Türkiye zeytin üretimi ve ihracatında önemli yol katetmiştir. Yine 1951 yılında kurulan Antalya Pamuk Narenciye ve Muz Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Antbirlik) sayesinde Antalya’da tarımsal gelişme hızlanmıştır. İlgili dönemde 1954 yılında kurulan Gülbirlik sayesinde ülkede gül çiçeği işleme faaliyetleri hızlanmış, anılan kuruluş gül yağı üretiminde dünyanın başlıca üretici ve ihracatçı firmalarının başını çekmiştir. Günümüzde de dünya parfüm ve kozmetik sektörünün ihtiyacını önemli ölçüde karşılayan bu kuruluş faaliyetlerini başarıyla sürdürmektedir. Nevşehir’de üretilen üzümlerin

değerlendirilmesi amacına yönelik olarak 1958 yılında kurulan Taskobirlik de ilgili dönemde kurulmuş başlıca tarım satış birliklerindedir. 1960'lı yıllara kadar hiçbir anayasa da kooperatifçilikten bahsedilmemiştir ancak 1961 anayasasının 51. maddesinde ilk kez kooperatifçiliğe yer verilmiş ve Türkiye'de ilk kez planlı kalkınma sürecine geçilmiştir. Bu tarihten itibaren beş yıllık kalkınma planlarında kooperatifçiliğe yer verildiği görülmüştür (TB, 2021a).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kooperatifleşmenin tarım sektörü için oldukça önemli olduğu vurgulanmış, özellikle küçük ve orta ölçekteki işletmelerin büyük ölçekli işletmelerin sahip oldukları avantajlardan faydalanabilmesi için kooperatifleşmeleri öngörülmüş, böylelikle toplumun kalkınması hedeflenmiştir (DPT, 1963).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında küçük toprak sahiplerinin yeterince kooperatifleşemediğinin altı çizilerek, küçük ve orta ölçekli işletmelerin girdi temini, krediye erişimi ve pazarlama konusundaki sıkıntılarının giderilmesi için kooperatifleşme önemli ölçüde teşvik edilmiştir (DPT, 1968). Ayrıca, 10/5/1969 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak kabul edilen 1163 sayılı Kooperatifler Yasası, dağınık olan kooperatif mevzuatını birleştirmek amacıyla bu dönemde yürürlüğe girmiş, 1196 sayılı Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleri ile Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği Yasası ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası bu dönemde çıkarılmıştır (Koç, 2001, s. 15).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımın modernleşmesi, teknolojinin yaygınlaştırılması, tarım-sanayi ilişkisinin etkin bir şekilde kurulması öngörülmüş ve özellikle küçük çiftçilere yönelik kredi kooperatifleri önemli ölçüde teşvik edilmiştir. İlgili planda konut ve tüketim kooperatiflerinin de geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ticaret Liselerinde kooperatifçilik bölümünün açılması ve bu bilincin yaygınlaştırılması ilgili plan kapsamında öngörülen hedeflerdendir (DPT, 1973).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımda kooperatifleşme desteklenmiş, fakat kooperatifleşme hususundaki eksikliklerin de altı çizilmiş, bu çerçevede Tarım Kredi Kooperatiflerinin etkin çalışmadığı ve küçük çiftçiye erişemediği vurgulanmıştır. Dolayısıyla ilgili Planda, sadece nicel olarak artan kooperatifleşmenin değil etkin kooperatifçiliğin önünün açılması gerektiği vurgulanmış ve düşük gelir gruplarının öncelenmesi gereği vurgulanmıştır (DPT, 1979).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması faaliyetlerine yönelik kooperatifçilik desteklenmiş, Tarım Satış Kooperatiflerinin daha rasyonel çalışmasını sağlayacak doğrultuda yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir (DPT, 1985).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında Tarım Satış Kooperatiflerinin kendi kendine yeterli hale gelmesine ve rasyonel çalışmasına ilişkin çalışmalar teşvik edilmiş, Tarım Ürün Sigortası Sisteminin geliştirilmesinin önü açılmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin

girdiye erişiminin ve pazarlama faaliyetlerinin kooperatifler vesilesiyle destekleneceği vurgulanmış, sulama tesislerinin etkinleştirilmesi için gerçekleştirilecek kooperatif etkinliklerinin artırılması yönünde çalışmalar yapılacağı ifade edilmiştir. İlgili Plan, ayrıca ülkedeki kooperatiflerin Avrupa Topluluğu ile uyumlu olması için çeşitli çalışmalara ihtiyaç duyulduğunun da altını çizmiştir (DPT, 1990).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hayvancılık kooperatiflerinin yetersizliğine ve ülke genelinde yaygın olmayışına değinilmiş, bitkisel ve hayvansal üretim için kooperatiflerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin özerkleştirilmesi, kooperatifçilik ve işletmecilik faaliyetlerinin ayrıştırılması için gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması ilgili Planın diğer amaçlarındanır. İlgili Planda ayrıca Tütün Satış Kooperatiflerine ilişkin kanunların günün şartlarına uygun hale getirilmesi de hedeflenmiştir (DPT, 1996).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında üreticilerin kooperatifçilik konusunda bir eğitim programı uygulamasına tabi tutulması gerektiği belirtilmiş, sebze sektörü gibi bazı sektörlerde üretici birliklerinin ve tarım kooperatiflerinin oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Soğan gibi bazı tarım ürünlerinde üreticiler bazında kooperatifleşmenin düşük olduğunun da altı çizilmiştir (DPT, 2001).

Ayrıca 2000 yılında Dünya Bankası ile yapılan anlaşma ve yürürlüğe koyulan tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) ile Tarım Satış

Kooperatifleri ve Birliklerinin özerkleştirilmesine karar verilmiş, çıkarılan 4572 sayılı kanun ile birlikte devletin ilgili Birliklerden elini çekmesi sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planları hazırlanmaya başlanmıştır. 2012-2016 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında Türkiye’de kooperatifçiliğin SWOT analizi gerçekleştirilmiş ve çeşitli stratejik hedefler belirlenmiştir (GTB, 2012).

Bu gelişmelerin ardından Ticaret Bakanlığı 31/05/2017 tarihinde 2012-2016 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planını kapattığını açıklamış ve 2019-2023 dönemini kapsayacak yeni bir strateji belgesi çalışmasına başlamaya karar verdiğini duyurmuştur (TB, 2021b)

EKONOMİK KALKINMADA KOOPERATİFLERİN ROLÜ

Ekonomik kalkınma tüm ülkelerin nihai hedefi olan ve literatürde çok incelenen bir kavramdır. Büyüme ve kalkınma kavramları çoğu çalışmada birbirinin yerine kullanılabilen kavramlar gibi görülse de gerçekte bu iki kavram birbirinden oldukça farklıdır. Büyüme bir ülkenin toplam üretim kapasitesinde bir gelişmeyi diğer bir deyişle gayri safi yurt içi hasıladaki artışı ifade eder. Büyüme olgusu bu haliyle niceliksel bir artışı anlatır ve bir müdahale içermez. Oysa kalkınma çok daha geniş kapsamlı bir ilerlemedir. Kalkınma bir ülkenin teknolojisinde ve kurumlarında meydana gelen ilerlemelerle birlikte hasıladaki yükselişi ifade eder, dolayısıyla hem niceliksel hem de niteliksel bir değişimdir. Ekonomik kalkınma ile kastedilen şey

toplumun sadece belirli kesimlerinin elde edebildiği bir gelir artışı değildir, toplumun tümüne sirayet eden bir refah artışıdır, yaşam standartlarında bütüncül yükselmedir. Anılan refah artışı ve yaşam standartlarındaki yükselme istihdamdaki artışı, işsizlikteki azalışı, kaynakların verimli kullanımı ve gelir dağılımında eşitliğin artışı içerir. Dolayısıyla kalkınmada mevcut ekonomik yapıya razı olunmaz, mevcut yapıyı geliştirme, bir evrilme, bir dönüşüm amaçlanır. Bütün bu anlatılanlardan çıkarsanabileceği üzere kalkınmışlık sadece kişi başına düşen milli gelir rakamlarıyla ölçülemez. Ülkelerin kalkınmışlık seviyeleri incelenirken (örneğin UNDP tarafından geliştirilen insani gelişme endeksi gibi) çeşitli gelişme endekslerinin de incelenmesi gerekir (Kaynak, 2007: 64-69).

Yukarıda kalkınma kavramı irdelenirken ilgili kavramın üretim kapasitesinde artışla birlikte istihdamda artışı, işsizlikte azalışı, gelir dağılımında eşitliği de içerdiği ifade edilmişti. Öyleyse hem ulusal ve hem de bölgesel bağlamda ekonomilerde anılan sorunlara odaklanan politikaların kalkınma sürecine fayda sağlayacağı oldukça açıktır. İşte bu noktada, ekonomik anlamda işbirliğini temel alan kooperatifçilik faaliyetlerinin ekonomik kalkınma sürecinde ne kadar önemli olduğu da gün ışığına çıkmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kooperatiflerin önemli rolü pek çok uluslararası kuruluş tarafından teyit edilmiştir. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi küresel örgütler yoksulluğun ve dışlanmanın azaltılması için kooperatifleri adres göstermektedirler. Zira kooperatifler üyelerine ekonomik fırsatlar

sunmakta, ortaklarının hayatını idame ettirmesine yardım edecek varlıklara erişimini kolaylaştırmaktadırlar. Örneğin tasarruf ve kredi kooperatifleri vesilesiyle finansal sermayeye, tarım kooperatifleri sayesinde tarımsal girdilere erişim kolaylaşmaktadır. Dahası tarımsal kooperatifler üretilen ürünlerin nakliyesi ve pazarlanmasında da etkin rol oynamaktadırlar. Benzer şekilde tüketici kooperatifleri üyelerinin kaliteli ve uygun fiyatlı gıdaya, giyeceğe ve diğer ürünlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Kooperatifler istihdama ve gelire erişimde de oldukça önemlidir (ILO-COOP, 2015). Bugün küresel ölçekte 280 milyon insan diğer bir ifadeyle dünyada istihdam edilen nüfusun %10'u kooperatifler sayesinde istihdamdadır (ICA-COOP, 2021). Bu tip hizmetlerin yoksulluğun azalmasına önemli katkı sağladığı açıktır. Kooperatifler dünyanın pek çok bölgesinde eşitsizlikleri de minimize etmektedir, özellikle toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hususunda önem arz etmektedir. Japonya'da tüketici kooperatiflerinden üyelerinin büyük çoğunluğu kadındır, İtalya'da giyim endüstrisindeki işçi kooperatiflerinin üyelerinin neredeyse tamamına yakını kadındır. Doğu Afrika'da kadınların kooperatif üyeliklerinin gün geçtikçe arttığı kaydedilmiştir. Uganda'da kadınların tarımsal kooperatiflere dahiliyeti erkeklerden çok daha hızlı artmaktadır. Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen altını çizmek gerekir ki, kadınlar küçük tasarruf ve kredi kooperatiflerinde (mikrofinans gibi) çoğunlukta iken, büyük finansal kooperatiflerde azınlıktadır. Eğitim, beceri seviyesi, toprak sahipliği, kredi ve bilgiye erişimdeki toplumsal cinsiyet farklılıkları kadınların kooperatiflere dahiliyetini sınırlayan etmenlerdir (ILO-COOP, 2015).

G-20 ülkelerinde kooperatifçiliği inceleyen rapora göre dünyanın en büyük ekonomilerinde kooperatiflerin önemli etkinliği söz konusudur. İlgili rapora göre kooperatifler örneğin dünyanın en büyük ve güçlü ekonomilerinden biri olan Almanya'nın en büyük işletmesi konumundadırlar ve nüfusun yüzde yirmisi kooperatif ortağıdır. Tarım, bankacılık, enerji, tüketim ve küçük ölçekli sanayi ürün ve hizmetleri Almanya'daki kooperatif sisteminin bileşenleridir. Almanya'da tarımsal kooperatifler oldukça etkin ve güçlüdür. Ülkede kırsal Raiffeisen kooperatifleri 125 Raiffeisen bankası ve 1565 Raffesen marketiyle eşgüdümlü çalışarak ülkede kırsal alanın kalkınmasına önemli katkı sağlamaktadır. Sayıları 700'ün üzerinde olan benzin istasyonları ve mağazalar zincirleri de anılan örgütlenmenin bileşenleridir ve örgütün gücünü artırmaktadır. Küresel ekonomiye yön veren ekonomilerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde de kooperatifçilik faaliyetleri ekonomiye önemli katkı sağlamaktadır. Ülkede Alman kooperatif öncüleri Raiffesen ve Schulze'u örnek alarak kurulan tarım kooperatifleri 1920'li yıllardan bu yana önemli gelişim göstermiş, 1930'lu yıllardan itibaren enerji alanında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Günümüzde ABD, 29.000 kooperatifi ile ekonomisinde 500 milyar doların üzerinde gelir yaratmış ve 2 milyondan fazla kişiye istihdam olanağı sunmuştur. Avustralya'da da kooperatifler ülke ekonomisi için büyük önem arz etmektedir, ülkedeki her on vatandaştan sekizi bir kooperatife ortaktır ve özel şirketlerin üçte biri kooperatiftir. Sigortacılık, bankacılık ve finans ile tarım ülkede kooperatiflerin faaliyet gösterdikleri başlıca sektörlerdir. Dünyada Rochdale öncüleri ile modern kooperatifçilik

hareketlerinin ev sahibi konumunda bulunan Birleşik Krallıkta kooperatifçilik hem ekonomik hem de siyasi hayata önemli ölçüde nüfuz etmiştir, zira İngiliz kooperatifçiliğinde Kooperatif Partisi mevcuttur ve İngiliz Parlamentosunda azımsanamayacak sayıda milletvekili tarafından temsil edilmektedir. Tarım, sigorta, sağlık-bakım, enerji, konut, sigorta sektörleri bölgede kooperatiflerin temel faaliyet alanlarıdır ve sayıları gitgide artmaktadır (GTB, 2015: 9-40). Görüldüğü üzere dünyanın en büyük ekonomilerine kalkınma taşlarını önemli ölçüde kooperatifler döşemiştir ve halihazırda da üretim ve istihdamdaki önemli paylarıyla söz konusu ülkelerin büyümelerine katkı sağlamaya devam etmektedirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihin en erken dönemlerinden beri var olan işbirliği faaliyeti insanoğlunun tek başına üstesinden gelemeyeceği işleri yapabilmesine, içinde bulunduğu zor durumların üstesinden gelebilmesine vesile olmuştur. Sanayi Devriminin öncesinde de var olan farklı işbirliği, örgütlenme biçimleri Sanayi Devrimi ertesinde yerini modern kooperatifçilik faaliyetine bırakmış ve 19. yüzyılda İngiltere’de Rochdale kooperatifçilik hareketi modern kooperatifçiliğin ilk örneğini oluşturmuştur. Takip eden süreçte pek çok ülkede farklı türde kooperatifçilik faaliyeti gerçekleşmiş, özellikle bugünün kalkınmış ülkeleri kalkınma sürecinde kooperatiflerin gelir ve istihdam yaratma potansiyelinden önemli ölçüde faydalanmıştır. Günümüzde de Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere pek çok

gelişmiş ülke etkin kooperatifçiliğın sosyo-ekonomik faydalarından yararlanmaya devam etmektedir.

Kooperatifçilik özellikle Cumhuriyetin ilanından bu yana Türkiye’de de önemli görülen ve çeşitli yasalar ve kalkınma planları ile desteklenen bir örgütlenme biçimi olmuştur. Bu çerçevede ülkede farklı sektörlerde farklı kooperatifler kurulmuştur. Ancak ülkede kooperatifçilik ağırlıkla konut yapımı ve tarımsal üretim alanında yoğunlaşmış, ülkede kooperatifçilik bilinci yeterince oluşmamıştır. Türkiye’de kooperatif yöneticilerinin bilgi ve deneyim eksikliğinin olması, kooperatif ortaklarının düşük eğitim seviyesi ilgili örgütlenmelerin başarıya ulaşmasını önemli ölçüde engellemiştir. Kooperatiflerin finansmana erişimde sorunlar yaşaması, yasal danışmanlık hizmetlerinden yoksun olmaları ve örgütlenme yetersizlikleri onları zayıflatmıştır. Diğer yandan Türkiye’de sadece tabaka kooperatifi olarak varlığını sürdüren yani etkin ve faal olmayan kooperatif sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (GTB, 2012). Dolayısıyla, Türkiye’de kooperatifçiliğın güçlenmesi ve etkin biçimde faaliyet göstermesi isteniyorsa yukarıda belirtilen sorunların çözüme kavuşturulması şarttır. Bu bağlamda, öncelikle faal olmayan kooperatifler kapatılmalı, kooperatiflerin ortaklarının ve yöneticilerinin bilgi, deneyim eksiklikleri azaltılmalı, kooperatiflere finansman desteğinde bulunulmalı, yasal danışmanlık hizmeti sağlanmalıdır. Ülkede kooperatif bilincinin oluşturulması da oldukça önemli bir husustur zira gelişmiş ülkelerde nüfusun önemli kısmının bir kooperatif ortağı, üyesi olduğu bilinmektedir. Ülkede

kooperatifçilik bilincinin yükseltilmesiyle birlikte vatandaşların kooperatiflere olan dahiliyeti ve güveni artacak ve böylelikle pek çok ekonomik sorunun da üstesinden gelinebilecektir.

Gelişmiş pek çok ülkede kooperatif bankacılığı oldukça yaygındır. Kooperatif bankacılığı ekseninde ise Alman kooperatif bankacılığı modeli ve İngiliz kooperatif bankacılığı modeli öne çıkan modellerdir. Gelişmiş ülkelerde kooperatif bankacılığı uygulamaları kooperatiflerin etkin finansman aracı olarak başarıyla kullanılmaktadır. Türkiye’de böyle bir oluşum şimdiye kadar kurulmamıştır. Dolayısıyla, kooperatiflerin finansmana ulaşımını hızlandıracak bu tarz bir oluşumun ülke için önemli fayda sağlayacağı düşünülmektedir (Küçükkaplan, 2003: 15).

Son olarak Türkiye’de kooperatifçilik faaliyeti tarımsal üretim alanında yoğunlaşmış görünse de özellikle kırsal alanda etkin çalışan kooperatif sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerinin de (TÜİK, 2021) ortaya koyduğu üzere özellikle son yıllarda Türkiye’de işlenen tarımsal arazi ölçeği azalma eğilimindedir, genç nüfus girdi maliyetlerinin yüksekliği ve pazarlama sorunları nedeniyle tarımdan gitgide uzaklaşmaktadır. Kırsal alanda tarımla uğraşan nüfusun yaş ortalaması önemli ölçüde yüksektir. Diğer yandan, Türkiye’de kırsal alanda istihdam yaratan başat sektör geçmişten bu yana tarımdır. Bu bağlamda Türkiye tarımsal anlamda kendi kendine yeterliliği sağlamak, üreticisini tarımsal üretim yapmaya teşvik etmek istiyorsa özellikle kırsal alanda tarımsal kooperatifçiliğini etkinleştirmelidir. Kırsal alanda kurulacak etkin

kooperatifler vesilesiyle öncelikle bölgesel kalkınmanın sonra ulusal kalkınmanın sağlanması güç değildir. Bugünün önde gelen sanayi ülkelerinden biri olan Almanya'nın dahi kırsal kalkınmasını kooperatifler sayesinde gerçekleştirildiği gözardı edilmemeli, kooperatifçiliğe gereken önem verilmelidir. Etkin kırsal kooperatifçiliğin sadece kırsal alanda yaşayan insanlara değil, tarımsal ürün fiyatlarını ve gıda fiyatlarını düşürmek suretiyle ülkenin tüm vatandaşlarına fayda sağlayacağı, ülkenin gıda enflasyonunu düşürmede de önemli bir araç olacağı asla unutulmamalıdır. Bu çerçevede tüketim kooperatifçiliği de etkinleştirilmeli ve kuvvetlendirilmeli, şehirlerde yaşayan halkın ihtiyaçlarını daha uygun fiyatlı ve kaliteli ürünlerle temin edebilmesinin önü açılmalıdır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu üretim kapasitesini ve istihdamı artırmak, fiyatlar genel düzeyinde istikrarı sağlamaktır. Bu çalışmadaki ülke örneklerinden görülebileceği üzere kooperatifçilik bu sorunları hafifletmede oldukça önemli bir politika aracıdır.

KAYNAKÇA

- Akbolat, S. (2012). Türkiye'de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Kooperatifçilik Bilim Dalı, İstanbul.
- Aktaş, C. (2007). Türkiye'de kooperatifçilik eğitiminin gelişimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- COOP, (2021). Kooperatifçilik İlkeleri , Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (Erişim tarihi: 08/03/2021)
- <http://www.turkey.coop/menu/Kooperatifcilik-Ilkeleri/13>
- Çıkmın, A. ve Karacan, A. R. (1994). “Genel Kooperatifçilik”. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi
- ÇSB, 2021. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Erişim tarihi: 10/03/2021)
- <https://izmir.csb.gov.tr/kooperatif-ve-kooperatifciligin-tanimi-i-1529#:~:text=4.2.%20Tar%C4%B1m%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Kooperatifler%3A%20Tar%C4%B1m,ve%20daha%20ucuza%20kar%C5%9F%C4%B1lamaya%20C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1r.>
- GTB,2012. Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (Erişim tarihi: 10/03/2021)
- [http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_\(2012-2016\).pdf](http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_(2012-2016).pdf)
- DPT, 1963. Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl (Erişim tarihi: 10/03/2021)
- https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf
- DPT, 1968. Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl (Erişim tarihi: 10/03/2021)
- <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>
- DPT, 1973. Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl(Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://www.sbb.gov.tr/wp-](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf)

[content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf)

DPT, 1979. Kalkınma Planı, Dördüncü Beş Yıl(Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://sbb.gov.tr/wp-](https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf)

[content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf](https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf)

DPT, 1985. Kalkınma Planı, Beşinci Beş Yıl(Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf)

[Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf)

DPT, 1990. Kalkınma Planı, Altıncı Beş Yıl(Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-](https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf)

[1990-1994.pdf](https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf)

DPT, 1995. Kalkınma Planı, Yedinci Beş Yıl(Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf)

[Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf)

DPT, 1995. Kalkınma Planı, Sekizinci Beş Yıl (Bitkisel üretim özel ihtisas komisyonu sebzeçilik alt komisyon raporu) (Erişim tarihi: 10/03/2021)

[https://www.sbb.gov.tr/wp-](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_BitkiselUretim_Sebzeçilik.pdf)

[content/uploads/2018/11/08_BitkiselUretim_Sebzeçilik.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_BitkiselUretim_Sebzeçilik.pdf)

GEGKP, 2021. Güçlü Eğitimciler Güçlü Kooperatifler Projesi, İngiltere Kooperatif Geliştirme Eğitim Raporu (Erişim tarihi: 07/03/2021)

[http://www.guclukooperatifler.com/file/GEGKP-Rapor-Ingiltere-Kooperatif-](http://www.guclukooperatifler.com/file/GEGKP-Rapor-Ingiltere-Kooperatif-Gelistirme.pdf)

[Gelistirme.pdf](http://www.guclukooperatifler.com/file/GEGKP-Rapor-Ingiltere-Kooperatif-Gelistirme.pdf)

GTB, 2015. G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, TC Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara. (Erişim tarihi: 10/04/2021)

[http://koop.gtb.gov.tr/data/5697bd461a79f5d2d018c237/G20_kitapcik%2002.12.20](http://koop.gtb.gov.tr/data/5697bd461a79f5d2d018c237/G20_kitapcik%2002.12.2015%20son%20son%20son.pdf)

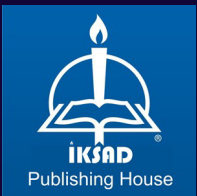
[15%20son%20son%20son.pdf](http://koop.gtb.gov.tr/data/5697bd461a79f5d2d018c237/G20_kitapcik%2002.12.2015%20son%20son%20son.pdf)

- Haseki, M. İ. (2007). Kooperatifçilik ve Pazarlama Anlayışı: Tarım Satış Kooperatiflerinin Pazarlama Faaliyetlerine Yönelik Tüketici Görüşlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma. (Yayımlanmamış doktora tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- ICA-COOP, 2021. International Cooperative Alliance, Facts and Figures(Erişim tarihi: 12/03/2021)
<https://www.ica.coop/en/cooperatives/facts-and-figures#:~:text=Cooperatives%20are%20not%20a%20marginal%20phenomenon&text=Cooperatives%20contribute%20to%20the%20sustainable,of%20the%20world's%20employed%20population.>
- ILO- COOP, 2015. Cooperatives and the Sustainable Development Goals (Erişim tarihi: 8/03/2021)
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_240640.pdf
- Kaynak, M. (2007). Kalkınma İktisadı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Koç, H. (2001). Kooperatifçilik Bilgileri. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KK, 1969. Kooperatifler Kanunu (Erişim tarihi: 10/03/2021)
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1163.pdf>
- Küçükkaplan, İ. (2003). Kooperatif Bankacılığı ve Dünya Genelindeki Uygulamaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (3), 27-48
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20844/223463> (Erişim tarihi: 10/03/2021)
- Mülayim, Z. G. (2003). Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özcan, D. (2011). Kooperatifçilik, Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişim Süreci Ve Malatya Bölge Birliği Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özcan, O. (2007). Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Kooperatifçilik Bilim dalı, İstanbul.

- Şen, M. ve Çoban, Ş. (2008). Tarımsal Kooperatifçilik, Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi ve Yayım Şubesi Yayını.
- TB, 2021a. Türkiye’de Kooperatifçilik (Erişim tarihi: 12/03/2021)
<https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce>
- TB, 2021b. 2019-2023 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (Erişim tarihi: 12/03/2021)
<https://www.ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/projeler/devam-eden-projelerimiz/2019-2023-turkiye-kooperatifcilik-stratejisi-ve-eylem-plani>
- TDK, 2021. Türk Dil Kurumu Sözlükleri (Erişim tarihi: 11/03/2021)
<https://sozluk.gov.tr/>
- TÜİK, 2021. Türkiye İstatistik Kurumu Verileri (Erişim tarihi: 14/03/2021)
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>
- Ültanır, M.S. 2019. “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisiyatifi-Kalkınma İdeali”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara.
- Zadil, E . (2011). Kooperatifçilik ve Raiffeisen . Journal of Social Policy Conferences , 0 (20) , 115-150 .
- Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/911/10270>

ISBN: 978-625-7636-67-4